

HET BEVOLKINGS- EN EMIGRATIE- VRAAGSTUK IN NEDERLAND EN IN DEN NEDERLANDSCHEN LANDBOUW.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LANDBOUWKUNDE AAN DE LANDBOUW-
HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. G. GRIJNS, HOOG-
LEERAAR IN DE PHYSIOLOGIE DER DIEREN, VOOR
EENE, — OVEREENKOMSTIG ART. 46, LID 3 VAN DE
WET VAN 15 DECEMBER 1917, TOT REGELING VAN HET
HOGER LANDBOUW ONDERWIJS (STAATSBLED
No. 700), ZOOALS DIE LAATSTELIJK IS GEWIJZIGD
BIJ DE WET VAN 20 JUNI 1925 (STAATSBLED No. 283), —
DAARTOE BENOEMDE COMMISSIE UIT DEN SENAAAT,
TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG 15 MEI 1930, DES
NAMIDDAGS DRIE UUR, DOOR

ATE SEVENSTER,

GEBOREN TE PIETERZIJL.

H. VEENMAN & ZONEN — WAGENINGEN — 1930.

1m = 104650

STELLINGEN.

I

Het bevorderen van de emigratie door het verleen van geldelijken steun is thans in Nederland niet te rechtvaardigen.

II

Waar in het algemeen de paardenfokkerij in de eerste plaats gericht behoort te zijn op de behoeften van het eigen bedrijf, verdient mede in verband met den huidige toestand in den paardenhandel, de fokkerij van het inheemsche Friesche paard te worden aangemoedigd.

III

Van internationale organisatie der landbouwers zijn weinig belangrijke voordeelen te verwachten, zoolang in de verschillende landen een nationale economische organisatie der landbouwers blijft ontbreken.

IV

De technische nevenvoordeelen, welke voor den landbouw in het algemeen aan een bepaalde teelt kunnen zijn verbonden, vormen eer een argument tégen dan vóór het verleen van geldelijken steun aan die teelt.

V

Het is gewenscht zonder uitstel door vanuit een centraal punt opgezette en geleide proefnemingen, voor de verschillende landbouwgebieden van Nederland de relatieve geschiktheid voor de voortbrenging van pootaardappelen te bepalen.

VI

De buitenlandsche landbouwvoorlichtingsdienst behoort staatsinstelling te blijven en dient thans wettelijk te worden geregeld.

VII

Tot nu toe is voor Nederland de behoefte aan een zgn. onderhandelingstarief niet overtuigend gebleken.

VIII

De ervaringen, die zijn verkregen met de fokkerij van het zwart-bonte Friesch-Hollandsche veeslag in Frankrijk, verleen een steun aan de opvatting, dat het in het algemeen niet mogelijk is een huisdierras, zonder herhaalden invoer uit het oorspronkelijk fokgebied, daarbuiten met behoud der oorspronkelijke raseigenschappen voort te telen.

IX

Beschermende douanerechten zijn voor een gedeelte oorzaak van de achterlijkheid in technisch en organisatorisch opzicht van den landbouw in Frankrijk.

HET BEVOLKINGS- EN EMIGRATIE- VRAAGSTUK IN NEDERLAND EN IN DEN NEDERLANDSCHEN LANDBOUW.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LANDBOUWKUNDE AAN DE LANDBOUW-
HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR-MAGNIFICUS Dr. G. GRIJNS, HOOG-
LEERAAR IN DE PHYSIOLOGIE DER DIEREN, VOOR
EENE, — OVEREENKOMSTIG ART. 46, LID 3 VAN DE
WET VAN 15 DECEMBER 1917, TOT REGELING VAN HET
HOGER LANDBOUW ONDERWIJS (STAATSBLAD
No. 700), ZOOALS DIE LAATSTELIJK IS GEWIJZIGD
BIJ DE WET VAN 29 JUNI 1925 (STAATSBLAD No. 283), —
DAARTOE BENOEMDE COMMISSIE UIT DEN SENAAT,
TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG 15 MEI 1930, DES
NAMIDDAGS DRIE UUR, DOOR

ATE SEVENSTER,

GEBOREN TE PIETERZIJL.

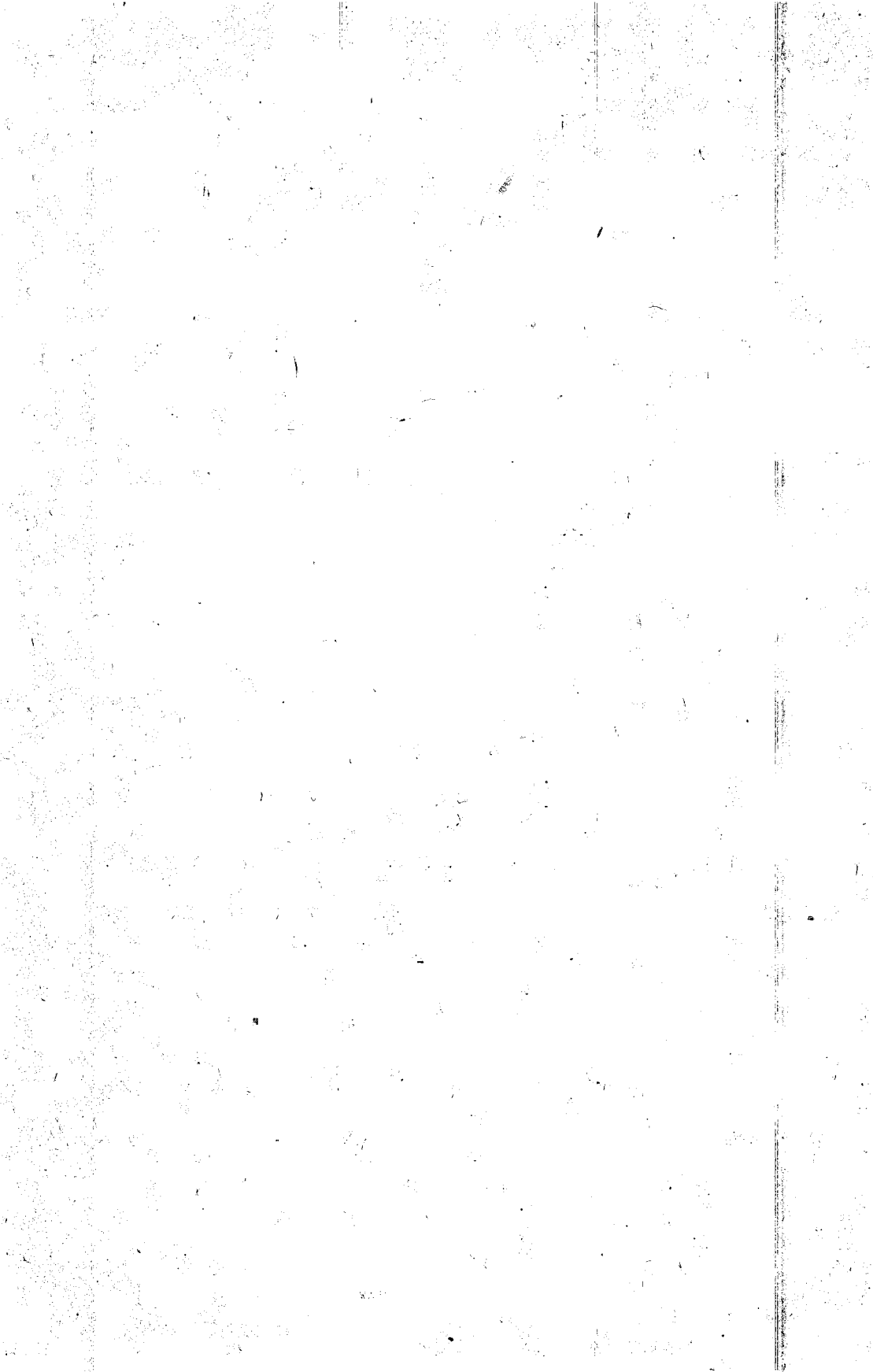

H. VEENMAN & ZONEN — WAGENINGEN — 1930.

111-104650

**BIBLIOTHEEK
DER
LANDBOUWHOGESCHOOL
WAGENINGEN.**

Aan mijne Moeder
Aan mijne Vrouw

Bij de voltooiing van mijn proefschrift betuig ik mijn oprechten dank aan allen wier onderwijs ik in den loop der jaren heb genoten.

In het bijzonder gedenk ik dan met erkentelijkheid de nu wijlen Hoogleeraren HERINGA en KOENEN, de hoogst bekwame geleerden, onder wier meer rechtstreeksche leiding ik destijds mijn studie aan de Landbouwhoogeschool voltooide.

U Hooggeleerde MEES, Hooggeachte Promotor, betuig ik mijn groote dankbaarheid voor de voortdurende belangstelling en de zaakkundige leiding, die Uwerzijds bij het samenstellen van dit geschrift mij zijn ten deel gevallen. Nader te hebben kunnen kennis maken met Uw uitgebreide kennis, Uw helder inzicht in velerlei economische vraagstukken en Uwen kritischen zin, beteekent voor mij een zeer bijzonder voorrecht van groote blijvende waarde.

Degenen, die mij met het verstrekken van gegevens of anderszins van dienst waren, dank ik hier nogmaals.

INHOUD.

	Blz.
I. Het bevolkingsvraagstuk in het algemeen.....	1
a. Wat is overbevolking.....	1
b. De verschijnselen der relatieve overbevolking.....	18
II. Bevolking en Landbouw	24
III. Het bevolkingsvraagstuk in Nederland	42
IV. Het bevolkingsvraagstuk in den Nederlandschen landbouw	66
V. Emigratie en bevolkingsvraagstuk	89
VI. Emigratie in Nederland	103
VII. Organisatie der landverhuizing in Nederland.....	115

HOOFDSTUK I.

HET BEVOLKINGSVRAAGSTUK IN HET ALGEMEEN.

a. WAT IS OVERBEVOLKING.

Sedert den oorlog heeft het bevolkingsprobleem in vele landen in het bijzonder de aandacht getrokken. De algemeene belangstelling, welke dit vraagstuk ten deel viel, was in hoofdzaak een gevolg van de groote wijzigingen, welke de oorlog in de economische toestanden over de geheele wereld heeft tot stand gebracht, zoowel wat betreft den toestand in ieder land op zichzelf beschouwd, als ook de onderlinge betrekkingen tusschen de verschillende landen en werelddeelen. Voortbrenging en handel moesten zich naar de nieuwe omstandigheden richten. Zulks kostte tijd en zonder moeilijkheden ging het niet. Het valutavraagstuk plaatste de meeste volken eveneens voor groote moeilijkheden.

De voortdurende storingen in het normale bedrijfsleven, waarmede vele landen te kampen hadden, leidden tot meer of minder langdurige slapte in de bedrijven en ontslag van arbeidskrachten. De werkloosheid nam dientengevolge plaatselijk zoodanige afmetingen aan, dat daar in breede kringen de overtuiging kon postvatten als zoude in de betrokken landen het aantal inwoners te talrijk zijn geworden om binnen de landsgrenzen een bestaan te vinden. Het waren niet alleen neutrale landen als Nederland, die aan overbevolking zouden lijden, het verschijnsel vertoonde zich zelfs in nog sterkere mate bij volken, die aan den wereldoorlog hadden deelgenomen en vele honderdduizenden mannen in de kracht van hun leven hadden verloren. Engeland, Italië, Polen en Tsjecho-Slowakije zijn hiervan de meest bekende voorbeelden. De verwoestingen van den oorlog vroegen om herstel, verscheiden millioenen werkkrachten waren door den dood of blijvende invaliditeit

aan de productie onttrokken en toch zouden er in vele landen van Europa te veel inwoners zijn om aan allen werk te verschaffen. Een uitzondering hierop maakte Frankrijk, hoewel daar toch ook op sommige tijdstippen het spook der werkloosheid te voorschijn kwam en de gemoeieren in beroering bracht.

Geplaatst voor deze oogenschijnlijke tegenstrijdigheden, zijn de onderzoekers in de betrokken landen aandacht gaan schenken aan de bevolkingscijfers der laatste jaren in vergelijking tot die van voor den oorlog. Het bleek, dat in het algemeen een meer dan gewone bevolkingstoename had plaats gehad, welke nog van jaar tot jaar grooter werd. Men meende hiermede de ware oorzaak der overbevolking te hebben gevonden en het scheen duidelijk, dat met het oog op de voortdurend grootere jaarlijksche bevolkingsaccresen, welke naar men meende te mogen veronderstellen, ook in de komende jaren zouden worden waargenomen, tot de grootst mogelijke ongerustheid ten aanzien van de toekomst van ons werelddeel aanleiding bestond. Vrees voor ondergang der Europeesche beschaving scheen zelfs geenszins misplaatst ¹⁾.

Wij zullen in een volgend hoofdstuk hebben na te gaan in hoeverre in ons land voor deze ongerustheid inderdaad goede gronden bestonden en nog bestaan en het luiden van de alarmklok op eene wijze als veelal is geschied, inderdaad gerechtvaardigd mocht worden geacht.

Alvorens hiertoe over te gaan, schijnt het echter niet zonder betekenis vast te stellen wat onder het begrip „overbevolking” moet worden verstaan. Dienaangaande toch blijkt eene zoo veelvuldige begripsverwarring voor te komen, dat het wel de moeite van eenig onderzoek zoude loonen, indien daaromtrent klaarheid kon worden verkregen.

Het is niet noodig al de onjuiste opvattingen, die op dit punt bestaan, hier te vermelden. Ook schijnen vele schrijvers van den laatsten tijd omtrent dit begrip geen scherpe voorstelling te bezitten. De meesten onder hen zien in de heerschende werkloosheid een bewijs voor hun niet nader uitgewerkte stelling, dat thans een aantal landen w.o. Nederland, overbevolkt zouden zijn ²⁾. Wij zullen te zijner tijd

¹⁾ OSWALD SPENGLER: „Der Untergang des Abendlandes”.

²⁾ Zie o.a. M. H. ROODSCHILD: „Overbevolking en Landverhuizing”. De Economist 1923, pag. 260—292.

C. KACZMAREK: „L'Emigration polonaise en France après la guerre”. Paris 1928.

nagaan in hoeverre in werkloosheid daarvoor een bewijs of zelfs maar eene aanwijzing mag worden gezien.

Op de in 1922 te 's-Gravenhage gehouden algemeene vergadering van de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek, waar aan de hand van een tweetal door mr. L. A. RIES en dr. J. H. F. KOHLBRUGGE samengestelde prae-adviezen over de vraag „welken invloed de economische ontwikkeling der laatste jaren zal uitoefenen op het bevolkingscijfer, in het bijzonder van Nederland”, het bevolkingsvraagstuk breedvoerig werd besproken, meende J. SMID te mogen vaststellen, — daarbij geïnspireerd door de beschouwingen, welke J. M. KEYNES in het tweede hoofdstuk van zijn bekende werk over de economische gevolgen der vredesverdragen¹⁾ aan de economische structuur en het wankelbaar evenwicht der moderne West-europeesche staten heeft gewijd, — dat „ruil van arbeid tegen grondstoffen is een bewijs van overbevolking in het land, dat de arbeid levert”²⁾. Het is zonder meer duidelijk, dat de consequentie dezer stelling zoude leiden tot de opvatting, dat alle landen, waaronder ook dunbevolkte als Frankrijk, thans overbevolkt zouden zijn, omdat zij zonder uitzondering voedsel en grondstoffen uit het buitenland invoeren in ruil voor arbeids- (industrie-) producten.

KEYNES heeft ongetwijfeld nuttig werk verricht door op de groote afhankelijkheid der moderne industriestaten van aanvoer van grondstoffen en voedsel uit het buitenland en op de noodzakelijkheid van internationaal ruilverkeer voor deze landen nog eens met nadruk de aandacht te vestigen op een tijdstip, dat een aantal staatslieden daarmede niet voldoende rekening hield. Het is echter onjuist uit het bestaan van een zoodanige economische structuur te besluiten tot het voorkomen van overbevolking in de betrokken landen.

R. T. MALTHUS, die zeer zeker de eerste was, die in moderne tijden op de gevaren van overbevolking de aandacht vestigde³⁾, bezat dienaangaande reeds een meer gangbare en bruikbare opvatting. Zijn werk verscheen in den tijd, dat in Engeland tengevolge der industriële ontwikkeling groote armoede onder de arbeidersklasse heerschte. MALTHUS wees op het rechtstreeksche verband, dat tus-

¹⁾ J. M. KEYNES: „The Economic Consequences of the Peace”. London 1920.

²⁾ Zie het verslag van bedoelde Algemeene Vergadering, 's-Gravenhage 1922, pag. 26.

³⁾ Zie R. T. MALTHUS: „Essay on Population”. London z.j. (Everyman's Library).

schen de menschheid en hare voedselvoorziening bestaat. Hij toonde aan, dat de eerste, indien aan haren voortplantingsdrang geene belemmeringen in den weg worden gelegd, de neiging heeft sneller te vermeerderen, dan de voortbrenging van voedsel veroorlooft, die harerzijds wel kan toenemen, doch slechts in veel minder snelle mate.

Wij willen in het midden laten in hoeverre de op deze veronderstellingen gegronde bevolkingswet van MALTHUS in theoretisch en practisch opzicht als juist moet worden erkend en ons er toe bepalen te constateeren, dat deze schrijver tusschen overbevolking en voedseltekort verband legde. Er zoude volgens hem overbevolking in een land heerschen, indien de voedselproductie en overigens de middelen om het ontbrekende vanuit het buitenland aan te voeren, zouden tekort schieten om aan alle inwoners de minimum-bestaansvoorwaarden te verschaffen. Indien op deze wijze het criterium voor het bestaan van overbevolking wordt vastgelegd, gelijk ook thans nog door een der meest bekwame bevolkingskundigen, als A. M. CARR-SAUNDERS¹⁾ geschiedt, dan is het duidelijk, dat in geen der beschaafde landen van overbevolking sprake kan zijn, want niemand, die zich ernstig met deze vraagstukken heeft bezig gehouden, zal met de mogelijkheid rekening houden, dat binnen afzienbaren tijd in één der Westeuropeesche staten in tijden van vrede hongersnood zoude kunnen optreden. Ondanks eene bevolkingsvermeerdering, welke een eeuw geleden ongetwijfeld als uiterst onwaarschijnlijk en fabelachtig zoude zijn beschouwd, is in de beschaafde landen de algemeene welvaart met groote schreden vooruitgegaan en is een gemiddeld welvaartspeil bereikt, hetwelk de minimum-bestaansvoorwaarden zoo verre achter zich heeft gelaten, dat daarmee bij de beschouwingen over het vraagstuk, dat ons hier bezighoudt, gewoonlijk geen rekening meer behoeft te worden gehouden.

Overbevolking in bovenvermelden zin treedt op in landen als China en Voor-Indië, waar de productieverhoudingen en de verkeersmiddelen niet in overeenstemming zijn met de dichtheid der bevolking en dan ook in jaren van misgewas, duizenden den hongerdood sterven. Het valt à priori niet te zeggen of in West-Europa en Noord-Amerika in een verre toekomst niet dusdanige toestanden zouden kunnen optreden; waarschijnlijk is dat niet en gevaar, dat

¹⁾ A. M. CARR-SAUNDERS, „Population”. London 1925.

eerlang in eenig beschaafd land het totale inkomen niet toereikend zoude zijn om de geheele bevolking van de allernoodzakelijkste bestaansmiddelen te voorzien, die ieder harer leden in staat zoude stellen in leven te blijven, bestaat er niet.

Wanneer men dus in dezen tijd met het oog op den toestand in landen als Engeland en Nederland spreekt van „overbevolking” bedoelt men daarmee blijkbaar iets anders dan overbevolking in dezen absoluten zin.

ADOLPH WAGNER heeft in zijne „Grundlegung” bij de beschouwingen over bevolkingskwesties dit nieuwe begrip reeds nader geformuleerd en uitgewerkt ¹⁾.

Naast absolute overbevolking, die ook volgens hem gelijk staat met hongersnood, onderscheidt deze schrijver relatieve overbevolking, die heerscht, indien de bestaande bevolking niet voldoende arbeid vindt onder omstandigheden, die betreffen:

- 1° de productievoorwaarden en den afzet der producten;
- 2° de bestaande rechtsorde ten aanzien van productie en verdeling;
- 3° de eischen der arbeidersklasse op een bepaald tijdstip.

Hierbij speelt de onder 3° genoemde omstandigheid de grootste rol. Relatieve overbevolking zal dus naar de meening van dezen schrijver ook heerschen in een land, waar niet alle beschikbare werkkrachten tengevolge van de hooge eischen, die door de werknemers ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden worden gesteld, arbeid kunnen vinden. Maar ook al zouden de arbeiders dan door het aanvaarden van werk tegen eenigszins lagere loonen — waardoor het den ondernemers, die onder de meest ongunstige productieomstandigheden werken, weder mogelijk zoude worden hun bedrijf voort te zetten of uit te breiden — allen opnieuw werk kunnen vinden, dan nog meent WAGNER, dat de relatieve overbevolking niet zoude zijn verdwenen, wijl de bevolking toch nog sneller blijkt te zijn toegenomen dan het gemiddeld inkomen. Het kan ook zijn, dat van een bepaalde groep het inkomen daalt. In dat geval zou onder die groep overbevolking heerschen.

WAGNER houdt dus niet alleen rekening met werkloosheid, die ondanks een zich voegen der loonen naar gewijzigde economische

¹⁾ ADOLPH WAGNER: „Grundlegung der Politischen Oekonomie”. Leipzig 1893. I. Theil, Zweiter Halbband, pag. 651 e.v.

omstandigheden blijft bestaan, ook indien zij een gevolg is van afspraken der arbeiders inzake de te stellen looneischen of wel van eene overheidsbemoeiing, welke ertoe medewerkt werkloosheid in zekere mate in stand te houden, meent hij van relatieve overbevolking te mogen spreken.

Naar onze meening wordt op deze wijze aan het woord overbevolking eene beteekenis gegeven, welke niet de gebruikelijke behoort te zijn en het gevaar niet denkbeeldig maakt, dat tot bestrijding van een dusdanig verschijnsel, maatregelen worden aanbevolen en tot uitvoering gebracht, welke bij een juist inzicht in den werkelijken toestand achterwege behoorden te blijven.

Het economisch leven der volkeren vertoont geregeld ups and downs, tijden van groote activiteit en voorspoed wisselen af met periodes van geringer productiviteit en van crises. Deze laatste gaan gepaard met werkloosheid en loonsverlaging. Gaat het nu aan om in dergelijke tijden van tijdelijke werkloosheid te spreken van relatieve overbevolking? Luidt het antwoord op deze vraag bevestigend, dan zou ook in Frankrijk in 1927, toen de werkloosheid tengevolge van de stabilisatie van den franc op zekere tijdstippen onrustbarende afmetingen begon aan te nemen en van overheidswege maatregelen tot hare bestrijding werden genomen, relatieve overbevolking zijn voorgekomen. Het voorbeeld noemen is voldoende om de onjuistheid aan te toonen van de opvatting van hen, die in werkloosheid zonder meer een bewijs van overbevolking zien, ook al draagt men zorg hieraan het praedicaat „relatief” te doen voorafgaan. Tijdelijke werkloosheid als gevolg van tijdelijke storingen in het productieproces en bij den afzet der producten zal steeds voorkomen, tenzij het mettertijd zoude mogen gelukken bedoelde storingen zelve te voorkomen. Met een verschijnsel, dat wij als overbevolking zouden willen aanduiden, heeft dit echter niets te maken.

Het zoude dus in ieder geval noodig zijn, dat de werkloosheid van meer blijvenden aard ware en als economisch verschijnsel in een bepaald land een meer permanent karakter bezat. Doch ook in dat geval is het niet juist zonder meer tot overbevolking te besluiten. Het is de vraag om welke reden gedurende langeren tijd een gedeelte der arbeiders zonder werk blijft. Moet de oorzaak worden gezocht bij de handhaving van een bepaald loon en verzet tegen loonsverlaging, waartoe de vakorganisatie en voortdurenden werkloozensteun in staat stelt, dan ook zal iemand, die aan dat woord niet een

al te zeer verwrongen beteekenis wil schenken, van overbevolking niet willen spreken.

Is het echter wel mogelijk, dat zonder verzet tegen loonsverlaging, blijvend in een land werkloosheid op eenigszins belangrijke schaal zoude voorkomen? Naar onze meening moet het antwoord op deze vraag ontkennend luiden, zoodat ook MARX's leer der „Industrielle Reserve Armee”¹⁾ op eene dwaling berust. Stemmen de arbeiders toe in loonsverlaging of verlenging van den arbeidsduur, dan zal steeds voor een grooter aantal hunner productieve arbeid kunnen worden gevonden. Slechts indien de loonen en daarmee de bestaansvoorwaarden van groote bevolkingsgroepen tot een zoodanig peil zouden zijn gedaald, dat — hoewel kans op hongersnood nog verre is — de materieele en moreele toestand dier bevolkingsgroep in vergelijking tot den huidige toestand als een groote achteruitgang zoude worden gevoeld of wel, een belangrijke door vooruitgang van de techniek mogelijk geworden verhooging van het welvaartspeil, achterwege blijft, meenen wij tot het voorkomen van relatieve overbevolking te moeten besluiten.

Het is de vraag, wanneer dit punt zal zijn bereikt. Dit hangt voor een gedeelte af van persoonlijke appreciatie. Algemeene ontevredenheid onder de leden van de betrokken groep is klaarblijkelijk niet voldoende om tot het bereiken van dat punt te concludeeren, daar iedere kleine achteruitgang in welstand gewoonlijk een zekere malaise, zij het ook tijdelijk, te voorschijn roept.

Het is bezwaarlijk objectieve normen vast te stellen, waardoor ieder onpartijdig waarnemer in staat zoude zijn het bestaan van zoodanige relatieve overbevolking te kunnen constateeren, afgezien nog van het feit, dat het eene volk ten aanzien van zijne minimumbestaansvoorwaarden geheel andere opvattingen huldigt dan het andere en voor het eene een toestand van relatieve overbevolking veel eerder zal zijn bereikt dan voor het andere. Doch ook wanneer men ieder volk op zichzelf beschouwt, zoo treft men daarin in dit opzicht zeer uiteenlopende groepen aan. Aan den anderen kant moet met voortdurende wijzigingen der eischen en opvattingen der groote bevolkingsgroepen, in de eerste plaats wel der arbeidersklasse, rekening worden gehouden.

¹⁾ Zie K. KAUTSKY, „Karl Marx' Oekonomische Lehren”, Stuttgart 1919, pag. 222 e.v.

Hoe weinig dit verschijnsel zich dus tot objectief onderzoek moge leenen, wij blijven van meening, dat mocht inderdaad in eenig land een verschijnsel als boven omschreven zich voordoen, de diensten-gevolge heerschende, blijvende en algemeene malaise in de betrokken bevolkingsgroepen, omtrent het bestaan van relatieve overbevolking wel geen twijfel mogelijk zoude doen zijn.

Het spreekt vanzelf, dat in een dergelijk geval, zoowel in het wegtrekken van een gedeelte der overtollige bevolking als in een verbetering der voortbrenging, dat is dus in een verhooging der productiviteit van den arbeid, uitkomst kan worden gevonden. Ook daarin komt de relativiteit van het verschijnsel naar voren: er heerscht slechts overbevolking met betrekking tot den stand der productie op dat tijdstip. Wordt deze gunstiger, dan stijgt het gemiddeld inkomen in de betreffende bevolkingsgroep, waarmede vanzelf de heerschende malaise zal verdwijnen.

Uit het voorgaande zal ook duidelijk zijn geworden, dat eveneens in vele gevallen, waarin men zich gerechtigd zoude achten tot het voorkomen van absolute overbevolking te besluiten, verbetering der maatschappelijke toestanden verkregen kan worden door een betere organisatie der voortbrenging. Hieruit blijkt, dat absolute en relatieve overbevolking, opgevat op de bovenomschreven wijze, uit een oogpunt van volkswelvaart in wezen niet verschillen. De vraag of men met het een of ander te doen heeft, hangt slechts af van de grootte van het inkomen, dat men als het minimum wenscht te beschouwen, berust derhalve op een verschil van gradueelen aard. In het eene geval is dat inkomen gedaald tot het punt beneden hetwelkeen volk niet in zijne allernoodzakelijkste levensbehoeften kan voorzien, in het andere ligt dat inkomen gedurende langeren tijd aanmerkelijk beneden een welvaartspeil, dat bij een kleinere bevolking bereikbaar zoude zijn.

WAGNER meende, zooals wij zagen, tot relatieve overbevolking te moeten besluiten, indien het gemiddeld inkomen van een volk of een bevolkingsgroep daalt beneden een eenmaal bereikte hoogte. Op de groote beteekenis van verhooging van het gemiddeld inkomen wees met betrekking tot het bevolkingsvraagstuk ook mr. N. G. PIERSON, die in het tweede deel van zijn „Leerboek der Staathuishoudkunde” ¹⁾ aan het verband tusschen bevolking en voortbrenging

¹⁾ Mr. N. G. PIERSON: „Leerboek der Staathuishoudkunde”, 2e deel. Haarlem 1912, pag. 111 e.v.

belangrijke beschouwingen heeft gewijd. Waar het voor een volk op aankomt, indien wij ons voor het oogenblik uitsluitend op materieel standpunt plaatsen en andere overwegingen opzettelijk buiten beschouwing laten, is het bereiken van een zoo hoog mogelijk gemiddeld inkomen. Wij willen hier, zooals gezegd, onbesproken laten of in de praktijk, dus bij het vaststellen der richtlijnen van een practische politiek, niet naast de eischen van het materiele leven der menschen, overwegingen van geestelijken en zedelijken aard in acht behooren te worden genomen. Wij meenen dat zulks inderdaad het geval is, maar achten het niet mogelijk de verschillende voorwaarden voor 's menschen geluk tegen elkaar af te wegen. Voor concreet economisch onderzoek leenen deze geestelijke en zedelijke invloeden zich echter niet en zij moeten om die reden hier buiten beschouwing blijven. Waar echter de materiele welvaart bij de moderne volken nog steeds voor de werkzaamheid der meeste menschen het voornaamste doelwit is en ook voor hun mogelijke geestelijke en zedelijke ontwikkeling de voornaamste basis vormt, kunnen de bezwaren aan een zoodanige beperking verbonden, niet overwegend zijn.

In den tegenwoordigen tijd zijn ongetwijfeld de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het land, waar de materiele welvaart en het hoogst mogelijk gemiddeld inkomen van al zijn bewoners, het meest bewust en ook met het grootste succes, zijn nagestreefd. De economische welvaart van den Noordamerikaanschen arbeider heeft inderdaad eene zeldzame hoogte bereikt. Het is dan ook niet te verwonderen, dat door de economen in dat land ten aanzien der bevolkingsleer het meest consequente standpunt wordt ingenomen. Een voorbeeld daarvan vinden wij in het rapport, dat H. P. FAIRCHILD op het in 1927 te Genève gehouden Wereldbevolkingscongres heeft ingediend¹⁾. Dat eertijds aan de grootst mogelijke bevolking de voorkeur werd gegeven, berustte volgens dezen schrijver op militairistische, dynastische, religieuze en culturele overwegingen. Toch wijzen de woorden „overbevolking” en „onderbevolking” reeds vroeg op een zekeren twijfel aan de juistheid van genoemd standpunt. Ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk werken naar zijne meening vier factoren, die onderling zoodanig samenhangen, dat de vierde steeds door de andere drie

¹⁾ „Proceedings of the World Population Conference”, edited by Margeret Sanger, London 1927, pag. 72 e.v.

wordt bepaald. Het zijn de factoren: 1° bevolking (aantal), 2° levensstandaard, 3° land, waaronder de geheele natuur begrepen wordt en 4° „stage of arts”, welke het geheel van technische bedrijfsmiddelen, -kennis, enz. omvat, dat zijn dus de productiemiddelen met uitzondering van de natuurlijke hulpbronnen der voortbrenging, maar daaronder wel begrepen de wetenschappelijke ontwikkeling, de organisatievormen der productie e.d. — Alleen met betrekking tot het begrip levensstandaard bestaat geen klaarheid. Sommigen zien daarin een ideaal. FAIRCHILD stelt zich op reëel standpunt en definieert het als „the average level of confort, including all material goods from the barest necessities to the most elaborate luxuries, enjoyed by the people (most helpfully considered in family units) of a given society at a given time”¹⁾, wij zouden zeggen: het gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking, hetwelk tot verbruik is bestemd.

Zijn de factoren „land” en „stage of arts” gegeven, dan kan het ook voorkomen, dat de bevolking te klein is om een maximum levensstandaard te bereiken. In een zoodanig geval zouden eene bepaalde verdeeling van arbeid, bepaalde industrieele methoden en andere factoren van organisatorischen aard, bij de productie geen toepassing kunnen vinden. Een volledig gebruik der aanwezige productiefactoren is dan niet mogelijk, het gemiddeld inkomen blijft beneden het bereikbare, er heerscht derhalve onderbevolking. Deze kwestie heeft actueele beteekenis als wij willen nagaan of in een bepaald land, wij denken dan wel in de eerste plaats aan Frankrijk, de productie door toeneming der bevolking zoodanig vergroot zoude kunnen worden, dat het gemiddeld inkomen daardoor zou rijzen.

Indien de bevolking in aantal stijgt, wordt ten slotte het punt bereikt, dat de levensstandaard het grootst is geworden. Wordt daarna het aantal inwoners nog grooter, dan kan dit alleen geschieden ten koste van het gemiddeld inkomen, dat weder zal dalen. Dan heerscht overbevolking, terwijl op het oogenblik, dat de gemiddelde levensstandaard zijn hoogste punt had bereikt, een „optimum bevolking” aanwezig was. Er heerscht dus overbevolking, indien de bevolking grooter is dan de optimumbevolking en zij te talrijk is om den maximum-levensstandaard te bereiken.

¹⁾ FAIRCHILD, t.a.p. pag. 75.

In voorafgaande beschouwingen ligt feitelijk reeds opgesloten om welke redenen wij het niet juist achten in een zoodanig geval onmiddellijk van overbevolking te spreken.

Door de scherpe definities, welke zij geeft van de begrippen optimum-bevolking, onderbevolking en overbevolking, bezit de door FAIRCHILD uitgewerkte theorie zeer veel aantrekkelijks. De bezwaren, die wij tegen haar te berde brengen, zijn dan ook uitsluitend van practischen aard. Volgens FAIRCHILD zal slechts bij één bevolkingsdichtheid een optimum-bevolking voorhanden zijn. Wij nemen aan, dat inderdaad niet meerdere optima kunnen bestaan. Voor de navolgende uiteenzetting is dat van geen beteekenis.

Iedere geringe afwijking, in positieven of negatieven zin, van deze optimum-bevolking, zoude dus aanleiding geven tot het optreden van overbevolking of onderbevolking, hoe gering de daling van het gemiddeld inkomen ook moge zijn.

Gesteld, dat in een bepaald land of gebied de optimum-bevolking aanwezig is, indien de bevolkingsdichtheid 100 zielen per km² bedraagt. Veronderstellen wij verder, dat onder die omstandigheden het gemiddeld jaarlijksch inkomen f 1000.— belooft. Nu neemt de bevolking in aantal toe, zeg met 10 %, zoodat zij 110 zielen per km² is geworden. Het gemiddeld inkomen loopt b.v. terug van f 1000.— tot f 990.—, d.i. een achteruitgang van slechts 1 %. Gaat het nu aan in dat geval te spreken van relatieve overbevolking, gesteld, dat het mogelijk ware een zoo geringe daling van het welvaartspeil te constateeren en voorts te bewijzen, dat zij veroorzaakt wordt door toeneming der bevolking, zoodat niet andere invloeden haar geheel of ten deele hebben bewerkt?

Het schijnt ons toe, dat op die manier aan het woord „overbevolking” een beteekenis wordt verleend, die te zeer in strijd is met het bestaande spraakgebruik. Indien gezegd wordt, dat in een bepaald land overbevolking heerscht, wordt bij ieder luisteraar den indruk gevestigd, dat door een overschot aan bevolking in dat land toestanden voorkomen, die als hoogst ongewenscht moeten worden beschouwd en welke een gevolg zijn van een onvoldoende belooning van den arbeid in dat gebied.

Het is duidelijk, dat een geringe daling van het gemiddeld inkomen, gelijk in ons theoretisch voorbeeld werd verondersteld, door de bevolking zelve niet zal worden bemerkt. Van eenige malaise, die daardoor wordt veroorzaakt, zal dus ook geen sprake kunnen

zijn. Het komt ons daarom ongewenscht voor in een zoodanig geval van relatieve overbevolking te spreken.

Het is bovendien de vraag met welke middelen dergelijke geringe afwijkingen van het optimum-inkomen geconstateerd zouden moeten worden. Wij zullen goed doen te dien aanzien niet al te groote verwachtingen te koesteren, hoezeer in de toekomst het statistisch onderzoek van sociale verschijnselen in de verschillende landen ongetwijfeld nog zal worden verfijnd en verdiept. En al mocht zulk een onverwacht resultaat worden bereikt, dan blijft het nog de vraag, of en zoo ja, in welke mate een afwijking van de optimum-bevolking tot die geringe daling van het welvaartspeil heeft medegewerkt.

Indien de theorie van FAIRCHILD aanvaard moest worden, zouden alle landen ter wereld hetzij relatief overbevolkt, of wel relatief onderbevolkt zijn. De kans is immers uiterst gering, dat een land zoude worden aangetroffen, waar de optimum-bevolking, die in de gewone grafische voorstelling het hoogste punt eener curve is, aanwezig zoude zijn. Wij achten ook dit een ongewenschte consequentie.

Het komt ons dan ook gewenscht voor zonder noodzaak het spraakgebruik geen geweld aan te doen en de termen relatieve overbevolking en -onderbevolking te blijven behouden voor verschijnselen en toestanden, waarbij nadeelige invloeden in werkelijkheid ook tot uiting komen, onverschillig of zij op zichzelf of door vergelijking van de toestanden in verschillende landen kunnen worden geconstateerd.

Het behoeft geen betoog, dat uit economische overwegingen toch steeds een optimum-bevolking behoort te worden nagestreefd en dat getracht moet worden afwijkingen, ook geringe, zooveel mogelijk te doen verdwijnen. Het is echter overbodig voor bevolkingen, die zoo weinig van de optimum-bevolking afwijken, dat de daardoor veroorzaakte dalingen van het welvaartspeil niet bemerkt worden, afzonderlijke benamingen te bezigen, wier beteekenis in onze taal reeds vaststaat. Haar gebruik zoude slechts verwarring kunnen stichten.

Wij blijven niettemin aan de beschouwingen van FAIRCHILD waarde toekennen en achten het van beteekenis, dat de door vroegere schrijvers als WAGNER en PIERSON uitgesproken meeningen thans op duidelijke wijze zijn geformuleerd en dat het onderling verband tusschen de voornaamste factoren, die bij de betrekkingen tusschen bevolkingsdichtheid en welvaart in een land een rol van beteekenis

vervullen, is bepaald en omtrent de sterkte en richting van iederen factor beter inzicht is verkregen.

FAIRCHILD verduidelijkt zijn uiteenzetting met een soort graphische voorstelling, waarbij de vier genoemde factoren sectoren van een cirkel vormen. Land en „stage of arts” vormen de onderhelft, terwijl bevolking en levensstandaard de bovenhelft van den cirkel innemen. Wordt de bevolking groter, dan gaat dit ten koste van den levensstandaard, tenminste als de beide andere factoren gelijk blijven. Alleen ingeval één dezer groter wordt, kan de bevolking toenemen ook zonder dat deze toeneming een daling van den levensstandaard na zich sleept. Het is echter niet te verwonderen, dat de Amerikaansche schrijver in zoo'n geval liever een stijging van den levensstandaard ziet bij gelijkblijvende of slechts weinig toenemende bevolking.

Deze voorstelling, die de verdienste heeft der overzichtelijkheid zou volgens sommigen niet geheel met de werkelijkheid in overeenstemming zijn. Een toenemende bevolking toch schijnt volgens deze personen op zichzelf een drang tot hoogere productie en welvaart uit te oefenen.

C. GINI wees hierop in zijn op hetzelfde congres ingediend rapport betreffende „Considerations on the optimum density of a population” ¹⁾). Hiermede staat of valt de theorie der optimum-bevolking zooals zij nu door FAIRCHILD is geformuleerd. Wij blijven overtuigd van hare juistheid. Neemt het gemiddeld inkomen bij stijgende bevolking nog toe, dan was of de oorspronkelijke bevolking onvoldoende om den hoogsten levensstandaard te bereiken, heerschte dus in zekere mate onderbevolking, of is tezelfdertijd de werkkraft, de bekwaamheid en kennis toegenomen, d.w.z. is de „stage of arts” groter geworden.

GINI deed feitelijk niet anders, al was het niet zonder eenig voorbehoud, dan de meening herhalen van hen, die in een voortdurend toenemende bevolking het beste middel zien om tot algemeene welvaart te komen. MALTHUS deed hiertegen zijn waarschuwende stem hooren. Niettemin vindt deze opvatting nog steeds hare verdedigers.

Als een der laatste uitingen moge hier worden gewezen op hetgeen dr. AEREBOE dienaangaande in zijn nieuwe werk over „Agrarpolitik” schrijft. Wij treffen daar de conclusie aan dat „Aus diesen Aus-

¹⁾ T.a.p., pag. 118 e.v.

föhrungen ergibt sich nun, dasz das bekannte Malthussche Bevölke-
rungsgesetz, nach den die Menschheit die Tendenz haben soll, sich
schneller zu vermehren als die Nahrungsspielraum, völlig unhaltbar
ist. Man musz diesen Gesetz umkehren um zu dem Richtigen zu
gelangen und sagen: Die Nahrungsspielraum der Menschen hat
bei unsrer Produktionsweise mit Freiheit der Person und mit Privat-
eigendom an die Produktionsmittel die Tendenz, sich immer über
der Bedarf hinaus auszudehnen," ¹⁾).

AEREBOE wijst verder op de groote beteekenis der consumptie als
stimulans voor de productie en de vele uitvindingen, die juist zouden
zijn gedaan wegens moeilijkheden waarvoor een sterk toenemende
bevolking zich zag geplaatst. Tot op zekere hoogte ligt hierin naar
alle waarschijnlijkheid een grond van waarheid. Wij willen er overi-
gens mede volstaan in dit verband te doen opmerken, dat de geduren-
de de negentiende eeuw geconstateerde buitengewone toeneming
der productie en productiviteit als gevolg van de in die periode
gedane uitvindingen, in geen enkel opzicht de zekerheid in zich
sluit, dat ook voor de twintigste eeuw een dergelijke ontwikkeling
der productie-techniek te verwachten zal zijn.

Terecht merkt CARR-SAUNDERS dienaangaande op: „We should like
to know whether it is mere chance that of recent years science has
been stimulating our faculty of wonder rather than ministering to our
needs" ²⁾).

Een zelfde standpunt als AEREBOE, nam de Fransche bevolkings-
kundige dr. JACQUES BERTILLON in, toen hij in het derde hoofdstuk
van zijn „La dépopulation de la France" ³⁾ de veel geciteerde uit-
lating van MALTHUS (die deze overigens reeds in de tweede editie
van zijn „Essay" heeft achterwege gelaten) bestreed, dat nl. voor
een gedeelte der menschheid, wanneer deze zich onbelemmerd ver-
meerderde, aan het levensbanquet geen plaats zoude blijken te zijn.
BERTILLON meent de onjuistheid van deze uitlating te hebben aan-
getoond door te doen opmerken, dat MALTHUS over het hoofd zag,
dat de genoodigden aan den levensdisch niet alleen als gasten maar
te zelfder tijd als koks optraden en het voorshands aan ingrediënten
voor bereiding van den maaltijd benodigd, wel niet zal ontbreken
in een tijdperk, dat de meeste landen er toe zijn overgegaan den in-

¹⁾ FRIEDRICH AEREBOE: „Agrarpolitik". Berlin 1928, pag. 255.

²⁾ T.a.p., pag. 52 en 53.

³⁾ Paris, 1911.

voer van vleesch en broodgraan door inkomende rechten of anderszins te belemmeren.

Een oogenblik mogen deze opmerkingen onweerlegbaar schijnen, bij nadere beschouwing blijkt dit echter allerm minst het geval te zijn. Wij willen aannemen, dat de nieuwaangekomen feestgangers in de bestaande keuken voor hunne werkzaamheid voldoende ruimte en daarbuiten voldoende grondstoffen aantreffen. Ook dan kan niet worden ontkend, dat de verkrijging van die nieuwe grondstoffen met meer moeite en kosten gepaard zal gaan (wet van de verminderende meeropbrengsten). Aan den anderen kant moet er de aandacht op worden gevestigd, dat de nieuwelingen wel hun goeden wil en de noodige kundigheden mogen medebrengen, zij komen echter met leege handen, d.w.z. zij beschikken niet over de werktuigen (het kapitaal), die noodig zijn om de grondstoffen machtig te worden en deze naderhand tot gebruiksartikelen te maken. Het is niet voldoende, dat er grondstoffen op de wereld voorhanden zijn. Voor de exploitatie van deze zijn tegenwoordig kapitalen noodig, indien men tenminste geen genoegen wenscht te nemen met een behoeftenbevre diging als die waarmede onze voorouders 2000 jaren geleden zich tevreden moesten stellen. Dus ook al is een optimum-bevolking niet bereikt, dan nog zal bij een toenemende bevolking wegens een achterstand bij de kapitaalproductie tijdelijk de levensstandaard kunnen dalen. Is eenmaal een optimum-bevolking aanwezig, dan zal zulks niet tijdelijk maar blijvend het geval zijn, tenzij de productiemiddelen in even sterke mate toenemen of de voortbrengingsmethoden in dezelfde mate verbetering ondergaan. Zooals bij eene bespreking van het verband tusschen het bevolkingsvraagstuk en den landbouw zal blijken, schijnt de kans, dat dit voortdurend zal kunnen plaats hebben, gering te zijn.

Wij hebben er boven reeds op gewezen, dat niet alle volken zich ten opzichte van verschijnselen, die met het optreden van overbevolking verband houden, gelijk zullen gedragen. In het eene land zal veel spoediger overbevolking zijn dan in het andere. De meest ontwikkelde landen met hoogen levensstandaard zijn in dit opzicht het gevoeligst.

Doch ook in ieder volk afzonderlijk, zoo merkten wij eveneens reeds op, worden groepen aangetroffen, die min of meer onafhankelijk van elkander, tengevolge hunner toe- en afnem ing, hun welvaartspeil kunnen zien dalen. Het ligt voor de hand, dat op een gegeven

oogenblik onder dan heerschende omstandigheden, een bepaalde indeeling van het volk in economische groepen, met het oog op de totale productie, de meest gewenschte zal zijn. De verdeeling der inwoners, van een land over de groote bevolkingsgroepen, als daar zijn de ondernemers en arbeiders in de industrie, de landbouwers en de landarbeiders, de intellectueelen, e.a., is dan zoodanig, dat het bereikte resultaat bij de productie zoo gunstig mogelijk is, m.a.w. dat het gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking zoo hoog mogelijk is.

Neemt de bevolking toe, gelijk in de practijk bijna steeds het geval is, dan zal gewoonlijk een nieuwe verhouding gewenscht zijn; zoo zal in den regel het aantal personen, dat industriëelen arbeid verricht veel sterker moeten toenemen dan het aantal boeren en landarbeiders, zal weder het hoogste rendement worden verkregen.

Heeft wijziging der bestaande verhoudingscijfers te langzaam plaats, blijven b.v. personen in den landbouw werkzaam voor welke meer productieven arbeid in de industrie te vinden ware, dan moet de landbouwgroep als overbevolkt worden beschouwd, zoodra het verschijnsel zoodanige afmetingen heeft aangenomen, dat ongunstige gevolgen daarvan aan het licht zullen treden. Om bovenvermelde redenen achten wij ook hier het gebruik der benaming „overbevolking” aan deze voorwaarde gebonden.

De leden van de betrokken groep, i.c. de landbouwgroep, onder vinden in de eerste plaats van dezen toestand de nadeelige gevolgen. Door een overschot aan bevolking wordt hun levensstandaard gedrukt.

Het is evenwel ook mogelijk, dat tezelfdertijd in de andere groepen hetzelfde plaats heeft, niet door een teveel maar door een tekort aan bevolking, waardoor het niet mogelijk is van de technische ontwikkeling op dat oogenblik, het volle profijt te trekken. Door rationalisatie, die slechts mogelijk zoude zijn bij aanwezigheid van een grooter aantal werkkrachten, ware het gemiddeld inkomen in die groep te verhoogen.

Zulks is mogelijk, doch behoeft toch geenszins het geval te zijn. Het is nl. even goed denkbaar, dat in de industriele groep geen onderbevolking heerscht en de toevoer van nieuwe werkkrachten den levensstandaard daar niet zal doen stijgen, hem zelfs zal kunnen doen dalen. Uit een oogpunt van algemeen belang zal toch ook in dit laatste geval een verschuiving der bevolking gewenscht kunnen zijn, indien alleen op die wijze het totale volksinkomen het hoogst zal zijn.

Voor de betrokken industriële groep heeft deze laatste overweging uiteraard minder te beteekenen, zoodat bij haar zelfs krachtig verzet tegen den toevoer van nieuwe werkkrachten zal kunnen optreden. In de practijk komt zulks voor. Het beperken van het aantal leden van bepaalde bedrijfsgroepen door zgn. economische bedrijfsorganisatie en collectieve arbeidsovereenkomsten, is hiervan een voorbeeld.

Naast „algemeene overbevolking”, waardoor een geheel volk wordt getroffen, ware dus te onderscheiden „partieele” of „gedeeltelijke overbevolking”, die in een bepaalde bevolkingsgroep kan heerschen zonder dat in de overige groepen van nadeelige invloeden iets valt te bespeuren. Zooals is aangetoond behoeven groepsbelang en algemeen belang hier niet steeds samen te gaan.

In dit verband moge er nog op worden gewezen, dat in de eene groep het optimum veel eerder wordt bereikt dan in de andere: de elasticiteit ten aanzien van bevolkingsopnemering loopt uiteen. Het geringste opnemingsvermogen bezit de landbouwgroep, waar technische verbeteringen veel minder snel en in geringer mate toepassing kunnen vinden dan in de meeste nijverheidsbedrijven. Door uitvindingen wordt bij de laatste het punt, waarop de optimum-bevolking bereikt zoude zijn, voortdurend verschoven. Toevoer van bevolking is dan noodig om het hoogste nuttig effect per eenheid van arbeidskracht te kunnen bereiken. Een overschot aan bevolking, dat ten plattelande kan aanwezig zijn, vindt hier dus een natuurlijken uitweg. De trek naar de steden is daarom in het algemeen niet slechts een onvermijdelijk en noodzakelijk, maar tevens van algemeen standpunt beschouwd, een nuttig verschijnsel.

Door bepaalde oorzaken kunnen ook in kleinere groepen, b.v. bij de kantoorbedienden, de ondernemers in bepaalde vakken, de afgestudeerden van bepaalde richtingen, tijdelijk verschijnselen optreden, die door relatieve overbevolking worden veroorzaakt. Door de minder gunstige levensvoorwaarden die dan in die groepen heerschen, vermindert het aantal jongelieden, dat zich daarvoor bekwaamt, met het gevolg, dat het aantal leden der betreffende groep of groepen minder snel toeneemt dan de totale bevolking, zoodat zij na eenigen tijd haar meest gewenschte grootte weder zullen hebben verkregen.

De vraag behoort thans nog te worden gesteld, of het optimum der totale bevolking voor iedere groep op hetzelfde tijdstip zal zijn be-

reikt. Wanneer het b.v. vaststaat, dat in een bepaald land op zeker tijdstip een totale bevolking van 5 miljoen zielen het meest gewenscht is voor de landbouwbevolking, is het zeker, dat dan ook in de industrie het hoogste gemiddeld inkomen zal worden verkregen? Zoolang tusschen de verschillende groepen vrijheid van beweging bestaat, is deze vraag van minder beteekenis, daar de bevolking zich dan op den duur zal groepeeren op de wijze, die met de eischen van het algemeen belang in overeenstemming is. Wij zien hier af van de bezitters van monopoliegoederen, die natuurlijk steeds belang hebben bij een zoo groot mogelijke bevolking, indien daarmede althans behoud van de bestaande rechtsorde ten aanzien van het particulier bezit kan gepaard gaan.

Zoodra echter deze vrijheid plaats maakt voor beperkende bepalingen, verkrijgt de vraag wel practische beteekenis. Ook al beschouwt men ieder volk op zichzelf als economisch onafhankelijk van zijne buren, dan nog blijkt het vraagstuk de optimum-bevolking voor iedere groep te bepalen zoo ingewikkeld, dat ook bij een groote uitbreiding van de kennis omtrent de verschijnselen, die hiermede verband houden, men zich zal moeten blijven tevreden stellen met het opsporen van bepaalde tendencies, die er op zullen wijzen in hoeverre de bestaande bevolking met het oog op de behoeften van iedere groep van de optimum-bevolking zal verwijderd zijn.

Door de veelvuldige economische betrekkingen, die de volken met elkander onderhouden, betrekkingen waaraan de eene groep veel meer deel neemt dan de andere, is het samenstel van factoren, die op het welvaartspeil in iedere groep invloed uitoefenen, nog meer gecompliceerd geworden. De belangengemeenschap tusschen de verschillende volksgroepen is daardoor verzwakt. Moet een bepaalde industrie binnen de landsgrenzen uitsluitend haar afzetgebied vinden, dan is het welvaartspeil bij de andere groepen voor haar van de grootste beteekenis. Is zij daarentegen in hoofdzaak op export harer producten naar het buitenland aangewezen, dan wordt voor haar welslagen de welvaart der binnenlandsche bevolking een veel minder beslissende factor.

b. DE VERSCHIJNSELEN DER RELATIEVE OVERBEVOLKING.

De kans, dat absolute overbevolking in een eenigszins nabije toekomst in de Europeesche en Amerikaansche beschaafde landen

zal optreden, is zoo gering, dat het overbodig is op de verschijnselen daarvan nader in te gaan. Op die, welke een relatieve overbevolking kenmerken, moge nog nader de aandacht worden gevestigd, daar ook in dit opzicht eenige naar onze meening onjuiste opvattingen ingang hebben gevonden.

Talrijk zijn nog de schrijvers, die in een *hoog bevolkingscijfer* in een land in vergelijking tot vroeger of tot een ander land of in een *snel toenemende bevolking*, een bewijs van overbevolking zien. Zij wijzen b.v. op de gemiddelde bevolkingsdichtheid van Nederland, die thans ongeveer 210 zielen per km² bedraagt tegenover een bevolkingsdichtheid van 78 inwoners per km² in Frankrijk en meenen daaruit de gevolgtrekking te mogen maken, dat ons land overbevolkt is. Ook wijst men er op, dat het aantal inwoners in ons land gedurende de laatste eeuw verdriedubbeld is, terwijl weer anderen in de sterke bevolkingstoename, die de laatste jaren in ons land heeft plaats gegrepen, duidelijke aanwijzing zien voor het feit, dat Nederland overbevolkt is. De onjuistheid van deze conclusies is zoo voor de hand liggend, dat het onnoodig moet worden geacht deze nader te weerleggen. Volstaan wij daarom met de opmerking, dat noch een groote bevolkingsdichtheid, noch een sterke toename van het aantal inwoners, met de kans op overbevolking in het minst verband houden. Deze toch hangt samen met het gemiddeld welvaartspeil van de bewoners in het betrokken land, hetwelk bovendien door vele andere factoren, als productievermogen e.d. wordt bepaald. De toestanden in de verschillende landen zijn onderling moeilijk vergelijkbaar, zoodat eene vergelijking van absolute cijfers der bevolkingsdichtheid voor eene bepaling van het al of niet voorkomen van overbevolking van geen beteekenis is. De practijk leert dit trouwens voldoende. Zoo treden in het dunbevolkte Polen verschijnselen op, die overbevolking in dat land doen vermoeden, terwijl het zeer dichtbevolkte België verplicht is voor zijn industrie op de hulp van een belangrijk aantal buitenlandsche werkkrachten een beroep te doen.

In het bovenstaande is meteen de reden genoemd, waarom een snel toenemende bevolking in geen enkel opzicht als een aanwijzing kan gelden voor het bestaan van relatieve overbevolking.

Nog meer algemeen verspreid en oogenschoonlijk op beter gronden berustend, is de meening van diegenen, die in *werkloosheid* een zeker

bewijs van overbevolking zien. Sommigen gaan hierin zoover, dat zij het bestaan van een zoodanig verband stilzwijgend aannemen¹⁾.

CARR-SAUNDERS²⁾ bespreekt de vraag of werkloosheid, waarmede Engeland de laatste jaren in zoo sterke mate te kampen heeft, inderdaad een gevolg moet worden geacht van overbevolking. Nader historisch onderzoek leert echter, dat zulks niet het geval is. Feitelijk is ook werkloosheid niet het verschijnsel, welks optreden zou te verwachten zijn in een land waar overbevolking heerscht. Werkloosheid moet worden toegeschreven aan het feit, dat met het productie-apparaat in het betrokken land iets niet in orde is.

De in Groot-Brittannië heerschende werkloosheid schrijft hij toe aan slapte in zaken („trade depression”). Worden de omstandigheden weer normaal, dan verdwijnt ook de werkloosheid.

Hoewel wij in het algemeen deze meening kunnen onderschrijven, dient er echter wel op te worden gewezen, dat deze schrijver blijkbaar geen rekening houdt met een omstandigheid, die den laatsten tijd aan de eene zijde het optreden van werkloosheid in de hand heeft gewerkt en aan de andere zijde daling van den levensstandaard heeft verhinderd, wij bedoelen den door de arbeidersklasse in vele bedrijven met succes gevoerden strijd voor behoud van een eenmaal bereikten loonstandaard en den steun, dien zij hierin vinden in de door de overheid verleende werkloozenuitkeeringen.

Dr. W. C. MEES R.A.ZN. heeft in zijn in 1928 voor den Nederlandschen Werkloosheidsraad uitgebracht prae-advies over de vraag: „Verdient het aanbeveling bij een eventueele wettelijke regeling der bestrijding van de gevolgen der werkloosheid in Nederland eene bepaling als vervat in art. 163, al. 2 der Deutsche Rijksgrondwet als uitgangspunt dier wettelijke regeling te nemen?”³⁾ hierop terecht nog eens de aandacht gevestigd. In het te hoog houden van den loonstandaard, die het gevolg is van ondersteuning der werklozen, ziet hij een groot bezwaar. In strijd met het algemeen belang blijft de productie te gering, de grensbedrijven gaan stilliggen, terwijl in de nog werkende ondernemingen de productie wordt ingekrompen.

¹⁾ Zie b.v. M. H. ROODSCHILD: „Overbevolking en Landverhuizing”. *Economist* 1923, pag. 260—292.

²⁾ T.a.p., pag. 46 e.v.

³⁾ Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad, Jaargang 1928, afl. 4.

Het is duidelijk, dat ook deze soort werkloosheid, die niet het gevolg is van een industriële crisis, maar die wordt veroorzaakt door een kunstmatig in stand gehouden te hoogen loonstandaard, allermint als een bewijs kan gelden, dat het betreffende land overbevolkt is.

Wij zien voor werkloosheid geen andere oorzaken dan storingen in het productieproces en instandhouding van een door gewijzigde omstandigheden te hoog loonpeil. Met overbevolking houdt werkloosheid geen direct verband en een bewijs voor het bestaan van overbevolking in een land is zij in geen geval.

In de vierde plaats vinden wij *emigratie* genoemd als een aanwijzing of bewijs voor overbevolking in het land, hetwelk jaarlijks een eenigszins belangrijk aantal zijner inwoners voorgoed of tijdelijk naar het buitenland ziet vertrekken. Het zou om deze reden zijn, dat landen als Polen en Italië als overbevolkt moeten worden beschouwd.

Het moet dan zeer zeker verwondering wekken als men verneemt, dat het aantal onbebouwde gronden in een land als Polen toch nog zoo aanzienlijk is. Volgens C. KACZMAREK ¹⁾ zouden in de 4 departementen Polesië, Wolhynië, Wilno en Nowogrodek respectievelijk 21.2 %, 14.8 %, 16.2 %, en 12.0 % van de totale oppervlakte van den bodem tot de woeste gronden moeten worden gerekend. Het is dan ook niet in het gebrek aan cultuurgronden, maar vooral in het gebrek aan voldoende kapitalen, dat deze schrijver de oorzaak ziet van het verschijnsel, dat jaarlijks tienduizenden zijner landgenooten buiten de landsgrenzen een bestaan trachten te vinden.

Gaat men in de practijk na welke drijfveer in het algemeen de emigranten naar den vreemde heeft gedreven, dan blijkt dat in vrijwel alle gevallen de verwachting te zijn voor zich en de zijnen een ruimer bestaan te vinden dan waarop men in het vaderland meende te mogen rekenen. Alle tot oordeelen bevoegde schrijvers zijn het over dit punt eens. De economische voorwaarden zouden dus in het buitenland gunstiger zijn dan in het eigen land. Is dit een bewijs, dat in het eigen land te veel menschen aanwezig zijn om het hoogst mogelijk gemiddeld inkomen te verkrijgen? Geenszins. In nieuwe opkomende landen zijn evenwel in het algemeen de mogelijkheden

¹⁾ C. KACZMAREK: „L'émigration Polonaise en France après la guerre”. Paris 1928, pag. 15.

om den maatschappelijken ladder op te klimmen veel grooter dan in oudere landen, waar iedere groep veel meer haar vaste plaats heeft gekregen, zoodat het opklimmen uit de eene groep tot een hoogere, als regel met grootere moeilijkheden gepaard gaat. In dit verband is ook opmerkenswaard, dat het gewoonlijk niet de werkloozen zijn, voor wie toch in het vaderland geen plaats schijnt te zijn, die den grooten stroom van emigranten vormen.

GINI, een Italiaansch deskundige, ontkent in zijn boven aangehaald voor het Wereldbevolkingscongres uitgebracht rapport betreffende de optimumbevolking, ten stelligste, dat een sterke emigratie een aanwijzing zoude zijn voor het feit, dat in een land een te groote bevolking aanwezig is. Men emigreert uitsluitend met het doel in den vreemde gunstiger en aangenamer levensvoorwaarden te vinden. De beperking van regeeringswege der Italiaansche emigratie, welke daardoor gedurende de laatste jaren in vergelijking tot vroeger tot onbeteekenende cijfers is teruggebracht, heeft dan ook niet de minste schade aan het land berokkend. De personen, die zonder deze beperking zouden zijn geëmigreerd, vonden allen werk in den landbouw in hun eigen omgeving. De grondprijzen, vooral van die gronden, wier bebouwing veel arbeid vereischt, zijn daardoor gestegen, maar van eenige toeneming der werkloosheid valt blijkbaar niets te bespeuren. Een andere vraag is of emigratie een middel is om overbevolking te doen verdwijnen. Later zal gelegenheid zijn hierbij stil te staan.

Indien noch een hoog bevolkingscijfer, noch een snelle toeneming daarvan en evenmin werkloosheid en emigratie op eenigszins belangrijke schaal een bewijs vormt voor het voorkomen van overbevolking, mag men zich afvragen waarin een dergelijk verschijnsel dan wel tot uiting komt. Het antwoord op deze vraag is reeds gegeven in het voorgaande waar wij trachtten het begrip overbevolking te definieeren. Overbevolking houdt verband met den levensstandaard, met het gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking. Absolute overbevolking treedt op wanneer in de eerste levensbehoeften van ieder inwoner niet kan worden voorzien en zij bewerkt dus algemeene armoede en hongersnood en toegenomen sterfte uit dien hoofde.

Relatieve overbevolking komt tot uiting in een algemeene malaise, veroorzaakt door een onvoldoenden levensstandaard der gansche bevolking of van groote groepen der bevolking. Het verschijnsel zal

van blijvenden aard moeten zijn, daar anders, zooals wij zagen, ook de oorzaak in industrieele depressies kan zijn gelegen.

Het is dus noodig den levensstandaard in opeenvolgende perioden vast te stellen. De gegevens daartoe, dat zijn het gemiddeld inkomen en de koopkracht daarvan, moet de statistiek verschaffen. Het is echter de vraag of de statistische bureaux in de onderscheiden landen over die gegevens de beschikking kunnen geven. In verschillende landen zijn zij in die richting werkzaam. In Nederland zijn het b.v. de gemeentelijke statistische bureaux van Amsterdam en 's-Gravenhage, welke cijfers publiceeren betreffende de kosten van levensonderhoud in een aantal ambtenaars- en arbeidersgezinnen. Het valt echter niet te ontkennen, dat dit slechts de eerste schreden zijn op den langen weg, die zal voeren tot een cijfermatige kennis van den gemiddelden levensstandaard en van het gemiddeld inkomen der groote bevolkingsgroepen.

Het blijkt, dat ook in het land, waar sociaal onderzoek op zoo uitgebreide schaal en met zoo werkzame middelen wordt verricht als in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in dit opzicht nog slechts weinig positieve gegevens zijn verzameld, zoodat ook daar nog het trekken van conclusies uit het verzamelde materiaal achterwege moet blijven en voorloopig aan verbetering en verdieping der onderzoekingen de grootste aandacht moet worden besteed ¹⁾).

Zoolang de volledige resultaten van dit onderzoek nog niet beschikbaar zijn, zal men zich dus voor een groot deel moeten bepalen tot het waarnemen en registreeren van verschijnselen, die doen vermoeden, dat een blijvende malaise haar oorzaak vindt in een te sterk toegenomen bevolking. Het behoeft geen betoog, dat de uitkomsten van een zoodanig onderzoek in den eersten tijd voor verschillende uitlegging vatbaar zullen blijven en tot een eenstemmige conclusie niet steeds zullen voeren.

¹⁾ FAIRCHILD, t.a.p., pag. 82 e.v.

HOOFDSTUK II.

BEVOLKING EN LANDBOUW.

Tusschen het bevolkingsvraagstuk en den landbouw bestaat in velerlei opzicht een zeer nauw verband. Wij willen beschouwingen over de demografische en sociale beteekenis van den landbouw voor de samenleving in het algemeen, hier achterwege laten en ons bepalen tot een aantal opmerkingen over de betrekkingen, welke in economisch opzicht tusschen de bevolking eenerzijds en den landbouw anderzijds bestaan.

Deze betrekkingen zijn van tweeërlei aard, welke wordt bepaald door het standpunt, waarop de onderzoeker zich plaatst.

De landbouw is de voedselbron voor de geheele menschheid, wier ontwikkeling en toeneming in de eerste plaats door den omvang der landbouwproductie wordt bepaald en beperkt. De mogelijke ontwikkeling van de voortbrenging der eerste levensbehoeften voor den mensch is dus van het allergrootste gewicht. Hoe groot de industrieele ontwikkeling in de toekomst ook zal mogen zijn, de taak van voedselleverancier zal de industrie van den landbouw niet kunnen overnemen, als wij tenminste met op dit oogenblik nog zeer onwaarschijnlijk geachte uitvindingen geen rekening willen houden.

Wij verliezen intusschen geenszins uit het oog, dat in de geheel en ook half beschaafde landen de eerste levensbehoeften niet uitsluitend door voedsel kunnen worden bevredigd, maar dat daarvoor ook industrieproducten (woning, kleeding, etc) op groote schaal noodig zijn. MALTHUS hield daarmede slechts weinig rekening. Bezwaren had zulks niet, daar deze meerdere behoeften toch slechts bewerken, dat veel eerder een toestand van overbevolking zal intreden dan wanneer de menschheid zich nog vrijwel uitsluitend tevreden stelt met de middelen, die in staat zijn haren honger te stillen. Wel vestigde hij de aandacht op het verschil in eischen, en daarmede in de hoeveelheid voedsel die per individu noodig is, welke door de verschillende

volken aan dat voedsel worden gesteld. Bij een gegeven hoeveelheid voedingsstoffen is niet overal een gelijke bevolking mogelijk. De Zuidengelsche boer, die in MALTHUS' tijd zich reeds met wittebrood voedde, zou er b.v. moeilijk toe zijn te brengen zich te voeden op een wijze als waarmede de Schotsche plattelandster zich nog tevreden stelde ¹⁾).

Hoe het ook zij, ieder mensch heeft voor zijn instandhouding een zekere hoeveelheid voedsel noodig, die door den landbouw moet worden voortgebracht, hetzij in het eigen land of wel in een ander land. Wanneer men het vraagstuk van consumentenstandpunt beschouwt, zooals hier geschiedt, is dit laatste van weinig beteekenis.

Tot nu toe was over de geheele wereld land, dat voor bebouwing geschikt is, wel in voldoende mate voorhanden. Men behoeft geen propheet te zijn om te kunnen voorspellen, dat een tijdperk zal aanbreken, — natuurlijk op voorwaarde, dat de wereldbevolking steeds blijft toenemen, — dat al het bebouwbare land in cultuur zal zijn genomen. Wij houden nu geen rekening met de mogelijkheid, dat cultuurgewassen en diersoorten zullen worden gekweekt, die de bestaande in productiviteit zeer belangrijk, zeg eenige malen, zullen overtreffen. Maar lang voordat alle land in gebruik zal zijn genomen, doen nadeelige gevolgen zich gevoelen.

RICARDO wees er op, dat het steeds de vruchtbaarste of best gelegen gronden zijn, die het eerst in gebruik worden genomen. De productie van een zekere hoeveelheid voedsel op de nieuw in cultuur gebrachte gronden eischt steeds meer arbeid en kapitaal, welke bij de bebouwing of wel bij het vervoer moeten worden aangewend. Ook op de reeds in cultuur zijnde gronden is steeds meer arbeid en kapitaal aangewend met het doel de productie te verhoogen, doch dit is slechts in beperkte mate mogelijk, daar na een zekeren graad van intensiteit steeds meer kosten per oogsteenheid moeten worden gemaakt.

Het is de wet van de verminderende meeropbrengsten, waarop MALTHUS in zijn „Essay” reeds zinspeelde ²⁾), die veroorzaakt, dat de rentabiliteitsgrens in den landbouw vrij spoedig wordt bereikt en de bedrijfsintensiteit slechts met kleine schreden, naarmate de prijsverhoudingen, de stand der landbouwwetenschap en de vakkennis onder de landbouwers dit mogelijk maken, kan vooruitgaan.

¹⁾ T.a.p., deel I, pag. 313.

²⁾ MALTHUS, t.a.p., I, pag. 9.

De ontwikkeling van het verkeer heeft gedurende de tweede helft van de 19e eeuw groote gebieden voor den modernen landbouw toegankelijk gemaakt, waardoor voor Europa in overzeesche landen nieuwe voedselbronnen zijn geschapen. Het belang van het vraagstuk der toekomstige voedselvoorziening is daardoor voor de snel in aantal toenemende menschheid wel eenigermate uit het oog verloren. Zijn beteekenis heeft het echter ten volle behouden voor dengene, die rekening houdt met de volgende twee feiten. Het overzeesche snelverkeer heeft thans een zoodanigen graad van volmaaktheid bereikt, dat het niet mogelijk zal zijn daarin nog groote verbeteringen aan te brengen. Bij het transport van groote voedselvoorraden, die geregeld over groote afstanden verplaatst moeten worden, toch schijnt het luchtverkeer voorshands geen rol te kunnen vervullen.

In de tweede plaats dient erop te worden gewezen, dat groote gebieden braakliggende vruchtbare gronden, in zônes met gematigd klimaat gelegen, lang niet meer in die mate op den kolonist liggen te wachten als een eeuw geleden het geval was. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika hebben zelfs het aantal jaarlijks toe te laten immigranten reeds tot een zoodanig kwantum teruggebracht, dat thans vele Europeesche landverhuizers zich met minder vruchtbare, t.a.v. het klimaat minder gunstig gelegen gronden in andere landen moeten tevreden stellen (b.v. Canada).

Het moge waar zijn, dat de binnenlanden van Zuid-Amerika en Afrika nog groote ontwikkelingsmogelijkheden bieden, voor de werkzaamheid eener talrijke ontwikkelde blanke bevolking schijnen die landen toch minder geschikt te zijn. Moeten die landen in de toekomst het voedsel aan West-Europa leveren, dan zal bovendien een vrij groote wijziging in onze gewone voedingswijze noodig zijn.

Het zou dus zeer goed kunnen zijn, dat een alleszins voorspoedige toeneming der voedselproductie gelijk in de vorige eeuw heeft plaats gehad, in de toekomst achterwege blijft, zoodat de wet der afnemende meeropbrengsten te zijner tijd haar druk in verhoogde mate zoude kunnen doen gevoelen. Dat deze wet ook nu haar invloed uitoefent, weet iedere landbouwer hoewel moeilijkheden bij de voedselvoorziening daardoor in het algemeen niet zijn veroorzaakt. Doch zooals gezegd, het staat allerminst vast, dat dit ook in de toekomst zoo zal blijven.

Het is daarom van belang na te gaan op welke wijze de wet der afnemende meeropbrengsten kan worden omzeild. Bezien wij deze

kwesties, zooals tot nu toe het geval is geweest, vanuit een oogpunt van algemeene voedselvoorziening der menschheid, dan moet het einddoel vergrooting van de totale hoeveelheid voortgebracht mensche-lijk voedsel zijn. Wij moeten nu echter de aandacht vestigen op een tweede wijze, waarop het verband tusschen het bevolkingsvraagstuk en den landbouw kan worden gelegd, welke groote directe beteekenis heeft.

Wij plaatsen ons daartoe op nationaal standpunt. Zooals wij zagen heeft internationaal ruilverkeer het mogelijk gemaakt, dat de voor een bevolking noodige levensmiddelen niet meer op eigen bodem worden voortgebracht, maar voor een zeer groot gedeelte uit veraf-gelegen landen worden aangevoerd. De nationale landbouw heeft daarmee, — in Nederland is dit b.v. het geval —, zijn vroegere rol inzake de directe voedselvoorziening der bevolking grootendeels ingeboet. De landbouw heeft nu tot economische taak aan een groote groep der bevolking loonenden arbeid te verschaffen en voor een zoo hoog mogelijke waarde aan goederen voort te brengen. Het is principieel van geen beteekenis of dit eerste levensbehoeften (brood-graau, aardappelen), luxe-producten (bepaalde vleeschsoorten, fijne tuinbouwproducten, bloembollen) of zelfs grondstoffen voor de in-dustrie (vlas, karwij) zijn. De kans op moeilijkheden bij den afzet kan hierbij in zekere richting op de keuze van het te produceeren artikel invloed uitoefenen, doch deze factor kan hier buiten beschouwing blijven. Het is juist een kenmerk voor de landbouwvoortbrenging in vele landen, w.o. ons land wel in de eerste plaats mag worden genoemd dat, tot op zekere hoogte, steeds meer producten worden voortge-bracht, die in behoeften voorzien, die niet meer tot de eerste levens-behoeften mogen worden gerekend (bloemen, groenten, fokvee, luxe dieren, veredelde zaaizaden en pootgoed)¹⁾.

In het algemeen kan de werking van de wet der afnemende meerop-brengsten, die slechts de aanwending van een beperkte hoeveelheid kapitaal en arbeid toelaat, worden gecompenseerd door prijsverlaging der productiemiddelen, verhooging der productenprijzen en rationa-lisering van het landbouwbedrijf, waardoor intensivering d.i. aan-wending van meer kapitaal en arbeid, mogelijk wordt. Op de groote waarde, welke in dit verband aan landbouwonderzoek, -voorlichting

¹⁾ Men zie in dit verband een belangwekkend artikel van TH. J. MANSHOLT: „De vooruitzichten van onzen Landbouw”, opgenomen in het geïll. orgaan „De Landbouw”, Haarlem, 1929, pag. 5 e.v.

en -onderwijs, in al hunne vormen moet worden toegekend, behoeven wij hier niet nader in te gaan.

Laten wij voor het oogenblik de gewone wijze van intensivering door rationalisering en productiekostenverlaging buiten beschouwing, dan is het eenige middel om de arbeidsgelegenheid in het landbouwbedrijf te vergrooten, indien daaraan inderdaad behoefte mocht bestaan, gelegen in omzetting van het bedrijf.

In de eerste plaats kan dit geschieden door uitbreiding van den verbouw der gewassen, die meer arbeid vereischen, door omzetting van grasland in bouwland, door overgang van landbouw naar tuinbouw.

Tusschen de arbeidsbehoefte der verschillende gewassen bestaat groot onderscheid. Uitgebreid cijfermateriaal is dienaangaande verzameld door dr. F. WATERSTRADT in zijn „Die Wirtschaftlehre des Landbaues”¹⁾. Wij willen volstaan met daaruit de volgende tabel over te nemen, welke is samengesteld uit boekhoudcijfers van een Mecklenburgsch bedrijf op zwaren bodem. Het aantal mannendagen per ha. bedroeg aldaar voor:

Tarwe	26.1
Rogge	20.6
Gerst	19.5
Haver	18.4
Suikerbieten.....	66.1
Aardappelen.....	45.3
Wikken.....	12.4
Klaver	9.2
Weide	3.0
Hooiland	8.3 ²⁾

Volgens deze gegevens vordert dus de suikerbietenteelt meer dan tweemaal zooveel menschelijke arbeidskracht als de tarwebouw, zelfs meer dan driemaal zooveel als de teelt van de andere graangewassen.

Ook de aardappelen vragen in het algemeen tweemaal zooveel arbeid als de graangewassen.

De cijfers, die dr. W. WYGODZINSKI in „Die Landarbeiterfrage in Deutschland” vermeldt, geven dezelfde verhoudingen te zien³⁾.

¹⁾ T.a.p., Stuttgart 1912, pag. 123 e.v.

²⁾ T.a.p., pag. 129.

³⁾ W. WYGODZINSKI: „Die Landarbeiterfrage in Deutschland”, Tübingen 1917, pag. 13.

Het is duidelijk, welk een groote vraag belangrijke uitbreiding van de teelt van genoemde hakvruchten naar menschenlijke arbeidskracht kan doen ontstaan.

Hetzelfde wordt bereikt door omzetting van grasland in bouwland, hetgeen mede uit bovenstaande tabel kan blijken.

A. RAUWERDA en K. J. VAN DEN AKKER¹⁾ berekenden aan de hand van de loonstaten der Friesche Landbouwonderlinge voor verschillende bedrijfstypen het bedrag aan arbeidsloon per ha. Voor de eenzijdige weidebedrijven bleek dit f 59.— te zijn, voor de bedrijven, welke evenveel bouwland als grasland bevatten, f 110.—, terwijl in de bouwbedrijven, die uit vrij wat meer bouwland dan grasland bestonden, gemiddeld f 124.— per ha. aan arbeidsloon was uitbetaald, d.i. derhalve het dubbele van de arbeidskosten in het eenzijdige graslandbedrijf. Ontwikkelt de landbouw zich tot tuinbouw, dan stijgt de arbeidsbehoefte nog in veel sterker mate²⁾.

In de tweede plaats wordt werkgelegenheid geschapen door omzetting van groote bedrijven in kleine bedrijven, welke per ha. meer arbeid vereischen. Blijven de overige omstandigheden gelijk, dan wordt het aantal arbeidskrachten per eenheid van oppervlakte kleiner naarmate de bedrijven groter worden.

WYGODZINSKI³⁾ neemt ter illustratie van het bovengezegde uitkomsten van de Deutsche bedrijfstelling over. Wat ons land betreft, is b.v. ter gelegenheid der Haagsche Landbouwtentoonstelling in 1913 een vergelijking gemaakt tusschen de arbeidsbehoefte in den landbouw in Noordelijk Groningen, waar vnl. grootere bedrijven worden aangetroffen en in de door kleinbedrijf gekenmerkte zand- en veenstreken van Drenthe en Overijssel. Het bleek, dat in genoemde kleibouwstreken per 100 ha. cultuurgrond 16.2—20.4 personen in den landbouw werkzaam waren tegen 22.7—30.7 in de zandgebieden van Drenthe en Overijssel⁴⁾.

Het behoeft geen betoog, dat aan deze cijfers slechts een betrekkelijke waarde mag worden toegekend. Zij zijn intusschen wel in staat eenig denkbeeld te geven omtrent de grootere vraag naar arbeids-

¹⁾ A. RAUWERDA en K. J. VAN DEN AKKER: „Omzetting van eenzijdige weidebedrijven in gemengde bedrijven”. Leeuwarden 1917, pag. 16—25.

²⁾ Zie het later aangehaald rapport inzake den stand der werkloosheid in 1928, uitgegeven door het Ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid.

³⁾ T.a.p., pag. 15.

⁴⁾ Bijzondere catalogus van de Landbouwtentoonstelling te 's-Gravenhage, 1913, pag. 14 en 15.

krachten, die in den landbouw zoude optreden, indien het mogelijk ware de grootere bedrijven te verdeelen.

AEREBOE ¹⁾ ziet in verdeeling der bedrijven en beschikbaarstellen van grond aan arbeiders het voornaamste middel om de nadeelige gevolgen van een te sterke bevolkingstoename te vermijden en is dan ook van oordeel, dat het op den weg der overheid ligt een ontwikkeling in die richting met kracht te bevorderen.

Oppervlakkig beschouwd schijnen inderdaad vermeerdering van het aantal bedrijven en uitbreiding van den verbouw van veel arbeid vereischende gewassen, de aangewezen middelen te zijn om een toenemende plattelandsbevolking in den landbouw arbeid en een bestaan te verschaffen.

Hiermede is niet gezegd, dat op deze wijze ook het welvaartspeil der plattelandsbevolking zal worden verhoogd, gelijk zoo dikwijls stilzwijgend verondersteld schijnt te worden. Wij spraken hier alleen van het verschaffen van werk aan een grooter aantal handen.

Of een dergelijke ontwikkeling inderdaad ook zal plaats hebben, is niet uitsluitend afhankelijk van de bevolkingstoename ten plattelande, doch in het bijzonder ook van de mogelijkheid voor den plattelander zich elders een bestaan te verschaffen, en zoo ja op welke voorwaarden.

Nemen wij aan, dat het algemeen belang inderdaad eischt, dat vergroting van werkgelegenheid in den landbouw wordt nagestreefd, dan zal het in de practijk blijken, dat toepassing der daartoe strekkende maatregelen gewoonlijk slechts geleidelijk kan plaats hebben.

Het is de vraag in hoeverre in deze tegenstelling kan ontstaan tusschen het algemeen belang en het belang van den particulieren ondernemer. Zij is daarom van beteekenis wijl het laatstgenoemde is, die bepaalt de wijze, waarop het onder zijn leiding staande bedrijf zal worden georganiseerd en welke de producten zullen zijn, die zullen worden voortgebracht. Oppervlakkig beschouwd, schijnt de vrees, dat in werkelijkheid een dergelijke belangentegenstelling inderdaad op bepaalde oogenblikken tot stand zal kunnen komen, niet ongegrond te zijn.

Waarin zoude dat niet samenvallen der belangen kunnen zetelen? Hier in, dat maatschappelijk het arbeidsloon inkomen beteekent, voor den particulieren ondernemer onkosten. Hoe meer arbeidsloon in een

¹⁾ „Agrarpolitik“, pag. 257 e.v.

bedrijf wordt verdiend, zonder dat de daaruit gevoede andere bronnen van maatschappelijk inkomen in dezelfde mate zullen vermindern, des te grooter wordt het maatschappelijk inkomen. De mogelijke toeneming der ondernemerswinst hangt af van andere factoren. Deze alleen zullen kunnen bewerken, dat een ondernemer er toe zal overgaan het aantal arbeidskrachten in zijn bedrijf uit te breiden. Een voorbeeld moge dit verduidelijken.

Gesteld op zeker oogenblik doet zich behoefte aan uitbreiding van werkgelegenheid in den landbouw gevoelen, doordat trek naar de industrie of naar het buitenland van een aantal, bij de dan bestaande organisatie der landbouwproductie overvloedige, arbeidskrachten niet mogelijk is. In het betreffende land of in het betreffende gebied is een groote uitgestrektheid grasland voorhanden, waarvan de bodem ook voor akkerbouw geschikt zoude zijn. Het ligt voor de hand, dat in de eerste plaats aan omzetting van grasland in bouwland wordt gedacht. In ons land zijn gebieden aan te wijzen, waar in de toekomst het voorkomen van dergelijke toestanden à priori niet uitgesloten schijnt.

Het is nu echter de vraag, of de landbouwers in die streek er ook toe zullen overgaan hun bedrijf in de aangegeven richting te reorganiseeren. De overweging, dat daardoor de noodzakelijk geachte werkverruiming zal worden verkregen, moge bij een enkele wel eenig gewicht in de schaal leggen, in het algemeen mag daarop, vooral in dezen tijd waarin de strijd om het bestaan voor onzen boerenstand steeds moeilijker wordt, niet worden gerekend. Het gemiddeld netto-inkomen van een greidboer kan onder bepaalde omstandigheden even groot of ook wel twee maal zoo groot zijn als de netto-winst, die een bouwboer, die het dubbele of zelfs het driedubbele aan arbeidsloon uitgeeft, aan het einde des jaars te boeken krijgt.

Aan geleidelijke omzetting van de boerderij van arbeidsextensief tot arbeidsintensief bedrijf kan alleen worden gedacht, indien daarmede, naar het schijnt, verhooging van het winstcijfer zal gepaard gaan.

Toeneming der bevolking zal dit kunnen bewerken, doordat of de prijzen der producten, die het intensieve bedrijf voortbrengt, relatief zullen stijgen, of wel doordat de productiemiddelen, waaronder de menschelijke arbeidskracht is begrepen, in prijs zullen dalen. In bedrijven, die vnl. voor de wereldmarkt produceeren, valt feitelijk alleen op het laatste te rekenen. Door vermeerdering van aanbod van

werkkrachten zal de loonstandaard dalen, tenminste indien zulks niet door ingrijpen van de zijde der overheid of der vakvereenigingen wordt verhinderd. Wordt arbeidskracht goedkoper dan heeft de ondernemer belang bij een ruimer gebruik daarvan in zijn bedrijf: het arbeidsintensieve bedrijf komt dus t.o.v. het arbeidsextensieve in een voordeeligere positie en zal geneigd zijn zich ten koste van het laatste uit te breiden.

Het is duidelijk, dat gewoonlijk eenige sleur te overwinnen zal zijn alvorens de ondernemer daartoe zal overgaan, in het algemeen mag men er evenwel gerust op zijn, dat hij wel voldoende op de hoogte is van de voorwaarden waaronder hij zijn bedrijf uitoefent, om van een zoodanige conjunctuur binnen niet al te langen tijd profijt te trekken.

In het bijzonder in den landbouw, waarin wijzigingen slechts langzaam kunnen worden aangebracht, zal de wrijvingstegenstand, die overwonnen zal moeten worden, gewoonlijk vrij groot zijn. Waar ook de natuurlijke bevolkingstoename nimmer met groote schokken plaats heeft, levert zulks echter in het algemeen weinig bezwaren op. Opnieuw blijkt de groote beteekenis voor een land van het bezit van een ontwikkelden boerenstand, die van gewijzigde omstandigheden snel partij weet te trekken en op die wijze het algemeen belang dient. Er is evenwel een andere omstandigheid, die de besproken omzetting der bedrijven, welke door een gewijzigden bevolkingstoestand gewenscht kan zijn, zoude kunnen belemmeren en vertragen.

Intensivering in al haar vormen eischt in den regel niet alleen meer arbeidskrachten, doch ook meer kapitaal. De hoeveelheid kapitaal, waarover de bouwboer per ha. moet kunnen beschikken, is gewoonlijk veel grooter dan die welke zijn collega in de weidestrecken in zijn bedrijf moet kunnen steken. Ontwikkelt de landbouw zich tot tuinbouw (kassenbouw), dan geldt dit nog in veel sterkere mate. Wij ontmoeten hier één van de grootste bezwaren, die aan intensivering in den weg staan, zoodra deze economisch voordeelig zal zijn. Waar haalt de landbouwer de noodige kapitalen vandaan, indien hij die niet zelf in zijn bezit heeft? Het credietvraagstuk in den landbouw speelt daarom bij dit alles een groote rol.

Wat hierboven is gezegd omtrent de wijziging der landbouwproductie is eveneens toepasselijk op de verdeling der bedrijven. Ook de mogelijkheid daartoe vloeit voort uit de conjunctuur en is afhankelijk van beschikbare kapitalen.

Het is een gelukkige omstandigheid, dat de toename der bevol-

king, die een ontwikkeling in bovenaangegeven richting gewenscht kan maken, op zichzelf haar in de hand werkt, door een vermeerderd aanbod van werkkrachten. Naarmate de plattelandsbevolking in aantal toeneemt, wordt aan de allereerste voorwaarde voor intensivering van den landbouw en uitbreiding van het kleinbedrijf voldaan. Het is slechts de vraag, of de drang, welke op deze wijze in de gewenschte richting wordt uitgeoefend, in het algemeen voldoende is, om aan alle nieuwelingen arbeid op gunstige voorwaarden te verschaffen. De trek naar de steden, die overal valt waar te nemen en welke als een normaal economisch verschijnsel behoort te worden beschouwd, zou het tegendeel kunnen doen vermoeden, al wordt deze beweging in eerste instantie, evenals de trek naar het buitenland, slechts veroorzaakt door de verwachting, die de wegtrekkenden koesteren, in hun nieuwe woonplaats ruimer en aangenamer levensvoorwaarden te zullen aantreffen.

In de industrie, waar niet de wet der afnemende meeropbrengsten haar invloed doet gevoelen of deze althans door de tegengestelde werking van de wet der toenemende meeropbrengsten wordt overtroffen, bestaat een veel grooter behoefte aan nieuwe arbeidskrachten dan in den landbouw, waar intensivering en daarmede toeneming der vraag naar meerdere werkkrachten, zooals wij zagen, slechts geleidelijk kan plaats hebben. Deze zaken zijn te bekend, om een nadere uiteenzetting noodig te maken. Inzake de verdeeling der bevolking over steden en platteland, gelden economische wetten, welke een evenwichtstoestand, die voor de algemeene volkswelvaart de meest gewenschte is, bevorderen.

Indien de groote aantrekkingskracht van de steden en industrie-centra voor vele plattelanders zou gaan ontbreken, zoo ware arbeidsintensivering der landbouwbedrijven ongetwijfeld te verwachten. Zou echter het geheele bevolkingsaccres ten plattelande in den landbouw moeten worden tewerkgesteld, dan zou dit zeker niet zonder sterke loonsdaling kunnen gaan. Voor de nieuw aangeworven arbeidskrachten zou de boer immers minder productieven arbeid moeten vinden. De wet van de afnemende meeropbrengsten zou haar werking doen gevoelen. Bleef een zoodanige toestand bestendig, d.w.z. bleef de bevolking ten plattelande toenemen, terwijl de werkgelegenheid in stad en industriele bedrijven ontbrak of althans in onvoldoende mate aanwezig was, dan zou zonder eenigen twijfel binnen afzienbaren tijd in den landbouw relatieve overbevolking komen te heerschen.

Nagaande op welke wijze in den landbouw aan een steeds grooter aantal handen werk zouden kunnen worden verschafft, gingen wij uit van de veronderstelling, dat zulks in de toekomst ook inderdaad het geval zal moeten zijn. Het blijkt, dat theoretisch, bij den huidige stand der techniek intensivering in den landbouw nog in zoo sterke mate kan plaats hebben, dat de landbouwende bevolking in een land als het onze nog wel eenige malen talrijker zoude kunnen worden dan zij nu is. Natuurlijk zal dit slechts op den duur, naarmate de ontwikkeling der menschelijke samenleving voortschrijdt, zonder achteruitgang van den levensstandaard kunnen plaats hebben.

Het is de vraag in hoeverre een ontwikkeling in de aangeduide richting moet worden nagestreefd m.a.w. in hoeverre moet worden getracht aan het bevolkingsaccres ten plattelande ter plaatse een bestaan te verschaffen.

De beantwoording dezer vraag hangt ten nauwste samen met de ontwikkelingsmogelijkheid der andere takken van volkswelvaart in het betreffende land. Met de mogelijkheid van versterking der emigratie houden wij voor het oogenblik geen rekening.

Kan een meer of minder groot deel van de ten plattelande geconstateerde bevolkingsaanwas in de industrie een beter bestaan vinden dan ooit in den landbouw verkregen kan worden, dan is overgang tot eerstgenoemden bedrijfstak alleszins gewenscht. Is dus het feit, dat de bevolking in een land snel toeneemt, op zichzelf voldoende om te trachten een zoo groot mogelijk gedeelte van den aanwas bij de landbouwproductie in hare verschillende vormen tewerk te stellen? Volstrekt niet. De beantwoording dezer vraag, hangt af van de ontwikkelingsmogelijkheden, die en de industriele bedrijven en de landbouw daar kunnen bieden.

Met betrekking tot deze aangelegenheid worden gewoonlijk naast zuiver economische een aantal motieven van anderen aard te berde gebracht, die het wenschelijk zouden maken, dat een zoo groot mogelijk aantal staatsburgers in den landbouw werkzaam is. In de practijk zien wij echter veeleer het tegendeel, een sterke drang naar de steden, die er wel op wijst, dat de groote meerderheid der plattelanders van deze wenschelijkheid allerminst overtuigd is en verre de voorkeur schijnt te geven aan het verwerven van een positie buiten den landbouw. Wanneer een vergelijking wordt gemaakt tusschen het welvaartspeil in landen met sterke industriele ontwikkeling en in andere, waar de landbouw nog de hoofdbron van volksinkomen vormt

of wel indien in hetzelfde land het welvaartspeil der industriele en landelijke bevolking wordt vergeleken, schijnt de voorkeur, die in den trek naar de steden tot uiting komt, indien wij ons op materieel standpunt plaatsen, hetwelk in dezen het juiste is, geenszins misplaatst.

Het staat evenwel vast, dat bij volle vrijheid van verkeer een verdeeling der bevolking over de verschillende bedrijfstakken zal tot stand komen, die het grootst mogelijk nuttig effect bij de productie zal waarborgen. Het is daarom een vereischte, alle belemmeringen van dat vrije verkeer te vermijden of uit den weg te ruimen, voorzover zij reeds mochten bestaan.

Bij de bespreking van de maatregelen, welke ertoe zouden leiden de arbeidsgelegenheid in den landbouw te vergrooten, hadden wij totnutoe uitsluitend het oog op de bestaande cultuurgronden. Het is duidelijk, dat in de meeste landen van West-Europa, daarvan ten slotte in hoofdzaak een oplossing van het vraagstuk is te verwachten. Daarbij wordt echter geenszins uit het oog verloren, dat ook de vergrooting van de oppervlakte der cultuurgronden vooral wanneer zij op groote schaal mogelijk blijkt te zijn, een factor van beteekenis is. Ontginning van woeste gronden, ontwatering van te laag gelegen gronden en ook inpoldering van bepaalde landen, zijn daartoe de middelen. Het zijn gewoonlijk de minst vruchtbare gronden, die tot op heden ongecultiveerd zijn gebleven. Het begrip vruchtbaarheid en geschiktheid voor cultuur ondergaat echter wijziging naarmate de landbouwtechniek zich ontwikkelt. Het is een bekend feit, dat de vruchtbare lössgronden, die in Midden-België in zoo ruime mate worden aangetroffen, nog door oerboschen waren bedekt, toen op de zandgronden in de Vlaanderens reeds een intensief boerenbedrijf werd uitgeoefend. Pas na de uitvinding der werktuigen, welke voor de ontginning en bebouwing dezer zware gronden noodig waren, heeft Midden-België zich kunnen ontwikkelen tot het rijke landbouwgebied, dat het heden ten dage is ¹⁾.

Zoo hebben de uitvinding der kunstmeststoffen en de productie van deze belangrijke hulpmiddelen voor den landbouwer op groote schaal, niet alleen een sterke intensivering op de bestaande bedrijven

¹⁾ Dr. JULIUS FROST: „Agrarverfassung und Landwirtschaft in Belgien”. Berlin 1911.

tot gevolg gehad, zij hebben tevens de ontginning van vele woeste gronden mogelijk gemaakt en bewerkt.

Niet slechts zou in de meeste landen door betere ontwatering de productiviteit van uitgestrekte gebieden verhoogd kunnen worden, daarin is tevens een middel gelegen om gronden, die totnutoe voor de cultuur ontoegankelijk zijn gebleven, met kans op winst voor den landbouw in gebruik te nemen.

Door inpoldering en droogmaking van binnen- en buitendijksche gronden en wateren wordt zelfs in de meeste gevallen nieuw land geschapen.

De hiervoren genoemde maatregelen tot schepping van meerdere werkgelegenheid in den landbouw kunnen weder ook niet op elk willekeurig tijdstip toepassing vinden. Dit wordt bepaald door de bestaande prijsverhoudingen en den stand der techniek. Geven deze het vooruitzicht op een loonend bedrijf wat betreft de uitvoering der grondverbeteringswerken en de later uit te oefenen landbouw, dan laten de voortvarende ondernemers gewoonlijk niet op zich wachten.

In verband met de oogenschijnlijk minder gunstige vooruitzichten of met den grooten omvang der uit te voeren werken, kan de staat als behartiger van het algemeen belang in bepaalde gevallen tusschenbeide komen door zelf de uitvoering der betrokken werken ter hand te nemen, daarbij zorg dragend, dat de gemaakte kosten zooveel mogelijk op de direct belanghebbenden worden verhaald. Dit laatste schijnt ons niet anders dan een eisch van gezonde economische politiek te zijn. Bovendien zoude het onbillijk zijn dergelijke werken in sommige gevallen wel, in andere niet voor rekening van de gemeenschap te nemen. In ieder bijzonder geval behoort daarom vooraf te worden onderzocht in welke mate het algemeen belang bij de uitvoering van ontwateringswerken en dergelijke cultuurmaatregelen betrokken is. Slechts op die wijze zal het mogelijk zijn te beslissen, of en zoo ja tot welke bedragen de overheid naast technische voorlichting ook financiële steun zal moeten verleen en kan het geven van dien steun op goede gronden zijn verantwoord. Vooral in landen met een snel toenemende bevolking is het niet moeilijk dergelijke overheidsmaatregelen te rechtvaardigen. Zulks geldt in het bijzonder, indien de te verrichten werkzaamheden door werkloozen kunnen worden verricht.

In het algemeen vindt de overheid in landen met een sterk toenemende bevolking een taak, waar zij al die maatregelen heeft te

nemen, welke ertoe kunnen medewerken om aan een steeds grooter aantal handen in den landbouw werk te verschaffen. Op welke wijze dit kan geschieden, is bij bovenstaande beschouwingen wel voldoende tot uiting gekomen. Alle overbodige belemmeringen, die aan een voortgaande intensivering van het landbouwbedrijf in den weg staan, dienen zoo spoedig mogelijk te worden opgeruimd. Deze werkzaamheden zullen wel in hoofdzaak van positieven aard moeten zijn en kunnen, indien men wil, onder den algemeenen naam van actieve welvaartspolitiek voor den landbouw worden aangeduid. Men verlieze intusschen bij een krachtige propaganda voor deze maatregelen nimmer uit het oog, dat economische wetten nog steeds hun invloed uitoefenen en dat het op den duur niet mogelijk zal blijken te zijn, toestanden te scheppen, waarbij daarmede geen rekening is gehouden. Het is echter een bewijs van vooruitziende politiek, wanneer de staat in landen met een snel stijgend bevolkingscijfer werken ter hand neemt, waarvan de vruchten pas op den duur geplukt zullen kunnen worden en waarvoor particulieren in belangstelling of in geldmiddelen voor het oogenblik tekort schieten.

Het moge waar zijn, dat landen, wier bevolking snel in aantal toeneemt, vooral behoefte hebben aan een snelle industriele ontwikkeling, de bezwaren die daaraan voor een land kunnen zijn verbonden, zijn wel van dien aard, dat in de practijk gewoonlijk tezelfdertijd behoort te worden gestreefd naar vergrooting van de arbeidsgelegenheid in den landbouw, zonder dat daarbij de verwachting behoeft te worden gekoesterd daardoor het gansche accres der plattelandsbevolking ter plaatse werk te bezorgen. Een geregelde trek van bevolking naar de steden heeft in alle landen steeds plaats gehad, is zooals wij zagen, onontbeerlijk en mag gerust als een normaal verschijnsel worden beschouwd.

Waar in het bovenstaande de mogelijkheid van intensivering in den landbouw is besproken, hadden wij vooral het oog op de intensivering, die bestaat in het aanwenden van een grootere hoeveelheid menschelijke arbeidskracht per eenheid van oppervlakte. Zooals bekend, houden gewoonlijk aanwending van meer arbeidskracht en aanwending van een grootere hoeveelheid kapitaal gelijken tred. De boer, die meer arbeiders in dienst neemt, heeft behoefte aan meer omlopend bedrijfskapitaal voor de uitbetaling van arbeidsloonen, bouwland vordert meer arbeid dan grasland, maar ook meer kapitaal

aan werktuigen, kunstmeststoffen, zaaizaden en pootgoed. Hunnerzijds gaan de aanwending van meer kunstmeststoffen en voedermiddelen, een betere grondbewerking met nieuwe werktuigen, het houden van meer productieve veerassen en de verbouw van gewassen, die hoogere opbrengsten leveren, gepaard met een toenemende vraag naar arbeidskracht. Zoo is althans de ontwikkeling geweest van het moderne landbouwbedrijf. Thans zijn in den landbouw in zich ontwikkelende landen veel meer kapitalen belegd dan een halve eeuw geleden, doch tegelfdertijd is het aantal der personen gestegen, die in dat bedrijf hun bestaan vinden. Voor landen met een stilstaande bevolking blijkt het hier gezegde niet te gelden, hetgeen wel in de eerste plaats verband houdt met het feit, dat daar eene algemeene intensivering van den landbouw slechts in beperkte mate heeft plaats gehad. De landbouwer in die landen heeft bovendien gestreefd naar een intensivering, die zich zooveel mogelijk bepaalde tot een aanwending van meer kapitaal en zelfs tot doel had de behoefte aan arbeidskrachten te beperken. De Fransche landbouw geeft daarvan vele voorbeelden. De daar reeds sinds jaren bestaande algemeene verbreiding van den zelfbinder heeft de behoefte aan (buitenlandsche) werkkrachten verminderd. De groote aanmoediging van de verbetering van oogstmachines voor bieten, aardappelen en vlas is een maatregel, die geen ander doel heeft.

Hier blijkt dus de mogelijkheid, door kapitaalsintensivering, evenals in de industrie, de behoefte aan arbeidskracht benodigd voor de productie van een bepaalde hoeveelheid goederen, te verminderen. BLANCHARD¹⁾ heeft voor den oorlog den invloed van dezen factor op de vermindering der behoefte aan arbeidskrachten in den Franschen landbouw, aan de hand van de hem ter beschikking staande gegevens trachten na te gaan. Deze bleken echter onvoldoende om meer dan algemeene gevolgtrekkingen mogelijk te maken. De toepassing, welke de zelfbinder de laatste jaren ook in sommige gedeelten van ons land (b.v. in Zeeland) begint te vinden, zal eenzelfde invloed uitoefenen. De intensivering, die daarnaast in andere opzichten in het bedrijf wordt toegepast (b.v. fruitteelt) zal echter wel verhinderen, dat dit werktuig ten onzent in staat zal zijn de totale behoefte aan werkkrachten te verminderen.

Wanneer wordt nagegaan in hoeverre bepaalde werktuigen en

¹⁾ E. BLANCHARD: „La main-d'oeuvre étrangère dans l'agriculture française”. Paris 1913, pag. 39 e.v.

machines de behoefte aan werkkrachten in het landbouwbedrijf doen verminderen, moet onderscheid worden gemaakt tusschen machines, die in den zomer worden gebruikt en die, met welke winterwerk wordt verricht. Tot de eerste categorie behooren de diverse oogstwerktuigen, tot de tweede de dorschmachine. De landbouw, nl. de akkerbouw, minder het weidebedrijf, is een seizoenbedrijf, dat in de zomermaanden een veel grooter aantal arbeiders vraagt dan in den winter. Houdt men geen rekening met de mogelijkheid van tijdelijke overkomst van werkkrachten uit andere streken of uit andere landen, dan wordt het aantal arbeidskrachten, dat aanwezig moet zijn, bepaald door de behoefte daaraan in de zomermaanden. Tijdens de wintermaanden heerscht onder een gedeelte van hen werkloosheid.

Het zijn derhalve de zomermachines, die de totale behoefte aan arbeidskrachten kunnen doen verminderen. Wintermachines, zooals de dorschmachine, zijn slechts in staat om het seizoenkarakter van het landbouwbedrijf ten aanzien van de arbeidsbehoefte, te verscherpen.

Tot hiertoe is tusschen de twee groote groepen van personen, die in het bedrijf werkzaam zijn, te weten de ondernemers en de arbeiders, geen onderscheid gemaakt. In vele opzichten is hun verhouding t.o.v. het vraagstuk, dat hier bespreking vindt, gelijk. Door de beperktheid van de hoeveelheid cultuurgrond wordt hun beider aantal bepaald. Verschil bestaat in zooverre, dat het aantal arbeiders, dat werk vindt in het landbouwbedrijf, voorts afhangt van den graad van intensivering, terwijl het aantal ondernemers daarmede geen verband houdt, maar gelijk is aan het aantal bedrijven, dat op een gegeven tijdstip aanwezig is. Hoewel in een vooruitgaand land als regel intensivering en verdeeling der bedrijven tegelijkertijd plaats hebben, moet het toch zeer goed mogelijk zijn, dat de behoefte aan landbouwers en landarbeiders niet in dezelfde mate toeneemt. Wordt er voorts rekening mede gehouden, dat het voor het platteland overvloedige gedeelte van het nageslacht van boer en arbeider in de stad ook in verschillende groepen der bevolking terecht komt, wier toenemingsmogelijkheden ook niet gelijk zijn, dan is het duidelijk, dat een tekort of een overschot aan arbeiders en aan ondernemers in den landbouw zich niet tegelijkertijd behoeft te doen gevoelen. Het kan dus voorkomen, dat er meer toekomstige ondernemers zijn dan voor wie een bedrijf beschikbaar is, terwijl tegelijkertijd van een te veel aan arbeiders niets wordt bemerkt. Ook het omgekeerde kan zich voordoen. Zijn er meer ondernemers dan bedrijven,

dan beteekent dit een zeer groote vraag naar vacante bedrijven. Op zichzelf werkt dit vooruitgang in den landbouw in de hand, doordat aan de bekwaamheden van den landbouwer, die tegen een hoogen prijs heeft gekocht of een hooge pachtsom moet opbrengen, steeds hoogere eischen worden gesteld. Worden echter de grondprijzen in verband met de bedrijfsuitkomsten steeds hooger opgedreven, dan heeft dit een voortdurende daling van het gemiddeld inkomen der landbouwers tot gevolg, zoodat ten slotte van een relatieve overbevolking onder deze groep der bevolking mag worden gesproken. Tijden van voorspoed en van gunstige bedrijfsresultaten werken dezen toestand in de hand, doordat een grooter aantal landbouwerszoons in het bedrijf wordt opgeleid. Zijn deze jongelieden op een leeftijd gekomen, dat zij zelfstandig een bedrijf wenschen te beginnen, dan kunnen de kansen zijn gekeerd, de winsten kleiner geworden of zelfs geheel verdwenen en rechtvaardigen zij in geen enkel opzicht de hooge grondprijzen, waartoe de groote vraag naar boerderijen aanleiding heeft gegeven.

Vermindering van de vraag of vergrooting van het aanbod kan dan alleen uitkomst brengen. De eerste kan slechts worden bereikt door het wegtrekken van een aantal landbouwers naar andere streken. Overgang tot een ander bedrijf is practisch op eenigszins belangrijke schaal niet mogelijk. Vergrooting van aanbod bestaat in vermeerdering van het aantal bedrijven, hetzij deze verkregen worden door ontginning of aanwinst van nieuwe gronden of wel door verdeling van de bestaande bedrijven. Slechts behoeft aan de noodzakelijkheid van den bouw van woning en bedrijfsgebouwen te worden herinnerd om te doen zien, dat slechts op den duur en geleidelijk van laatstgenoemde middelen verbetering mag worden verwacht. Hunne toepassing is dan niettemin een dringende eisch. In hoeverre bevordering van emigratie onder deze omstandigheden aanbeveling verdient, zal in een volgend hoofdstuk nader worden uiteengezet.

Schijnt het aantal arbeiders groter te zijn dan voor een normale uitoefening van de bedrijven noodig is, hetgeen dus moet blijken uit een blijvende belangrijke daling van den gemiddelden levensstandaard der landarbeidersklasse in het betreffende land of gebied, dan is dit doorgaans een gevolg van de omstandigheid, dat om de een of andere reden de gewone trek naar de stad en naar de industrie niet in voldoende mate heeft plaats gehad. De trek dezer overvloedige werkkrachten naar andere streken en landen en arbeidsintensivering der bedrijven op een wijze als boven is omschreven, zou naast een bevordering en

uitbreiding van de industrie het evenwicht kunnen doen herstellen.

Bij een beoordeeling van de arbeiderstoestanden ten plattelande verlieze men echter niet uit het oog, dat door verschillende oorzaken het seizoenkarakter van den landbouw sinds de moderniseering van ons bedrijf is verscherpt.

Dit geschiedde in de eerste plaats door uitbreiding van de hakvruchtenteelt ten koste van den graanbouw. Vergrooting van het verschil tusschen het minimum en maximum aantal arbeidskrachten, dat in den loop van het jaar in het bedrijf benoodigd is, is uiteraard een nadeel, dat voortvloeit uit vele arbeidsintensieve cultures. Het is juist, dat zij in het algemeen ook een betere grondbewerking vereischen en dus in zekere mate ook meer winterwerk geven, daar staat echter tegenover, dat ook voor dergelijke intensieve teelten de hoofdwerkzaamheden in den zomer en ten deele ook in voor- en najaar vallen, zoodat vergrooting van de arbeidsbehoefte vnl. in die jaargetijden plaats heeft.

Voorzooover de graanteelt in stand bleef, verscherpte ook daarbij het seizoenkarakter door de toepassing van de dorschmachine, waardoor het dorschen, dat voortijds gedurende de korte winterdagen als buitenwerk niet mogelijk was, vele dagen werk verschaftte, in enkele dagen na den oogst kan zijn geschied.

Hetzelfde geschiedde door toepassing van mechanische kracht bij de verrichting van andere winterwerkzaamheden, als b.v. de vlasbewerking, die voorheen voor velen een uiterst welkome bron van inkomsten was. Inkrimping van de vlascultuur leidde er bovendien toe, dat het winterwerk, dat aan de bewerking van den oogst was verbonden, verminderde.

De ontwikkeling van het moderne landbouwbedrijf heeft er dus ook op vele wijzen toe bijgedragen, dat thans de winterwerkloosheid ten plattelande veel grooter is dan enkele tientallen jaren geleden.

Een regeling der werkloosheidverzekering als in sommige landen wordt getroffen, heeft tevens tot gevolg gehad, dat van deze kwaal tegenwoordig veel meer wordt bemerkt dan in vroeger tijden, toen de werklooze landarbeider op eigen krachten en in geval van nood op openbare en particuliere liefdadigheid was aangewezen. Het getal landarbeiders, dat voor de landbouwondernemingen is benoodigd, is daardoor echter niet gewijzigd. Het wordt bepaald door de grootste behoefte, welke daaraan in den loop van het jaar, d.w.z. in de zomermaanden bestaat.

HOOFDSTUK III.

HET BEVOLKINGSVRAAGSTUK IN NEDERLAND.

Evenals in vele andere landen is in Nederland gedurende de afgelopen 100 à 150 jaren het aantal inwoners snel toegenomen. In de periode van 100 jaar, die thans is verstreken, is de bevolking van ons land ongeveer verdriedubbeld. Het overschot van het aantal geboorten boven het aantal overledenen bedroeg de laatste jaren ruim 100.000 zielen, waardoor de bevolking van Nederland in 10 jaren tijds met ruim 1 miljoen zielen vermeerderde.

Een in dergelijke mate toenemende bevolking is in de geschiedenis der menschheid een ongewoon verschijnsel. Tot voor een paar honderd jaar, was een stationnaire of een langzaam vermeerderende bevolking regel. Waaraan is deze snelle toeneming toe te schrijven? Niet aan hooge geboortecijfers, die sinds de periode van 1871—1880 in ons land vrij snel zijn gedaald. De sterfte daalde echter in nog sterkere mate. Een toenemend geboortenoverschot is het gevolg geweest. Daar de sterfte sinds enkele jaren vrijwel haar laagste punt heeft bereikt en de daling van het geboortecijfer gedurende dien tijd niet tot stilstand is gekomen, zien wij echter sinds 1923 het geboortenoverschot per 1000 inwoners in ons land in belangrijke mate dalen. In onderstaande tabel zijn gegevens betreffende de geboorte, de sterfte en het geboortenoverschot in ons land te samen gebracht ¹⁾.

Jaar:	Geboorte:	Sterfte:	Surplus:
1841—1850	33,0	26,2	6,8
1851—1860	33,3	25,6	7,7
1861—1870	35,8	25,4	10,4
1871—1880	36,2	24,3	11,9
1881—1890	34,2	21,0	13,2

¹⁾ „Het Bevolkingsvraagstuk.” Rapport van de commissie tot bestudeering van het bevolkingsvraagstuk, ingesteld door den Nationalen Vrouwenraad, Leiden 1927, pag. 13.

Jaar:	Geboorte:	Sterfte:	Surplus:
1891—1900	32,5	18,4	14,1
1901—1910	30,5	15,2	15,3
1911	27,9	14,5	13,4
1912	20,1	12,3	15,8
1913	28,3	12,4	15,9
1914	28,3	12,4	15,9
1915	26,3	12,5	13,8
1916	26,6	13,0	13,6
1917	26,2	13,2	13,0
1918	25,3	17,5	7,8
1919	24,6	13,5	11,1
1920	28,6	12,3	16,3
1921	27,7	11,4	16,3
1922	26,1	11,7	14,4
1923	26,2	10,2	16,0
1924	25,1	9,8	15,3
1925	24,2	9,8	14,4
1926	23,8	9,8	14,0
1927 ¹⁾	23,1	10,2	12,8
1928 ¹⁾	23,3	9,6	13,7

Herhaaldelijk is de meening verkondigd, dat ons land onmogelijk op den duur ieder jaar aan 100.000 nieuwe bewoners de middelen van bestaan zou kunnen verschaffen. Zouden derhalve op de een of andere wijze geen middelen worden gevonden om dit aantal belangrijk te verminderen, dan zoude in ons land binnen afzienbaren tijd overbevolking optreden. Sommigen meenden, op grond van de cijfers der in de jaren na den oorlog ook in ons land heerschende werkloosheid, te mogen concludeeren, dat een zoodanige toestand reeds in die jaren bestond.

Wij zullen in het kort moeten nagaan in hoeverre er kans bestaat op een blijvende stijging van het aantal inwoners als de laatste jaren te zien hebben gegeven. Eerst dient echter te worden onderzocht in hoeverre tot nu toe reeds van overbevolking in ons land sprake is geweest.

In een vorig hoofdstuk is aangetoond, dat de in vergelijking tot de meeste andere landen in Nederland bestaande vrij groote bevolkingsdichtheid, ons evenmin als de snelle toeneming onzer bevolking omtrent het bestaan van overbevolking iets kan leeren. Er wonen gemiddeld per km² in ons land thans 3 maal zooveel menschen als 100 jaar geleden. Dat de gemiddelde levensstandaard in die periode niet is

¹⁾ „Jaarcijfers van het Koninkrijk der Nederlanden”.

achteruitgaan, maar daarentegen belangrijk is gestegen, zal door niemand worden ontkend. Ook is er geen sprake van, dat een eenigszins belangrijk gedeelte van de 5 miljoen Nederlanders, die nu meer in ons land aanwezig zijn, door werkloosheid is getroffen.

Hoewel het ons is gebleken, dat het optreden van werkloosheid geen bewijs vormt voor het bestaan van overbevolking, schijnt het toch van belang ter weerlegging van diegenen, die daarop hun vrees voor de toekomst van ons volk grondden, dienaangaande gegevens te verzamelen.

Na den oorlog waren velen van meening, dat voor een bevolkingsaccres van 100.000 zielen in ons land geen arbeidsgelegenheid zoude zijn te vinden. Het is dus van belang na te gaan of, en zoo ja in welke mate de werkloosheid bij ons te lande gedurende de laatste jaren is toegenomen. Wij verliezen daarbij niet uit het oog, dat de in een bepaald jaar geboren en pas na een zekeren tijd op de arbeidsmarkt verschijnen. Zooals evenwel uit bovenstaande tabel blijkt, bedroeg omstreeks 1900 het gemiddeld geboortenoverschot reeds ongeveer 15 per 1000 inwoners, een cijfer, dat slechts in enkele jaren na het sluiten van den vrede (in 1920, 1921, 1923 en 1924) in geringe mate overtroffen is geworden. De jongens, die van 1900 tot 1914 zijn geboren moeten thans reeds voor het grootste gedeelte in eigen onderhoud voorzien. Bovendien dient er rekening mede gehouden, dat het hooge surplus een gevolg is van een daling van het sterftcijfer, niet alleen van dat der zuigelingen, doch ook van de personen op ouderen leeftijd, zoodat tot het overschot tevens hebben bijgedragen een aantal oudere personen, die bij de vroeger bestaande sterftekanzen, eerder overleden zouden zijn. In deze categorie van personen heeft dus onmiddellijk een vergrooting van het aanbod van werkkrachten in vergelijking tot vroeger jaren plaats gehad.

Ons plaatsende op het standpunt van diegenen, die van meening zijn, dat het bedrijfsleven in ons land niet in staat zoude zijn aan het bevolkingsaccres der laatste jaren een middel van bestaan te bieden, zouden wij dus moeten verwachten, dat de werkloosheid in de laatste jaren voortdurend grooter is geworden, tenzij door emigratie een belangrijk gedeelte van dat accres naar het buitenland zoude zijn afgevloeid.

In de eerste plaats behoort derhalve te worden nagegaan of niet dit laatste het geval is geweest. De statistiek laat ons daarbij helaas voor een gedeelte in den steek. Deze toch geeft alleen cijfers betreffende

de overzeesche emigratie. Volgens de „Jaarcijfers van het Koninkrijk der Nederlanden” bedroeg deze gedurende de laatste jaren de volgende aantallen:

Jaar:	Nederlandsche landverhuizers uit Nederlandsche havens vertrokken:
1912	2155
1913	2330
1914	2174
1915	1074
1916	911
1917	867
1918	1160
1919	2439
1920	5978
1921	3286
1922	2158
1923	5648
1924	3137
1925	3020
1926	3156
1927	3340
1928	2804

Deze cijfers geven zelfs nog een zeer onvolledig beeld van de overzeesche emigratie, daar een gedeelte van de landverhuizers uit buitenlandsche havens vertrekt. Dat het aantal Nederlandsche immigranten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Canada, de voornaamste landen van bestemming, veel grooter is dan uit de cijfers van het vertrek uit onze havens valt af te leiden, blijkt uit de immigratiestatistieken in die landen. Jhr. J. C. C. SANDBERG ¹⁾ meent, dat voor den oorlog de overzeesche emigratie uit Nederland op ongeveer 10.000 personen mag worden gesteld. In de eerste jaren na den oorlog was, in verband met den stilstand in dezen trek tijdens de oorlogsjaren, de trek naar overzeesche landen weder toegenomen, doch uit de buitenlandsche statistiek blijkt, dat in het jaar 1920, hetwelk het hoogste cijfer te zien gaf, de immigratie van Nederlanders in de zooeven genoemde landen toch nog belangrijk geringer is geweest dan voor den oorlog. Het komt ons bovendien waarschijnlijk voor, dat in verband met de begunstiging der Nederlandsche scheepvaartlijnen, welke met het vervoer der gesteunde emigranten werden

¹⁾ Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad. Jaargang 5, aflevering 4. Amsterdam 1922, pag. 122.

belast, in de laatste jaren een grooter percentage der landverhuizers uit Nederlandsche havens vertrekt dan voor den oorlog.

Naast de trek naar overzeesche landen, verlaat ieder jaar steeds een aantal Nederlanders het vaderland met bestemming voor landen binnen Europa. Hoe groot hun aantal is, is onbekend. Het aantal afgegeven nationaliteitsbewijzen, zoomede de aan de bevolkingsregisters ontleende cijfers betreffende het aantal personen, die zich als landverhuizer wegens vertrek naar het buitenland hebben doen afschrijven, geven weinig opheldering.

Zij, die een nationaliteitsbewijs aanvragen, hebben niet allen de bedoeling in vreemde landen in hun onderhoud te voorzien. Hieronder zijn ook toeristen begrepen. In vergelijking tot voor den oorlog is het aantal afgegeven nationaliteitsbewijzen tot een onbeteeke-nend cijfer gedaald, zoodat men op grond van die gegevens tot de conclusie zou kunnen komen, dat thans 20.000 à 30.000 personen minder tijdelijk werk in het buitenland in Europa vinden dan voor 1914 ¹⁾).

De gegevens betreffende de afschrijving uit de bevolkingsregisters zijn van dien aard, dat daaruit geene conclusies kunnen worden getrokken. Intusschen schijnt tusschen de cijfers van voor en na den oorlog weinig verschil te bestaan.

De tijdelijke trek binnen Europa was vnl. naar de industriecentra en mijnstreken van West-Duitschland gericht. Een gedeelte der betreffende personen was werkzaam in het veehoudersbedrijf. In vergelijking tot voor den oorlog is deze trek zeer sterk verminderd. Naar schatting ²⁾ zou volgens een ambtenaar van den Rijksdienst der Arbeidsbemiddeling het aantal in Duitschland wonende Nederlandsche arbeiders zijn gedaald van 140.000 à 150.000 tot 25.000. Daartegenover staat een toeneming van den trek naar België en Frankrijk, welke echter hoogstens slechts enkele duizenden personen omvat, zoodat deze landen bij lange na niet bij machte zijn geweest de vroegere plaats van Duitschland als werkgever voor Nederlandsche arbeidskrachten in te nemen.

Uit het bovenstaande mag dus de conclusie worden getrokken, dat na den oorlog ieder jaar het aantal emigranten aanmerkelijk kleiner

¹⁾ Jhr. SANDBERG, t.a.p., pag. 123.

²⁾ Verslag van het R. K. Emigratie-Congres, gehouden te 's-Gravenhage op 15 November 1927, pag. 57.

is geweest dan voordien, terwijl de emigratie gedurende de oorlogs-jaren zelfs geheel onbeteekenend is geweest. Daarbij komt, dat tijdens en na den oorlog een belangrijk aantal buitenlandsche werkkrachten in onze bedrijven arbeid heeft gevonden.

Het staat dan ook vast, dat op het oogenblik een veel grooter aantal personen in ons land aanwezig is dan het geval zou zijn geweest, indien de trek naar het buitenland in dezelfde mate als voor den oorlog had plaats gehad. Hoe groot dit aantal is, valt bij benadering niet te zeggen. Het is niet uitgesloten, dat het een cijfer is liggend tusschen 100.000 en 200.000.

Verre van verlichting te brengen in de al of niet vermeende moeilijkheden, waarmede ons land als gevolg van het aanzienlijk jaarlijksch geboortenoverschot zou hebben te kampen, blijkt dus, dat de emigratie belangrijk beneden de cijfers van voor den oorlog is gebleven en dat zij derhalve door hare vermindering er slechts toe zou hebben bijgedragen den toestand nog zorgvoller te maken.

Zooals wij hebben gezien is emigratie een gevolg van de omstandigheid, dat de betrokken personen de verwachting koesteren in het land hunner bestemming gunstiger levensvoorwaarden te vinden dan in het vaderland. Mag daarom de gevolgtrekking worden gemaakt, dat deze voorwaarden bij ons te lande in vergelijking tot andere landen thans gunstiger zijn dan voor den oorlog? Dit kan slechts ten deele de reden zijn van de vermindering der emigratie. De sterke beperking der immigratie in de Vereenigde Staten en de crisis in de Duitsche nijverheid, die eertijds het grootste gedeelte onzer emigranten tot zich trokken, veroorzaakten die in de eerste plaats. Wel bestond de mogelijkheid van emigratie naar andere landen, doch hier waren de arbeidsvoorwaarden en de kansen van slagen voor den emigrant in het algemeen minder gunstig dan in vroegere immigratiegebieden.

Nu vaststaat, dat niet de emigratie het grootste deel van ons geboortenoverschot naar het buitenland heeft afgevoerd, kan worden onderzocht in hoeverre het „leger der werkloozen” in de laatste jaren uitbreiding heeft ondergaan. Ook hiervoor zijn niet volledige gegevens beschikbaar, doordat de werkloosheid slechts voor een betrekkelijk gering gedeelte der arbeiders (ongeveer 15 %) wordt nagegaan. De hieronder geciteerde, aan de „Jaarcijfers” ontleende gegevens, kunnen dan ook slechts dienst doen voor onderlinge vergelijking en op die wijze een denkbeeld verschaffen omtrent de toe-

of afnemning der werkloosheid gedurende een bepaalde periode. Vergelijking met den toestand van voor den oorlog is zelfs wegens het ontbreken van gegevens over de jaren vóór 1915 niet mogelijk.

Werkloosheid in Nederland

Totaal

Jaar:	Aantal:	Indexcijfers:
1915	15.513	12
1916	7.636	5,1
1917	14.209	6,5
1918	18.985	7,5
1919	26.796	7,7
1920	28.812	5,8
1921	42.999	9,0
1922	44.528	11,0
1923	38.206	11,2
1924	28.216	8,8
1925	26.087	8,1
1926	24.865	7,3
1927	26.868	7,5

De werkloosheid kan uiteraard alleen worden nagegaan bij de georganiseerde arbeiders, die in sommige beroepen slechts een gering percentage van de in dat bedrijf werkzame arbeidskrachten vertegenwoordigen. Dit geldt in het bijzonder voor de landarbeiders onder wie de georganiseerden gewoonlijk nog slechts sporadisch zijn. Het onderzoek had b.v. in 1926 betrekking op 285.486 personen. In de verschillende jaren loopt dit aantal vrij sterk uiteen. In 1921 en 1922 bedroeg het respectievelijk 392.895 en 353.635, waardoor de hooge absolute cijfers voor die jaren reeds grootendeels zijn verklaard.

Als basis van vergelijking kunnen derhalve slechts de indexcijfers dienen, wier verloop ons doet constateeren, dat de werkloosheid in alle bedrijven te samen genomen, sinds 1915 vrij sterk uiteenlopend is geweest. Zij bereikte in 1915, tengevolge van de ontwrichting van het bedrijfsleven door den oorlog een hoog percentage, hetwelk echter reeds in het volgende jaar tot minder dan de helft was gedaald.

Daarna trad weder een stijging (uitgezonderd het jaar 1920) in, welke in 1923 tot het hoogtepunt voerde; 1924 gaf reeds weder een belangrijke daling van het indexcijfer te zien, welke ook gedurende de daarop volgende jaren geleidelijk voortgang heeft gehad, evenwel in 1927 weder tot stilstand was gekomen.

De vraag, welke wij ons ter beantwoording hadden gesteld, was of de sterke toeneming onzer bevolking met een toeneming der werk-

loosheid gepaard ging. Rekening houdend met de betrekkelijke waarde der beschikbare gegevens, schijnt niettemin de conclusie gerechtvaardigd, dat zulks niet het geval is geweest. De tijdelijke belangrijke toeneming der werkloosheid in de jaren 1921, 1922 en 1923 kan blijkbaar geheel worden verklaard uit de in die jaren in het meerendeel der bedrijven heerschende crisis. Zoodra deze afnam, daalde ook het cijfer der werkloosheid in sterke mate. Wel verre van een toeneming der werkloosheid te bewerken, blijkt onder de snel toenemende Nederlandsche bevolking het aantal werkloozen af te nemen. Waar ook de emigratie in beteekenis is gedaald en slechts een gering percentage van het jaarlijksch bevolkingsaccres betrof, komen wij tot de slotsom, dat dit zoo goed als geheel in ons eigen land arbeid en bestaansmiddelen heeft gevonden.

De aandacht zij er op gevestigd, dat hiermede geenszins is gezegd, dat de werkloosheid in ons land niet van zoodanigen omvang is, dat alle middelen zouden moeten worden aangegrepen om haar zooveel mogelijk te beperken, evenmin, dat in bepaalde takken van bedrijf in dit opzicht de toestand niet ongunstig kan zijn en dat het is uitgesloten, dat de ondernemers in sommige bedrijven in vergelijking tot vroeger in een minder gunstige positie zijn geraakt. Ten aanzien van den landbouw zal dit nader worden onderzocht.

Nu de vrees, die vooral in de eerste jaren na den oorlog in zoo breede kringen bestond, dat een steeds toenemende werkloosheid als een voortdurend aangroeiende last op ons volk zou komen te drukken, tenzij op de een of andere wijze een uitweg werd gevonden, voorshands ongegrond blijkt te zijn, zullen wij, die niet in een toenemende werkloosheid de consequentie van overbevolking zien, ons moeten afvragen in hoeverre niettemin onze bevolking reeds zoodanig is toegenomen, dat hieruit voor het algemeen belang nadeelige gevolgen voortvloeien. Het is derhalve de vraag of het gemiddeld inkomen of wel de gemiddelde levensstandaard den laatsten tijd in zoo sterke mate is gedaald, dat hiervan blijvend en algemeen heerschende, ongunstige toestanden het gevolg zijn geweest. Afgezien van het in den landbouw werkzaam gedeelte van ons volk, waarvan in het volgende hoofdstuk uitvoerig sprake zal zijn, zal niemand op goede gronden kunnen beweren, dat zulks nu reeds het geval is. Het spreekt vanzelf, dat tijdelijke fluctuaties, hoe belangrijk op zichzelve, bij de beantwoording der gestelde vraag geen rol kunnen spelen. Niettegenstaande ook na den oorlog de Nederlandsche bevolking met rassche

schreden is blijven vooruitgaan, schijnt over het geheel genomen de welvaart te zijn toegenomen, zoodat tot nu toe van een algemeene overbevolking geen sprake behoort te zijn.

Wenscht men na te gaan hoe het de laatste jaren met de volkswelvaart ten onzent was gesteld, dan staan als statistisch materiaal slechts de gegevens der rijksinkomstenbelasting ten dienste. Deze belasting werd in 1915 ingevoerd, zoodat vergelijking met de voorafgaande jaren, gedurende welke de bedrijfsbelasting werd geheven waardoor de landbouw niet getroffen werd, niet mogelijk is.

TH. C. GEUDEKER heeft in een in 1927 geplubliceerd artikel¹⁾ aan de statistiek der rijksinkomstenbelasting ontleende gegevens verzameld en de uitkomsten van ieder jaar omgerekend in de geldswaarde van 1913, waarbij werd uitgegaan van de veronderstelling, dat de koopkracht van den gulden omgekeerd evenredig is geweest aan het indexcijfer der groothandelprijzen²⁾. Het is duidelijk, dat het aldus berekende volksinkomen slechts een gedeelte is van het totale volksinkomen, doordat inkomens, die lager zijn dan het belastbaar minimum daarin niet zijn begrepen. De voor de verschillende jaren verkregen uitkomsten zijn echter wel met elkaar vergelijkbaar en kunnen derhalve inzicht geven in den loop van het inkomen gedurende een aantal jaren, dat de heffing van bedoelde belasting op dezelfde wijze plaats vond.

Op deze wijze werd onderstaande tabel verkregen:

Volksinkomen van Nederland

Jaar	Inkomen per hoofd der bevolking		Totaal inkomen	
	in gld.	in gld. van 1913	in millioen gld.	in millioen gld. 1913
1915/'16	213	115	1334	721
1916/'17	270	108	1724	690
1917/'18	317	97	2065	649
1918/'19	322	95	2140	629
1919/'20	360	128	2432	816
1920/'21	535	225	3639	1536
1921/'22	624	364	4292	2509
1922/'23	595	380	4138	2652
1923/'24	550	360	3848	2500
1924/'25	514	330	3761	2419
1925/'26	520	358	3863	2662

¹⁾ TH. C. GEUDEKER: „Cijfers omtrent het Volksinkomen in de Vereenigde Staten en in Nederland, etc.” Econ. Stat. Berichten 1927, pag. 813 en 832.

²⁾ Waar het inkomen in hoofdzaak tot vertering is bestemd, zoude het aan-

Onmiskénbaar is de stijging van het volksinkomen, die daaruit blijkt, al schijnt gedurende de laatste jaren, waarop het onderzoek betrekking heeft, de stijging van het gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking minder groot te zijn geweest.

Zooals reeds is opgemerkt is betrouwbare vergelijking met de gegevens van voor den oorlog niet mogelijk. Minister DE GEER schatte in een op 24 Januari 1927 tot de bezuinigingscommissie-POP gerichtén brief, het belastbaar volksinkomen in 1913 in Nederland op f 366.— per hoofd der bevolking. Past men daarop het indexcijfer toe, dan komt men tot een bedrag van f 236.—, hetwelk waarschijnlijk aan de hooge kant is. De conclusie schijnt ons daarom toelaatbaar, dat de welvaart der Nederlandsche bevolking sinds den oorlog sterk is toegenomen en die van voor den oorlog in belangrijke mate overtreft.

Dat ook voor den oorlog reeds vooruitgang in dezen viel waar te nemen, kan blijken uit de becijfering, welke door dr. C. A. VERRIJN STUART is uitgevoerd en volgens welke in de periode 1902—1914 het bedrijfsinkomen in Nederland met 86 % is vermeerderd, dus veel sterker is toegenomen dan de bevolking, die in hetzelfde tijdsge- wricht slechts met ruim 18 % toenam¹⁾. Hoewel de uitkomsten van de bedrijfsbelasting verre van volledig inzicht kunnen geven in de werkelijke grootte van het volksinkomen, is de geconstateerde ver- hooging toch wel van dien aard, dat de gevolgtrekking, dat ook voor den oorlog het gemiddeld inkomen sinds het begin van de 20e eeuw is toegenomen, niet te gewaagd schijnt.

Hoe het staat met de inkomsten van iedere belangrijke bevolkings- groep afzonderlijk valt helaas in het algemeen met de beschikbare gegevens niet na te gaan. Ware dit wel het geval, dan zoude zeer goed kunnen blijken, dat de algemeene toeneming niet in alle groepen in even sterke mate plaats had en in sommige zelfs voor een tijdelijken achteruitgang zoude kunnen hebben plaats gemaakt.

Wat de arbeidslooén in Nederland betreft, dient de aandacht te

beveling hebben verdiend voor omrekening tot de geldswaarde van 1913 niet gebruik te maken van de indexcijfers der groothandelprijzen, doch daarvoor de indexcijfers der kosten van levensonderhoud te bezigen, welke door de gemeentelijke statistische bureaux van Amsterdam en 's-Gravenhage worden berekend. Tusschen deze laatste en het indexcijfer der groothandelprijzen bestaat een vrij aanzienlijk verschil.

¹⁾ C. A. VERRIJN STUART: „Inleiding tot de Beoefening der Statistiek”. Haar- lem 1917. Dl. III, 2e druk, pag. 374.

worden gevestigd op de onlangs gepubliceerde resultaten van een door dr. B. BÖLGER in samenwerking met de sub-commissie uit de Commissie voor de Economische Politiek verricht onderzoek naar de loonen en loonsverhoudingen in Nederland¹⁾. Gegevens werden aan vier verschillende bronnen ontleend: de Rijksverzekeringsbank, de Centrale Werkgeversrisisobank, de Arbeidsinspectie en in de vierde plaats diverse publicaties e.d.

Wordt het arbeidsloon in 1914 gelijkgesteld aan 100, dan bedraagt het algemeen indexcijfer voor het huidige arbeidsloon in Nederland, volgens de geraadpleegde bronnen respectievelijk 215, 211, 217 en 216. Hoewel in de onderdeelen vrij groote verschillen werden geconstateerd, blijkt tusschen de uitkomsten der vier berekeningen van het algemeen indexcijfer een merkwaardige overeenstemming te bestaan.

Wanneer in aanmerking wordt genomen, dat het indexcijfer der kosten van levensonderhoud van arbeidersgezinnen ongeveer 170 bedraagt, dan volgt uit een en ander, dat het gemiddeld goederenloon van den arbeider in Nederland thans $1\frac{1}{2}$ maal zoo groot is als in 1914. Met onderscheiden extra-voordeelen als kosteloze sociale verzekeringen e.a. is daarbij nog geen rekening gehouden. Volgens BÖLGER zou de stijging van den welstand der arbeidsklasse die van ons geheele volk met ongeveer 10 % overtreffen.

Bedoeld rapport bevat op blz. 72 enkele cijfers betreffende het verloop der arbeidslooenen in den landbouw sinds 1920. Als grondslag voor deze berekening dienden de collectieve arbeidsovereenkomsten in West-Noord-Brabant en op het Hoogeland in Groningen. Deze reeds uiterst beperkte basis is, om redenen die niet zijn medegedeeld, nog meer beperkt door uitsluitend rekening te houden met het uurloon der vaste arbeiders in den zomer. Wordt dit loon in 1920 gesteld op 100, dan bedraagt het in 1928 in Groningen 76, in Noord-Brabant 75.

Volgens de door de Directie van den Landbouw berekende indexcijfers van het loon der landarbeiders in Noord-Groningen zou evenwel het indexcijfer in 1928 aanmerkelijk hooger zijn, nl. 86, een cijfer dat voor ons geheele land waarschijnlijk wel aan den hoogen kant zal zijn.

¹⁾ Verslagen en Mededeelingen van de Afdeeling Handel en Nijverheid van het Departement van Arbeid, Handel en Nijverheid, Jaargang 1929, No. 3, 's-Gravenhage 1929.

Het wil ons toeschijnen, dat met behulp van de correspondenten der Directie van den Landbouw, met geringe kosten in den bestaanden achterstand ten aanzien van onze kennis omtrent de welvaart van een zoo belangrijk volksdeel als de landarbeidersklasse, zoude kunnen worden voorzien. Door het houden van de enquête onder de Rijkslandbouwconsulenten, waarvan onder sprake zal zijn ¹⁾, is in die richting een eerste schrede gedaan, die door andere behoort te worden gevolgd.

Aan de andere zijde is het gewenscht onze belastingstatistiek op zoodanige wijze uit te breiden, dat ook aangaande de economische toestanden van andere belangrijke bevolkingsgroepen, b.v. de landbouwers, beter inzicht zal kunnen worden verkregen.

Het ware nog van belang in dit verband te onderzoeken, of de geconstateerde toeneming van het volksinkomen niet geheel of ten deele ten koste van het volksvermogen is verkregen. Er dient daartoe te worden nagegaan of de besparingen in zoodanige mate zijn verminderd, dat het gemiddeld vermogen per hoofd is gedaald. Het zou mogelijk kunnen zijn, dat de verkregen inkomstenvermeerdering slechts van tijdelijken aard was doordat binnen niet te langen tijd relatieve vermindering der productie tengevolge van onvoldoende kapitaalsvorming ware te voorzien.

De meest geslaagde poging om deze vraag te beantwoorden is ongetwijfeld verricht door dr. C. A. VERRIJN STUART, die daarvan de resultaten heeft medegedeeld in zijn boven aangehaald werk betreffende de beoefening der statistiek. Daarbij werd uitgegaan van de gegevens der successiebelasting. Ten einde den invloed der jaarlijksche schommelingen, welke daarbij noodzakelijkerwijze plaats hebben, zooveel mogelijk te elimineeren, werden steeds de uitkomsten van een aantal opeenvolgende jaren te samen genomen. Om te komen tot het totale volksvermogen, moet het gedeelte daarvan, dat jaarlijks door overlijden van eigenaar verwisselt, met een bepaalden factor worden vermenigvuldigd, die afhankelijk is van den gemiddelden leeftijd en den gemiddelden levensduur van de op dat tijdstip aanwezige bevolking. Het spreekt vanzelf, dat de op deze wijze berekende bedragen te laag zullen zijn wegens de onvolledige opgaven, die aan den fiscus worden verstrekt en de schenkingen, die tijdens het leven

¹⁾ Zie pag. 71.

der erfplanters hebben plaats gehad. Daar deze factoren waarschijnlijk steeds in ongeveer dezelfde mate hun invloed zullen hebben doen gevoelen, zullen niettemin de uitkomsten der verschillende jaren vergelijkbaar zijn.

Voor de periode van 1854—1857 berekende VERRIJN STUART het totale volksvermogen van Nederland op 5960,3 miljoen gulden. In 1883—1886 bleek het te zijn gestegen tot 10375.1 miljoen gulden of tot 11177.1 miljoen gulden naar de geldswaarde van 1854—1857.

Per hoofd der bevolking was het maatschappelijk vermogen in dien tijd gestegen van 1825 tot 2611 gulden. De toeneming van het totale vermogen bedroeg 87.5 %, per hoofd der bevolking 43.1 %.

De wet van 22 Mei 1911 bracht diverse vrijstellingen en wijzigingen in de successiewet, waardoor vergelijking met de daarop volgende jaren bezwaarlijk wordt. Voor de daaraan voorafgaande periode heeft VERRYN STUART echter nog een schatting gemaakt.

In de jaren 1906—1911 bleek het totale particulier vermogen in Nederland 11623.3 miljoen gulden te bedragen. Door verschillende correcties, die gewenscht blijken te zijn, moest dit bedrag echter worden verhoogd tot 12060.3 miljoen gulden. Sinds 1854—1857 is de koopkracht van den gulden echter met 7.73 % gestegen. Houdt men daarmede rekening dan is het maatschappelijk vermogen sinds dien tijd met 128.9 % vermeerderd, d.i. met 29.3 % per hoofd der bevolking.

De vergelijking met de periode 1883—1886 geeft een veel minder gunstig resultaat. Het totale vermogen steeg sindsdien nog met 22.1 % zijnde omstreeks 1 % per jaar; per hoofd der bevolking had echter achteruitgang plaats: van f 2424.— tot f 2191.—. Schrijver acht evenwel een correctie noodig wegens de waardevermeerdering der gebouwde en ongebouwde eigendommen en komt aldus tot de slotsom, dat toch nog een geringe stijging (9.12 %) van het maatschappelijk vermogen per hoofd der bevolking heeft plaats gehad.

Het blijkt dus, dat de besparingen in Nederland steeds kleiner zijn geworden en dat derhalve een steeds grooter gedeelte van het inkomen tot dadelijke vertering wordt bestemd. Dat deze handelwijze tot nu toe geen nadeelige gevolgen voor het volksinkomen heeft gehad, acht VERRYN STUART een gevolg van de onzaggelijke ontwikkeling der bedrijfstechneek, die tezelfdertijd te constateeren viel.

Het is slechts de vraag in hoeverre in de toekomst ongestraft op dezen weg zal kunnen worden voortgegaan. Dat deze kwestie groote

practische beteekenis heeft, is aan ieder duidelijk, die zich rekenschap geeft van het feit, dat de drang tot besparing tijdens en na den oorlog kleiner is geworden dan wellicht ooit tevoren.

Wij hebben nagegaan welke de uitkomsten zijn, die de vermogensbelasting gedurende den laatsten tijd heeft gegeven. De vermogens van f 16000.— en daarbeneden zijn onbelast en maken dus geen deel uit van onderstaande totale bedragen, die voor de verschillende jaren berekend zijn. Hoewel dus het totale particulier vermogen in ons land heel wat grooter is geweest, zijn toch de cijfers tot op zekere hoogte wel vergelijkbaar. Uit de gegevens, die in „Jaarcijfers voor 1928” zijn opgenomen, is onderstaande tabel berekend:

Jaar	Bedrag der Vermogens in Nederland boven f 16000.—			
	Aantal aangeslagenen	Totaal in 1000 gulden	Per hoofd der bevolking in gid.	Idem in gid. 1913
1915/'16	89.209	7.311.200	1133	775
1918/'19	135.375	11.379.182	1678	446
1919/'20	146.475	12.467.875	1825	600
1920/'21	159.449	13.589.499	1962	671
1921/'22	166.362	13.284.184	1904	1046
1922/'23	161.498	12.323.831	1739	1086
1923/'24	162.188	12.182.856	1689	1118
1924/'25	164.698	12.214.020	1669	1069
1925/'26	170.271	12.948.382	1746	1126
1926/'27	174.298	13.564.865	1778	1226

Herleiding tot de geldswaarde in 1913 heeft plaats gehad door deeling door het indexcijfer van groothandelprijzen betreffende 48 artikelen (1913 = 100).

Door de groote schommelingen van dit indexcijfer gedurende een aantal jaren is de vergelijkbaarheid van de aldus verkregen eindcijfers geringer geworden. De laatste 5 jaren was het indexcijfer echter vrij constant: het daalde van 160 tot 145.

Nauwkeurige beschouwing van bovenstaande cijfers kan niet tot de conclusie voeren, dat nu reeds uit de resultaten van de heffing der vermogensbelasting blijkt, dat het volksvermogen in Nederland sinds den oorlog is gedaald. Er zoude zelfs beteren grond kunnen zijn voor de slotsom, dat dit vermogen, zoowel in totaal als per hoofd der bevolking, gedurende de laatste jaren schijnt te stijgen, zij het ook niet in zeer belangrijke mate.

Het geringe aantal aangeslagenen in 1916 zal zeer zeker een gevolg zijn van de omstandigheid, dat de aangiften slechts geleidelijk in overstemming worden gebracht met de gestegen waarde der bezittingen, die deel uitmaken der vermogens¹⁾.

Tot weerlegging van de conclusie, dat over het geheel genomen de welvaart in ons land is toegenomen en dientengevolge algemeene overbevolking tot nu toe niet voorkomt, zou kunnen worden opgemerkt, dat het dan waar moge zijn, dat tot op heden van een in vergelijking tot de als minimaal beschouwde bestaansmiddelen te groote bevolking nog geen sprake kan zijn, daarop toch in verband met de grootte van ons jaarlijksch accres in een niet al te verre toekomst moet worden gerekend. Bleef onze bevolking even sterk toenemen als gedurende de laatste jaren, dan zou dit inderdaad het geval zijn. Dr. C. A. VERRYIN STUART berekende in 1921²⁾, dat op die wijze het aantal inwoners van ons land over één eeuw 27.5 miljoen, over twee eeuwen 110 miljoen zielen zou bedragen. Hoewel niemand, althans de schrijver zelf, een dergelijke ontwikkeling mogelijk achtte, had deze berekening toch de groote verdienste op het bevolkingsvraagstuk ten onzent eens het volle licht te doen vallen. Daarmede toch werd aangetoond, dat slechts van een voortgaande daling van het geboortecijfer of van een stijging van het sterftecijfer uitkomst verwacht mag worden. Daar het laatste in ieder geval tot elken prijs zooveel mogelijk moet worden verhinderd, rest als eenig middel tot voorkoming van noodtoestanden een vrij sterke vermindering van het gemiddeld aantal geboorten. Het is merkwaardig, dat ook diegenen, die geboortenbeperking onvoorwaardelijk meenen te moeten verwerpen, daarmede toch rekening houden, wijl ook zij de emigratie op

¹⁾ Te laat om hier uitvoerig te kunnen worden besproken kwam in ons bezit een als No. 10 van den jaargang 1929 der Verslagen en Mededeelingen van de afd. Handel en Nijverheid verschenen studie over inkomens en vermogens in Nederland, samengesteld door het secretariaat van de sub-commissie uit de Commissie voor de Economische Politiek. Volgens de resultaten van dit onderzoek zoude van 1915/1916 tot 1927/1928, indien rekening wordt gehouden met de daling van de koopkracht van den gulden en de toeneming der bevolking, de inkomens in ons land met 7 % zijn toegenomen, terwijl het volksvermogen in dezelfde periode een daling van 3 % zoude hebben ondergaan. Na correctie van een in het rapport gemaakte rekenfout blijkt evenwel het inkomen met ongeveer 23 %, het volksvermogen met 13 % te zijn gestegen. (Zie een ingezonden stuk in de Nieuwe Rott. Crt. van 27 Februari 1930, Avondblad).

²⁾ „Economische Statistische Berichten”, van 1 Juni 1921.

groote schaal, die tenslotte jaarlijks eenige honderdduizenden personen zou moeten omvatten, niet mogelijk achten.

Voor dengene, die geboortenbeperking niet wenscht, is zelfs de berekening van VERRYŃ STUART nog veel te optimistisch. Dat geboortenbeperking, ook bij ons te lande, reeds op uitgebreide schaal plaats heeft, zal niemand kunnen ontkennen. Het is om die reden, dat het geboortecijfer belangrijk lager is dan het zonder dit ingrijpen in het vrije spel der natuurkrachten zoude zijn geweest. Ook het tegenwoordig geboortenoverschot, waarop VERRYŃ STUART zijne berekening heeft gebaseerd wordt daardoor zeer sterk gedrukt, al zoude ook bij een grooter aantal geboorten, een tezelfdertijd opgetreden stijging van het sterftcijfer wel eenigszins, zij het ook in geringe mate, compenseerend hebben gewerkt. Dat de becijfering van VERRYŃ STUART niet den werkelijken gang van zaken zal blijken weer te geven, komt hierdoor, dat daarbij met een verdere daling van het geboortenoverschot geen rekening is gehouden. Deze daling zal voor een gedeelte worden veroorzaakt door de te verwachten verhooging van het sterftcijfer, in hoofdzaak zal evenwel een voortgaande vermindering van het geboortecijfer, welke zonder een nog sterkere geboortenbeperking als nu reeds in breede kringen onzer bevolking toepassing vindt, niet denkbaar is, haar moeten bewerken. De door dr. L. HEYERMANS op meergenoemde vergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek uitgesproken meening, dat het optreden van geslachtsziekten aanzienlijk tot daling van het geboortecijfer zoude bijdragen, moge voor een klein getal groote steden tot op zekere hoogte gegrond zijn, voor ons land in het algemeen, schijnt zij ons niet juist te zijn.

Het mag zeker merkwaardig worden genoemd, dat een tegenstander van geboortenbeperking een der eersten was, die op de onwaarschijnlijkheid der berekening van VERRYŃ STUART de aandacht heeft gevestigd en daarvoor een becijfering in de plaats heeft gesteld, waarbij met voortgaande daling van het geboortecijfer en dus met voortgaande geboortenbeperking rekening is gehouden.

Dr. H. W. METHORST wees op het feit, dat het geboortenoverschot de resultante is van twee, tot op zekere hoogte van elkander onafhankelijke krachten, die in het geboortecijfer en in het sterftcijfer tot uiting komen ¹⁾. Hiervan uitgaande heeft hij het vraagstuk nader

¹⁾ „Economische Statistische Berichten” van 4 October 1921.

onderzocht en kwam op die wijze tot de slotsom, dat over 87 jaar de Nederlandsche bevolking haar grootste aantal zou hebben bereikt en dan hoogstens $15\frac{1}{2}$ miljoen zielen zou kunnen bedragen. Deze deskundige ging uit van de onderstelling, dat het geboortecijfer in dezelfde mate zal blijven dalen als voorheen om tenslotte noodzakelijkerwijze aan het sterftecijfer gelijk te worden. Dat de daling van het steftecijfer vrij spoedig tot stilstand zal moeten komen, volgt hieruit, dat ieder mensch, welken hoogen leeftijd hij ook moge bereiken, toch eenmaal zal overlijden. Ons in vergelijking tot andere landen zeer lage sterftecijfer is reeds voor een groot gedeelte toe te schrijven aan uitstel van den dood van een groote groep der bevolking. Het is dan ook te verwachten, dat de sterfte, na haar laagste punt bereikt te hebben, hetwelk naar METHORST veronderstelt niet beneden 6 per mille zal kunnen liggen, weder zal toenemen om ten slotte op een hoogte van 10 à 12 per mille met het geboortecijfer samen te vallen. Blijft ook daarna het aantal geboorten afnemen, dan zal een daling van het totale bevolkingscijfer in de plaats treden van de tot dien tijd waargenomen stijging.

De juistheid van deze berekening kan natuurlijk in twijfel worden getrokken. Met recht kon de opmerking worden gemaakt, dat de door METHORST toegepaste methode nog veel te ruw is, daar met de verschillende krachten, die ten slotte de veranderingen in het geboorteen sterftecijfer bewerken, geen rekening is gehouden. Daarmede was de weg gewezen om tot een meer waarschijnlijk resultaat te komen. Een uitgebreid statistisch onderzoek, hetwelk de werking dezer verschillende krachten tot op heden zou moeten vaststellen, behoorde aan het maken van veronderstellingen over het toekomstig verloop daarvan vooraf te gaan.

Een eerste proeve van een zoodanig onderzoek is gepubliceerd door dr. G. A. H. WIEBOLS¹⁾ in zijn in 1925 verschenen dissertatie betreffende de toekomstige bevolkingsgrootte in Nederland. Deze schrijver ging niet uit van het algemeen accres, noch zooals METHORST van de nataliteit en de mortaliteit, doch van de vruchtbaarheid en de sterftekansen, waardoor de storende invloed van den factor leeftijdsopbouw ten deele werd uitgeschakeld. Nadat van elke groep der bevolking het dalingspercentage van de sterftekans is berekend, worden

¹⁾ G. A. H. WIEBOLS: „De toekomstige Bevolkingsgrootte in Nederland”, Vlaardingen 1925.

deze grafisch voorgesteld en een asymptotische curve getrokken.

De sterftekansen van oudere personen in de toekomst (het jaar 2000) worden verondersteld even gunstig te zijn als voor de ambtenaren op dit oogenblik. Voor personen beneden 5 jaar wordt aangenomen, dat zij met 50 % zullen dalen, terwijl de zuigelingensterfte in het jaar 2000 even gunstig zal zijn als zij nu reeds te Amsterdam is.

Aan de andere zijde acht de schrijver het niet onwaarschijnlijk, dat in de periode 1990—2000 de vruchtbaarheid ten onzent zal zijn gedaald tot die welke in Frankrijk in 1910 is waargenomen.

Aannemende, dat in de toekomst dezelfde krachten en geen andere dan in het verleden zullen werken en dat de invloed van emigratie en immigratie te verwaarloozen zal zijn, komt WIEBOLS aan het einde zijner berekeningen tot de slotsom, dat in het jaar 2000 de Nederlandsche bevolking ongeveer $12\frac{1}{2}$ millioen zielen zal tellen. Niettegenstaande, naar schrijver zelf toegeeft, de methode nog voor meerdere verfijning vatbaar is, en op de juistheid der gemaakte veronderstellingen o.i. zeker wel het een en ander valt af te dingen, meenen wij toch, dat op deze wijze de eenig juiste weg is gevolgd om inzicht te verkrijgen in het toekomstig verloop van bevolkingscijfers. Meer valt immers van dergelijk onderzoek niet te verwachten, daar zekerheid in verband met de onzekerheid, welke omtrent de meeste factoren moet blijven bestaan, niet kan worden verkregen.

Inmiddels is een nieuwe belangwekkende poging om in dit vraagstuk klaarheid te verschaffen gedaan door F. W. 't Hooft in een in de „Economist” verschenen artikel inzake „De Maximum-bevolking van Nederland” ¹⁾, waarin een nieuwe theorie, aangeduid als die van den transporteur, ontwikkeld werd.

De groote jaarlijksche toeneming der bevolking wordt veroorzaakt door een levensverlenging, welke gevonden wordt door de gemiddelde leeftijd der overledenen in twee opeenvolgende jaren van elkaar af te trekken. Het natuurlijke sterftecijfer kan worden bepaald volgens de formule $\frac{S}{1-L}$, waarin S de sterfte en L de jaarlijksche levensverlenging vertegenwoordigt. Schrijver gaat daarbij van de veronderstelling uit, dat een werkelijke bevolking zich zal gedragen als een ideëele stationnaire bevolking en neemt voorts aan, dat de leeftijdsverlenging niet verder zal gaan dan tot 51.2 jaar, terwijl het geboortecijfer zal blijven dalen met 0.3 per jaar.

¹⁾ „De Economist” 1926, pag. 690 e.v.

Neemt de levensverlenging jaarlijks toe met 0.5 jaar, gelijk de laatste jaren het geval is geweest, dan is in 8 jaar de gemiddelde leeftijd, die in 1924 47.2 jaar bedroeg, gestegen tot 51.2 jaar en heeft daarmee zijn maximum bereikt. Wij krijgen daarna nog 8 jaar, dat het sterftcijfer constant zal blijven, met een jaarlijksche bevolkingstoename van pls. 100.000 zielen of 800.000 zielen in totaal. Dan is de invloed der levensverlenging ten einde gekomen en springt het sterftcijfer op $\frac{1000}{51.2} = 19.5$. Het geboortecijfer, dat in 1925 24.3 bedroeg, is in de afgelopen 16 jaar gedaald met $16 \times 0.3 = 4.8$ en is dus ook op 19.5 terecht gekomen. In 1941 zou onze bevolking dus in evenwicht zijn en zou volgens deze berekening 8.391.600 zielen bedragen. Schrijver komt tot de conclusie, dat mag worden verwacht, dat over 15 à 20 jaar onze bevolking hoogstens 8 à 8½ miljoen zielen zal bedragen en dat omstreeks dien tijd een toestand van evenwicht of wellicht een langzame daling zal intreden. Tenslotte acht hij het op grond van de gegevens betreffende het eerste halfjaar van 1926 niet onmogelijk, dat reeds over ongeveer 10 jaar het evenwicht bereikt zal zijn en dat in dat geval ons bevolkingsaantal de 8 miljoen niet zou bereiken.

Afgezien van het feit, dat ook aan deze berekening cijfers voor de toekomstige sterfte en geboorten ten grondslag liggen, omtrent wier juistheid niet de minste zekerheid bestaat, maakt deze schrijver de fundamentele fout de voor een stationnaire d.i. naar aantal en opbouw gelijkblijvende bevolking gevonden wetten, toe te passen op een werkelijke bevolking.

Dr. A. O. HOLWERDA heeft de ontoelaatbaarheid van een zoodanige werkwijze in een tweetal artikelen in de „Economist” van 1926 en 1927 aangetoond ¹⁾).

Het zou ons te ver voeren op de hierover gevoerde polemiek nader in te gaan. Wij willen echter niet nalaten te vermelden, dat F. W. 't HOOFT ²⁾ naderhand getracht heeft zijn uitkomsten meer met de werkelijkheid te doen overeenstemmen, door niet voor de geheele be-

¹⁾ Dr. A. O. HOLWERDA: „De Methode van Berekening van het Toekomstige Bevolkingsaccres”. De „Economist” 1926, pag. 854.

Dezelfde: „Hoe het Toekomstige Bevolkingscijfer in Nederland *niet* berekend moet worden.” De „Economist” 1927, pag. 148.

Zie ook: Dr. G. A. H. WIEBOLS: „Maximum-Bevolking van Nederland”. De „Economist” 1927, pag. 365.

²⁾ F. W. 't HOOFT: „De Bevolkingsvermeerdering van Nederland.” De „Economist” 1927, pag. 569.

volking, doch voor iedere haar samenstellende groep het sterfteverloop na te gaan en deze grafisch voor te stellen. Aangenomen wordt, dat het geboortecijfer voortdurend daalt, zoodat dit in 1990 16.4 per mille zal bedragen. Het sterftcijfer is dan tot 16.3 per duizend gestegen en rijst nog langzaam. Spoedig is daarna het evenwicht bereikt bij een maximum-bevolking van 9.788.000 zielen. De maximum gemiddelde levenslengte zal dan volgens deze becijferingen 60 jaar bedragen.

Tegen deze wijze van berekening gelden bezwaren als tegen de eerste becijfering. De gemaakte fouten zijn echter kleiner geworden, waardoor de kans, dat de uitkomsten met de werkelijkheid zullen overeenstemmen, grooter is geworden.

Een andere methode om het toekomstig verloop eener gegeven bevolking te berekenen, is toegepast door een Amerikaansch onderzoeker, RAYMOND PEARL, die er op heeft gewezen, dat de groei eener bevolking lagere organismen, gistcellen b.v., steeds op een bepaalde wijze plaats heeft ¹⁾. In het begin is de toeneming van het aantal cellen vrij gering doch na zekeren tijd wordt zij sterker om ten slotte weder geringer te worden en geheel te verdwijnen. De groeicoëfficiënt is dan 0 geworden. Of dan een constante bevolking aanwezig zal blijven of wel dat zij weder zal uitsterven, hangt af van de groeiomstandigheden waaronder de bevolking zal verkeerren. Wordt de grootte der bevolking op geregelde tijden gemeten en grafisch voorgesteld, dan ontstaat een S-vormige groeicurve, die geen andere blijkt te zijn dan de zgn. logistische curve, waarvan de formule reeds door den Belgischen wiskundige VERHULST bleek te zijn bepaald.

PEARL heeft zijne proeven met gistcellen herhaald met een hooger organisme, de *Drosophila melanogaster*, een vliegensoort, die voor deze proefnemingen bijzonder geschikt bleek te zijn. Een groot aantal proeven is genomen onder telkens gewijzigde groei-omstandigheden. Het bleek, dat de beste resultaten werden verkregen, indien de vliegenbevolkingen na zekeren tijd in nieuwe flesschen werden gebracht, die van versch voedsel waren voorzien. Voorts werd geconstateerd, dat de groei dezer vliegenkolonies dan op volmaakt dezelfde wijze plaats had als die der gistcellen.

¹⁾ „Proceedings of the World Population Conference”, pag. 22 e.v.

Zie ook hierover een artikel van dr. C. EASTON: „Raymond Pearl over den Opgang en Ondergang der Volkeren”. Haagsch Maandblad. December 1927, pag. 574 e.v.

Waar nu de groei van een menschelijke bevolking ook voor alles een biologisch verschijnsel zoude zijn, heeft PEARL de veronderstelling gemaakt, dat ook daarop de gevonden wetten van toepassing zullen zijn. Hij heeft daartoe de ontwikkeling van een groot aantal volken nagegaan, voorzover dit in verband met de nog beperkte statistische gegevens, die beschikbaar zijn, mogelijk was en meende daaruit te mogen besluiten, dat zijn veronderstelling waarschijnlijk juist was.

Zoodra nu een, zij het ook klein gedeelte van de curve bekend is, is het mogelijk daaruit haar verder verloop te berekenen, m.a.w. het zal mogelijk zijn met behulp der uitkomsten der volkstellingen het toekomstig verloop der bevolking in een land te bepalen. Voor vele landen is dit door PEARL en zijn mederwerkers gedaan. Op de vraag van een Nederlandsch afgevaardigde op het Wereldbevolkingscongres, om welke reden dit voor Nederland niet is geschied, bleef inleider het antwoord schuldig.

Bij de beoordeeling van de bruikbaarheid dezer methode van berekening der maximumbevolking, dient in de eerste plaats de vraag te worden gesteld of inderdaad tusschen den groei van een bevolking *Drosophila melanogaster* bij de laboratoriumproeven van PEARL en den groei eener menschelijke bevolking een zoodanige analogie bestaat, dat daarvoor dezelfde wetten gelden. Wij zouden er dan op willen wijzen, dat in het eerste geval de voortplanting uitsluitend van physiologische factoren schijnt af te hangen, hetgeen bij een menschelijke samenleving toch geenszins het geval is. Vooral bij de meer beschaafde volken doen psychologische invloeden zich waarschijnlijk in even sterke mate gelden. Het is daarom zeer goed denkbaar, dat de groei van een beschaafd volk op een geheel andere wijze zal verlopen als de vermeerdering van een aantal onder bijzondere omstandigheden geplaatste vliegen.

In dit verband is het van belang er op te wijzen, dat PEARL bij de berekening der bevolkingscurve voor Duitschland tot de slotsom kwam, dat voor den groei der bevolking in dit land twee verschillende curves gelden, die omstreeks 1860 in elkaar overgaan. Na dat jaar heeft weder een sterke van te voren niet voorziene stijging plaats. Het is duidelijk, dat een berekening der toekomstige maximumbevolking in 1850 tot absoluut foutieve uitkomsten geleid zoude hebben. Bij de debatten, die te Genève op de inleiding van PEARL zijn gevolgd zijn voorbeelden gegeven van foutieve voorspellingen, die door

toepassing zijner methode zouden zijn gedaan.

Gesteld dat de aangenomen analogie bestaat, dan is het noodig, dat de groeivoorwaarden van een volk eveneens zoo gunstig mogelijk zijn, zal de logistische curve bij den groei inderdaad te voorschijn komen. In werkelijkheid zal dit nimmer het geval zijn: oorlogen, epidemieën en andere rampen hebben in het verleden waarschijnlijk meer dan voor de toekomst te verwachten is, snelle en belangrijke dalingen der bevolkingscijfers tot gevolg gehad. PEARL meent, dat dergelijke storingen geen blijvenden invloed hebben uitgeoefend, zoodat niettemin de groei, ook in die landen, welke daardoor het veelvuldigst zijn getroffen, tenslotte toch het normale verloop heeft gehad. Wij zouden hiertegenover willen doen opmerken, dat in werkelijkheid het verloop der bevolking in de meeste landen gedurende een betrekkelijk zoo kleine periode bekend is, dat het niet toelaatbaar schijnt daaruit te concludeeren, dat de toeneming volgens de groeicurve heeft plaats gehad. Hiertoe bestaat te minder aanleiding, doordat de geconstateerde bevolkingscijfers natuurlijk nimmer geheel met de berekende zullen samenvallen.

In verband met de vele factoren van onzekerheid lijkt ons de methode van PEARL voor de berekening van een maximum-bevolking voorshands nog minder goed bruikbaar. Zij staat in ieder geval bij die, welke voor ons land door WIEBOLS is gebruikt ten achter, waarbij zooals wij zagen, niet wordt gewerkt met de totale bevolkingscijfers, maar een begin is gemaakt met analyse der factoren en krachten, waarvan het bevolkingscijfer, dat bij de volkstelling wordt geconstateerd, de resultante is.

Hoevele onbekenden uiteraard moesten blijven bestaan, uit de bovenvermelde berekeningen omtrent de toekomstige grootte der Nederlandsche bevolking is niettemin gebleken, dat de kans op een voortdurend in sterke mate groeiende bevolking uiterst gering moet worden geacht.

De waarschijnlijkheid is zelfs groot, dat ten slotte een maximum-bevolking zal worden bereikt. Het is mogelijk, dat dit is ons land omstreeks het jaar 2000 het geval zal zijn. Voorzooover thans onze kennis reikt, zal dan ons land omstreeks 10 à 12½ miljoen inwoners tellen, zoodat in dat geval in de komende 70 jaar bijlange na niet een verdubbeling zal plaats hebben.

De nog te verwachten toeneming zal echter niet gelijkelijk over de

komende jaren zijn verdeeld. Gedurende de eerstvolgende jaren zullen wij nog zeker met een aanzienlijk jaarlijksch accres rekening moeten houden. Dit zal echter steeds kleiner worden. Het bevolkingsvraagstuk krijgt dus steeds minder beteekenis. Voor het komende tiental jaren blijft het evenwel urgent.

Op de vraag of ook in de komende jaren ons land bij machte zal zijn, zonder verlaging van het algemeen levenspeil der bevolking, aan een weliswaar belangrijk, maar nu reeds afnemend aantal nieuwe staatsburgers, arbeidsgelegenheid te verschaffen, kan een eenigszins beslist antwoord niet worden gegeven. Hoewel de gang van zaken in het verleden hoopvol kan stemmen, behoort daartegenover op een aantal factoren te worden gewezen, die in staat zijn dit optimisme eenigszins te temperen.

Dr. J. BIERENS DE HAAN Jr. heeft in een artikel in het „Haagsch Maandblad” van 1926¹⁾ hierover belangwekkende beschouwingen geleverd, welke in het rapport der commissie tot bestudeering van het bevolkingsvraagstuk, ingesteld door den Nationalen Vrouwenraad, in hoofdzaak zijn herhaald²⁾.

De Nederlandsche welvaart is in hoofdzaak gebaseerd op den export van arbeidsproducten, waartegen in het buitenland het grootste gedeelte der voor onze bevolking noodige voedingsmiddelen, alsmede grondstoffen voor onze industrie en landbouw (meststoffen en voedermiddelen) moeten worden aangekocht. Het gevaar dreigt van de zijde van een verstoring dezer ruilverhouding tusschen ons land en de door de natuur meer begunstigde landen. Op den langen duur zal tengevolge van de wet der afnemende meeropbrengsten en de toeneming der bevolking in die landen, het aanbod van levensmiddelen en grondstoffen verminderen. Een meer onmiddellijk gevaar is echter te duchten van de andere zijde der ruilverhouding. Over de geheele wereld neemt nl. het aanbod van arbeidsproducten voortdurend toe, waarbij komt, dat in bijna alle landen een steeds grootere neiging ontstaat en ook in de practische politiek toepassing vindt, om den invoer van buitenlandsche producten te beperken. De partij, die alleen arbeid kan uitvoeren, is de zwakste en wordt dit in steeds sterkere mate. Er is geen enkele waarborg, dat onze arbeidsproducten ook in de toekomst zoodanig gewaardeerd zullen worden, dat de te

¹⁾ Dr. J. BIERENS DE HAAN JR: „Bevolkingsvermeerdering en Welvaart in Nederland”. Haagsch Maandblad 1926, pag. 283. e.v.

²⁾ T.a.p., pag. 24 e.v.

bedingen prijzen een goed of zelfs matig arbeidsloon voor onze steeds groeiende bevolking mogelijk zullen maken.

Op grond van bovenstaande overwegingen ziet deze schrijver de toekomst van ons land vrij donker in. Emigratie zal naar zijne meening geene oplossing kunnen brengen.

In verband met de noodzakelijkheid van kapitaalvorming, waarmee iedere uitbreiding der productie gepaard moet gaan, dient eene juiste belastingheffing deze in de hand te werken. Bevordering van het internationale ruilverkeer en van handel en industrie acht hij voorts een dringende eisch. Waar de schrijver in het begin van zijn betoog wijst op de groote beteekenis van onzen zuivel- en suikeruitvoer, moet het verwondering wekken, dat hij daarna aan uitbreiding en bevordering van den landbouw naast de overige middelen tot vergrooting der arbeidsgelegenheid in ons land, geen plaats meent te moeten inruimen.

Hoewel persoonlijk inzicht en persoonlijke appreciatie bij de beoordeeling der vooruitzichten van den economischen toestand van ons volk een groote rol moeten blijven spelen, achten wij toch op grond van bovenstaande beschouwingen de conclusie gerechtvaardigd, dat vooral de eerste jaren het bevolkingsvraagstuk in ons land zorgen kan baren, die het noodig maken voortdurend en met alle beschikbare middelen naar uitbreiding van arbeidsgelegenheid in landbouw, nijverheid en handel te streven. In welke mate emigratie mogelijk en gewenscht zal zijn, zal later worden besproken. Met het oog op de ontwikkeling gedurende de afgelopen jaren achten wij tot al te groot pessimisme echter geen reden, terwijl de paniekstemming, die een oogenblik over een deel van de voorlichters van ons volk scheen vaardig te zullen worden, ons al zeer misplaatst toeschijnt.

HOOFDSTUK IV.

HET BEVOLKINGSVRAAGSTUK IN DEN NEDERLANDSCHEN LANDBOUW.

De Nederlandsche landbouw heeft zijne beteekenis voor de directe voedselvoorziening van ons volk reeds sinds geruimen tijd voor een groot gedeelte verloren.

Dr. H. BLINK berekende in 1914¹⁾, dat bij een matige rantsoeneering van brood de behoefte aan broodgraan onzer bevolking gedurende 214 tot 240 dagen door de binnenlandsche productie zou kunnen worden gedekt, indien onze geheele tarwe- en rogge-oogst voor broodbereiding werd bestemd.

In 1910 bedroeg onze tarwe-oogst 117 miljoen kg. De oogst van rogge, die onder normale omstandigheden slechts voor een zeer gering gedeelte voor broodbereiding dient, beliep 378 miljoen kg. en was derhalve ruim 3 maal zoo groot. BLINK²⁾ schat de behoefte aan broodgraan in 1910 op 769 miljoen kg., zijnde bijna 7 maal de hoeveelheid tarwe, die in ons land wordt voortgebracht. Gewoonlijk wordt dan ook aangenomen, dat Nederland slechts gedurende 6 à 7 weken in de binnenlandsche behoefte aan brood met tarwe van eigen bodem kan voorzien.

Van de meeste andere voortbrengselen van land- en tuinbouw, beschikt ons land daarentegen meestal over belangrijke uitvoeroverschotten. Voor de volksvoeding neemt tarwe echter wel een der voornaamste, zoo niet de voornaamste plaats in.

¹⁾ Dr. H. BLINK: „De voeding van ons volk en de voedingsmiddelen van ons land”. Vragen van den Dag 1914, Deel XXIX, blz. 744—757.

²⁾ Dezelfde: „Voorziening met de belangrijkste voedingsmiddelen in Nederland”. Tijdschrift voor Econ. Geographie, 1915, Jaargang VI, blz. 16 en 61—72.

Zie verder over dit onderwerp: J. TENGE: „De voeding van de bevolking van Nederland door eigen landbouwproducten”. Tijdschr. v. Econ. Geographie 1922, blz. 164, en:

Dr. H. BLINK: „Voedselproductie en voedselvoorziening der menschheid”. Tijdschr. v. Econ. Geographie 1923, blz. 193.

De bezwaren aan dezen toestand verbonden, doen zich vooral gevoelen in oorlogstijd, maar ook in vreedetijd, indien aan het internationale ruilverkeer groote hinderpalen in den weg worden gelegd. Terugkeer tot den ouden toestand, waarbij onze landbouw in hoofdzaak producten voortbracht, bestemd voor de binnenlandsche voedselvoorziening, is echter uitgesloten. Het is derhalve nutteloos bij bedoelde bezwaren stil te staan.

Wij hebben hier slechts aandacht voor onzen landbouw in zooverre hij nog steeds aan een belangrijk gedeelte van ons volk productieven arbeid kan verschaffen. Het is daarom de vraag of onder de groepen onzer landbouwende bevolking van overbevolking mag worden gesproken en zoo dit nu reeds het geval mocht zijn of wel in de toekomst daarop kans mocht bestaan, door welke middelen deze zou kunnen worden bestreden.

Door hare groote gebondenheid aan de natuurwetten, die de levende organismen beheerschen, kan de landbouwproductie zich slechts geleidelijk ontwikkelen en staat zij in dit opzicht ten achter bij de industriele productie, die bij gunstige conjunctuur in staat is zich snel uit te breiden. Het geboortenoverschot was en is, zooals bekend, ten plattelande grooter dan in de steden en industrie centra. Niet alle nakomelingen der landbouwers en landarbeiders kunnen in het landbouwbedrijf arbeid vinden. Voor velen hunner waren althans de arbeidsvoorwaarden in andere bedrijven gunstiger dan ten plattelande. Zoo werd de trek naar de steden een normaal verschijnsel, dat ook in Nederland te constateeren valt, zooals uit onderstaande ons door het Centraal Bureau voor de Statistiek verstrekte cijfers valt af te leiden.

% der Rijksbevolking in Nederland:

Groepen v. gemeenten:	Data der volkstellingen:				
	1 Jan. 1840	1 Dec. 1869	31 Dec. 1889	31 Dec. 1909	31 Dec. 1920
Meer dan 100.000 inw.	14,04	14,82	18,86	23,46	24,17
50.001—100.000	6,84	6,67	7,16	7,87	7,92
20.001— 50.000	9,86	10,34	11,09	12,40	13,55
5.001— 20.000	32,19	32,59	31,27	29,52	29,04
5.000 en minder	37,08	35,58	31,62	26,75	25,32

Terwijl in 1840 meer dan één derde gedeelte (37.08 %) van de Nederlandsche bevolking verblijf hield in gemeenten met 5000 en minder inwoners, bleek bij de laatste volkstelling, die bij ons te lande is gehouden, dit nog slechts met één vierde gedeelte (25.32 %) het geval te zijn.

Blijkens de beroepstellingen is eveneens de landbouwbevolking in vergelijking tot die der overige bedrijfsgroepen afgenomen.

Het aantal werkzame personen in Nederland bedroeg in:

Bedrijfsindeeling:	1899		1909		1920	
	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%
Nijverheid	650.579	33,8	796.790	35,2	1.028.155	37,8
Landbouw	570.278	29,6	618.066	27,3	622.514	22,9
Visscherij en Jacht	22.496	1,2	23.855	1,1	19.547	0,7
Handel en Verkeer	332.324	17,3	434.716	19,2	579.590	21,3
Overige	347.962	18,1	388.207	17,2	472.551	17,3
Totaal	1.923.634	100	2.261.634	100	2.722.407	100

Het gedeelte der Nederlandsche bevolking, dat in de genoemde jaren in den landbouw werkzaam was, blijkt derhalve te zijn gedaald van 29.6 % in 1899, tot 27.3 % in 1909 en 22.9 % in 1920. Vooral gedurende de laatste 11-jarige periode is de achteruitgang groot geweest.

De relatieve achteruitgang verhinderde evenwel niet, dat toch bij iedere volkstelling het aantal personen in den landbouw werkzaam, was toegenomen. In 1889, in welk jaar bij de telling niet geheel dezelfde methode werd gevolgd als bij de tellingen in latere jaren, zoo-dat hare uitkomsten niet volledig met die der volgende enquêtes te vergelijken zijn, bedroeg dit aantal 525.182. In 1899 valt nog eene sterke toeneming te constateeren, zoo ook in 1909. In 1920 blijkt echter de toeneming van onze landbouwende bevolking slechts gering te zijn geweest. In onderstaande tabel zijn de desbetreffende cijfers vereenigd:

Aantal personen werkzaam in den landbouw in Nederland:

Jaar:	Totaal:	Toeneming:
1889	525.182	—
1899	570.278	45.096
1909	618.066	47.788
1920	622.514	4.448

Uit de geringe toeneming gedurende de laatste periode, meenen sommigen de conclusie te mogen trekken, dat onze landbouw thans reeds zoo goed als geheel van menschen „verzadigd” moet worden geacht, of anders gezegd, dat de bedrijfsgroep van den landbouw nagenoeg „bevroren” zoude zijn. Deze meening verkondigde o.a. op het in 1927 te 's-Gravenhage gehouden R. K. Emigratiecongres, de inleider M. C. E. BONGAERTS¹⁾.

Het is daarom van belang de cijfers betreffende de beide laatste jaren, waarin een beroepstelling werd gehouden, iets nader te bezien. Gaan wij in de eerste plaats na het aantal mannen en vrouwen, dat van iedere groep deel uitmaakt, dan vinden wij de volgende cijfers:

In den landbouw werkzaam:	1909	1920	Toeneming of afneming in %
Mannen	505.725	532.842	5,4
Vrouwen	112.341	89.572	—20,2
Totaal	618.066	622.514	0,7

De geringe vermeerdering van het totaal-cijfer blijkt derhalve een gevolg te zijn van de sterke afneming van het aantal in het bedrijf werkzame vrouwen, hetwelk in de betrekkelijk korte periode van 11 jaren met meer dan 22.000 personen of 20 % is verminderd. Slechts ten deele houdt dit verband met de meerdere welvaart onder de landarbeiders, waardoor hunne vrouwen steeds minder in het bedrijf werk gaan verrichten. De achteruitgang blijkt namelijk zoo goed als geheel (19.592 personen) voor rekening te komen van de vrouwen, welke onder de groep der patroons en bedrijfsleiders worden gerangschikt. Voor wie met de landbouwtoestenden ten onzent op de hoogte is, is het duidelijk, dat het in hoofdzaak de vrouwen zijn, die hun echtgenooten bij de bedrijfsleiding min of meer assisteeren, d.w.z. de boerinnen, die tot deze groepen worden gerekend. De vraag of de boerin al dan niet in het bedrijf medewerkt, is in vele gevallen moeilijk te beantwoorden. In de kleine bedrijven, in het bijzonder in de zandstreken, werkt de vrouw geregeld in het bedrijf mede en het wil ons voorkomen, dat hierin sinds 1909 niet veel wijziging is gekomen.

¹⁾ T.a.p., pag. 42.

In de grootere bedrijven, vnl. in de kleigebieden, levert de beantwoording van bovengestelde vraag echter vele moeilijkheden op. Van geregelde arbeid is gewoonlijk geen sprake. Door de verplaatsing van de zuivelbereiding van de boerderij naar de fabriek, heeft wel de boerin zich steeds meer uit het eigenlijke bedrijf teruggetrokken, doch het wil ons voorkomen, dat hieruit de groote afneming van het aantal in het bedrijf werkzame boerinnen, juist in de laatste periode, slechts ten deele verklaard kan worden. Wij zijn dan ook met dr. I. J. BRUGMANS¹⁾ van oordeel, dat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat de groote afneming, die uit de resultaten der laatste beroepstelling blijkt, voor een gedeelte aan formeel-statistische oorzaken moet worden geweten. Wij zijn zelfs geneigd te veronderstellen, dat hierin de hoofdrede van dat verschijnsel moet worden gezocht.

Hoe het ook zij, het gaat in geen geval aan deze eventueel aan het bedrijf onttrokken vrouwelijke krachten op één lijn te stellen met de mannelijke landbouwers en landarbeiders, die dagelijks in het bedrijf werkzaam zijn, wier aantal van 1909 tot 1920 met niet minder dan ruim 27.000 blijkt te zijn toegenomen. Vergelijkt men dit cijfer met dat der voorafgaande periodes, dan is moeilijk vol te houden, dat de uitkomsten der laatste beroepstelling tot een toestand van verzadiging of bevrozing bij onzen landbouw mogen doen concludeeren, vooral als rekening wordt gehouden met de nog steeds voortdurende onttrekking der boter- en kaasbereiding aan het boerenbedrijf.

Wordt de onderscheiding gemaakt tusschen degenen, (mannen en vrouwen te zamen genomen), die als patroon en hen, die als ondergeschikte in den landbouw werkzaam zijn, dan komt men tot het onderstaande resultaat:

	1909		1920	
	Absoluut	% totaal	Absoluut	% totaal
Patroon.....	232.820	37,7	215.533	34,6
Ondergeschikten	381.708	61,8	406.835	64,4

Hoewel het totaal aantal personen, gerekend tot de groep der patroons, mannen en vrouwen tezamen geteld met niet minder dan 17.287

¹⁾ Dr. I. J. BRUGMANS: „De Beroepstelling van 1920”. „De Economist” 1926, pag. 148 e.v.

blijkt te zijn gedaald, is dus in werkelijkheid het aantal mannen, die aan het hoofd van een bedrijf staan, toch toegenomen met 2305 personen, daar zooals wij zagen, het aantal vrouwen uit deze groep met 19.592 was gedaald. Intusschen blijkt het aantal mannelijke landarbeiders, — het aantal vrouwelijke daalde met circa 2.500 — veel sterker te zijn toegenomen.

Het is in vele gevallen zeer moeilijk uit te maken tot welke groep een bepaald persoon moet worden gerekend. De landarbeiders in de zandstreken beboeren zoo goed als allen een eigen bedrijfje en verrichten daarnaast loonarbeid bij een grooteren landbouwer. In die streken is de grens tusschen arbeider en patroon niet scherp te trekken. Om deze reden lijkt het ons gewenscht aan bovenaangehaalde cijfers slechts een beperkte waarde toe te kennen en met het trekken van conclusies op grond daarvan zeer voorzichtig te zijn.

De omstandigheden, die het mogelijk hebben gemaakt, dat in onzen landbouw een steeds grooter aantal personen zijn bestaan heeft kunnen vinden, zijn van een zoo algemeene bekendheid, dat uitvoerige beschouwingen dienaangaande hier achterwege kunnen blijven. Het is in de eerste plaats de na de landbouwcrisis toegepaste modernisering en voortdurende intensivering van het akkerbouw- en veeteeltbedrijf, welke daartoe de gelegenheid hebben geschapen. Bij de teelt der gewassen en in het veeteeltbedrijf werden steeds meer kapitaal en arbeid aangewend. De teelt der veel arbeid eischende hakvruchten onderging een sterke uitbreiding, doch ook aan de verpleging der andere gewassen worden steeds meer zorgen besteed.

Het toenemend gebruik van machines in het landbouwbedrijf had in zekere mate eene tegengestelde uitwerking, doch in hoofdzaak hebben zij minder tot gevolg gehad de behoefte aan arbeidskrachten voor den landbouw te verminderen, dan wel het seizoenkarakter van het landbouwbedrijf te verscherpen ¹⁾.

De overgang van het landbouwbedrijf, eerst naar een extensieven en later naar een intensieven tuinbouw, was plaatselijk een factor van groote beteekenis. Daarnaast bracht uitbreiding van de totale oppervlakte cultuurgronden, door middel van ontginning, in-

¹⁾ Tot deze conclusie komen ook de meeste Rijkslandbouwconsulenten in hunne antwoorden op de vragen der Subcommissie uit de commissie voor de Economische Politiek, gepubliceerd in „Verslagen en Mededeelingen” van de afdeling Handel en Nijverheid van het Departement van Arbeid, Handel en Nijverheid. Jaargang 1928, nr. 5.

poldering en drooglegging, voortdurend meer werkgelegenheid.

Ook de verdeeling van de bedrijven in een aantal kleinere, waardoor, zooals wij zagen, eveneens aan meer handen werk kan worden verschaft, kenmerkte onzen landbouw sedert de landbouwcrisis.

Omzetting van grasland in bouwland had daarentegen niet plaats. Eer het tegendeel was het geval. Tijdens den oorlog zijn krachtens de Scheurwet vrij wat graslanden omgeploegd geworden, doch het is opmerkelijk, dat al deze perceelen, zoodra daartoe bevoegdheid werd verleend, vrijwel zonder uitzondering weder in grasland zijn herschapen. Eensdeels hield dit verband met de natuurlijke gesteldheid der betreffende gronden, die voor grasland meer geschikt bleken te zijn. Aan de andere zijde moet worden gewezen op de gunstige financiële uitkomsten van het weidebedrijf in vergelijking tot die van den akkerbouw en ten slotte op de omstandigheid, dat in een overigens eenzijdig weidebedrijf de exploitatie van een enkel perceel bouwland niet winstgevend is.

Na de landbouwcrisis verkeerde de Nederlandsche landbouw in al zijne takken, in een opgaanden tijd. De zich sterk ontwikkelende industrie in nabijgelegen gebieden verschaftte gunstige afzetgebieden voor de meeste onzer producten. Protectionistische maatregelen vormden over het algemeen nog geen groote belemmering voor dezen uitvoerhandel. Deze gunstige prijsverhoudingen werkten intensivering, uitbreiding van den tuinbouw, ontginning en aanwinst van cultuurgronden sterk in de hand. De voortdurende toeneming onzer bevolking zorgde steeds voor de noodige werkkrachten en bevorderde harerzijds eene ontwikkeling in bovenbedoelden zin. Bij het begin van den oorlog was niettemin de welvaart van boeren en arbeiders in vergelijking tot de laatste jaren van de 19e eeuw onmiskenbaar gestegen.

Sindsdien zijn echter weder 16 jaren verlopen en het is vooral na het sluiten van den vrede, dat klachten zijn gehoord over de minder gunstige toestanden ten plattelande, welke dan in hoofdzaak een gevolg zouden zijn van de snelle uitbreiding der bevolking. De laatste beroepstelling werd gehouden in 1920. Op dat oogenblik had, zooals wij zagen, de toeneming van het aantal personen in den landbouw werkzaam, niets ongewoons. In vergelijking tot de voorgaande periodes scheen zelfs een minder snelle toeneming te hebben plaats gehad. Voor de volgende jaren zijn op dit oogenblik nog geen cijfers beschikbaar.

Gaan wij in de eerste plaats na hoe tot op heden de toestand onder de landarbeiders zich heeft ontwikkeld, dan dient o.a. te worden onderzocht in hoeverre werkloosheid, waaruit minder gunstige toestanden zouden kunnen blijken, onder deze groep van werknemers voorkomt. De Nederlandsche werkloosheidsstatistiek vermeldt niet het aantal werklooze landarbeiders afzonderlijk, maar vat hen te zamen, met die der veenderijen. Zooals bekend, heeft in laatstgenoemde bedrijven de werkloosheid bijwijlen zoodanige afmetingen aangenomen, dat noodtoestanden voorkwamen. Het is daarom waarschijnlijk, dat de onderstaande cijfers voor een groot gedeelte voor rekening komen van dat veenderijbedrijf, hetwelk van den landbouw geen deel uitmaakt. Hoewel zij ons dus omtrent het verloop der werkloosheid onder de land- en tuinbouwarbeiders, zeer weinig vermogen in te lichten, mogen zij toch volledigheidshalve onderstaand een plaats vinden.

Werkloosheid in Nederland. Gemiddelden per week.

In landbouw- en veenderijbedrijven.

Jaar	Totaal	Indexcijfer
1915	34	0,5
1916	16	0,1
1917	293	2,3
1918	235	1,7
1919	883	4,6
1920	1981	5,5
1921	3331	9,8
1922	3437	11,9
1923	1989	9,9
1924	1718	8,8
1925	1664	8,4
1926	1352	5,3
1927	1896	7,5

In genoemde bedrijven blijkt derhalve sinds den oorlog de werkloosheid, in vergelijking tot voorheen, belangrijk te zijn toegenomen. In de jaren 1921 en 1922 was zij het grootst. Daarna is zij weder geleidelijk en in belangrijke mate afgenomen. In 1927 had weder eenige stijging plaats.

Welk gedeelte der bovenvermelde werklooze arbeidskrachten tot den landbouw behooren, is niet uit te maken. Het is intusschen bekend, dat in sommige streken van ons land thans veel meer van werkloosheid onder de landarbeiders wordt gehoord dan voorheen. Voor

wat het noordelijke gedeelte der provincie Groningen betreft, vestigde J. B. WESTERDIJK hierop reeds in 1922 de aandacht in zijn voor de Nationale Vereeniging tegen de Werkloosheid uitgebracht praeadvies over de vraag „In welke mate is emigratie tijdens en na den oorlog, vergeleken met de jaren van voor den oorlog, van invloed geweest op de tegenwoordige werkloosheid hier te lande en dienen er ook maatregelen getroffen te worden om de emigratie te bevorderen ten einde de werkloosheid te verminderen en zoo ja, welke?”¹⁾ Hij was van oordeel, dat in de sinds eenige jaren toegepaste steunverleening aan werklozen een der voornaamste oorzaken van dat verschijnsel moest worden gezocht.

Meer recente gegevens, die bovendien het geheele land betreffen en door bij uitstek tot oordeelen bevoegde personen zijn verzameld, bevat het bovenaangehaalde rapport²⁾ betreffende een onderzoek naar den stand der werkloosheid ten plattelande, dat onlangs door de afdeling Handel en Nijverheid werd gepubliceerd.

Het is daarbij gebleken, dat van werkloosheid onder de landarbeiders alleen kan worden gesproken in de streken met betrekkelijk groote bedrijven, waarin de akkerbouw een belangrijke plaats inneemt. Dit zijn de zeekeigronden van Groningen, Friesland, Noord- en Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant, alsmede de aan de Veenkoloniën grenzende zandgronden. In de zandstreken en weidestreken, op de rivierklei en in den tuinbouw, heeft de werkloosheid over het geheel genomen vrijwel niets te beteekenen. Alleen in de zandstreken van Zuid-Oost-Friesland, Zuidelijk Groningen en in sommige streken van Drenthe, schijnt in hoofdzaak wegens den verminderten tijdelijken trek naar Duitschland en naar sommige akkerbouw- en weidegebieden in Nederland, zoomede door gebrek aan werkgelegenheid in de veenderijen, een overschot aan arbeiders te bestaan, dat ter plaatse niet den arbeid vindt, welke zij voor de voorziening in hun onderhoud behoeven. De werkloosheid in den Nederlandschen landbouw is hoofdzakelijk seizoenwerkloosheid, welke echter in vergelijking tot voorheen is toegenomen. Op de oorzaken van dit verschijnsel werd reeds in het tweede hoofdstuk gewezen. Daarnaast heeft de regeling der werkloozenuitkeering en de gewijzigde verhouding tusschen boer en arbeiders invloed uitgeoefend. In verband met de in

¹⁾ „Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad” 1922, afl. 4, pag. 132—166.

²⁾ Zie pag. 71.

vergelijking tot de prijzen der landbouwproducten hooge arbeidsloonen, gaat bovendien de landbouwer en tuinder er thans veel eerder toe over in tijden van slapte in het bedrijf, een gedeelte der arbeiders naar huis te zenden. Vroeger werd in den winter vaak werk gezocht, doch dit geschiedt steeds minder. De veranderde toestand blijkt ook uit het toegenomen aantal losse arbeiders, in vergelijking tot het vaste personeel, dat nu in de meeste streken wordt aangetroffen. Cijfers hieromtrent worden bij de beroepstelling niet verzameld.

De toepassing van machines heeft op de behoefte aan ter plaatse gevestigde arbeidskrachten weinig invloed uitgeoefend. Wel is daarvoor in sommige gevallen, b.v. door het algemeen gebruik van machines bij de hooiwinning, de tijdelijke vraag naar arbeiders van elders, verminderd. Van een nadeeligen invloed hiervan op den toestand der landarbeidersklasse, is alleen in enkele gedeelten der drie Noordelijke provincies gebleken.

Het bovengezegde is wel voldoende om aan te toonen, dat eene toeneming der blijvende werkloosheid onder de landarbeiders tot nu toe in het algemeen niet heeft plaats gehad.

Ten einde evenwel het bestaan van overbevolking onder deze groote groep onzer bevolking te kunnen vaststellen, moet worden onderzocht hoe thans, in vergelijking tot de jaren voor den oorlog, de levensstandaard der landarbeiders is. De loonen zijn sterk gestegen. Het zou echter kunnen, dat hunne stijging door die der kosten van levensonderhoud is overtroffen.

De Rijksconsulenten zijn vrijwel unaniem van meening, dat de materiele welvaart onder de land-en tuinbouwarbeiders in vergelijking tot voor den oorlog belangrijk is toegenomen. De arbeider en zijn gezin zijn beter gehuisvest, de kleeding en voeding zijn verbeterd, de vrouw gaat minder uit werken, terwijl meer voor den aankoop van eenige luxe-artikelen kan worden besteed dan voorheen.

Uit de cijfers, welke dienaangaande zijn verstrekt, en in het bovenvermeld rapport zijn opgenomen, blijkt, dat het jaarloon onzer landarbeiders thans gemiddeld wel iets meer dan het dubbele bedraagt van hetgeen zij in 1914 verdienden. De kosten van het levensonderhoud zijn ook gestegen, doch lang niet in die mate. Gegevens daarover, speciaal het platteland betreffende, zijn niet voorhanden.

Het indexcijfer van groothandelprijzen in Nederland van 48 artikelen bedroeg in 1928 149, in October 1929 140, dat der voedings-

middelen e.d. in 1928 157, en in October 1929 146 (1913 = 100) ¹⁾.

Indexcijfers van de totale kosten van levensonderhoud in een aantal arbeidersgezinnen zijn berekend door de gemeentelijke statistische bureaux te Amsterdam en te 's-Gravenhage. In September 1928 bedroeg het in eerstgenoemde gemeente 169.2 (1911—1913 = 100) ²⁾.

De kosten van het levensonderhoud ten plattelande zijn waarschijnlijk iets minder sterk gestegen dan in de steden, waarbij men bovendien moet bedenken, dat de landarbeider gewoonlijk zelf een perceel grond in gebruik heeft, waarop aardappelen en eenige groenten worden geteeld, terwijl voorts door het houden van kleinvee (varken, schaap, geit, hoenders) op een weinig kostbare wijze in een aantal dagelijksche behoeften van het gezin wordt gezien.

Blijkt dus voor het oogenblik relatieve overbevolking onder de landarbeidersklasse niet voor te komen, dan mag op grond van het voorafgaande de vraag worden gesteld of niet zelfs een tekort aan arbeidskrachten in den landbouw bestaat. Bedragen de loonen het tweevoudige van voor den oorlog, met de prijzen der producten, die de landbouw ter markt brengt, is dit, allerm minst het geval. Volgens de door onze Directie van den Landbouw berekende indexcijfers voor den landbouw was in Juni 1929 de gemiddelde prijs der producten van den Nederlandschen akkerbouwer en veehouder slechts 29 % hooger dan voor den oorlog ³⁾. Het indexcijfer der akkerbouwproducten was zelfs beneden 100 gedaald. Het bedroeg 95, zoodat de geldelijke opbrengst van den oogst van het bouwland lager was dan gemiddeld in de jaren 1910—1914. Het indexcijfer der veeteeltproducten bedroeg tezelfdertijd 143. De prijzen van deze producten stegen dus ongeveer in dezelfde mate als de koopkracht van ons geld daalde. Het indexcijfer der productiekosten (arbeidsloon inbegrepen) was 163. De bedrijfsuitkomsten, welke natuurlijk niet uitsluitend van de productenprijzen afhangen, rechtvaardigen dus allerm minst de hooge loonen. De gegevens, welke dienaangaande de laatste jaren door de centrale boekhoudbureaux zijn gepubliceerd, toonen zulks eveneens ten duidelijke aan.

Van een tekort aan werkkrachten maken de consulenten echter

¹⁾ Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 24e Jaargang, afl. 11, blz. 1651.

²⁾ Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden, jaargang 1928.

³⁾ „Verslag over den Landbouw in Nederland over 1928,” 's-Gravenhage 1929, pag. 154 en 155.

slechts bij hooge uitzondering gewag, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat bij een grooter aanbod van arbeidskrachten in den landbouw de loonen niet zouden zijn gedaald. De boer vindt tegenwoordig echter in zijn omgeving de werkkrachten, die hij voor uitoefening van zijn bedrijf onder voor dezen tijd normale omstandigheden behoeft. Het schijnt derhalve niet een buitengewoon groote vraag naar arbeidskrachten en evenmin een zeer gering aanbod daarvan te zijn, welke den tegenwoordigen hoogen loonstandaard ten plattelande in het leven hebben geroepen.

Evenmin is deze een gevolg van loonactie der landarbeidersorganisaties, welke slechts hier en daar iets en dan ook nog gewoonlijk weinig, te beteekenen hebben.

De reden waarom de landarbeider in staat is zoo een hoog loon te bedingen en de boer genoodzaakt is, dit te betalen, is gelegen in het feit, dat de stedelijke en industriele loonen nog in veel sterkere mate zijn gestegen. Op welke wijze deze toestand is geschapen, kan hier onbesproken blijven. De landbouw ondervindt daarvan den terugslag. Waar het een gedeelte der landarbeiders steeds mogelijk is in de steden of fabrieken werk te gaan zoeken, oefenen de daar betaalde loonen voortdurend invloed op den loonstandaard ten plattelande uit. Gelijkheid tusschen beide zal nimmer worden bereikt, ook al verliest men niet uit het oog, dat niet met vergelijking der geldloonen kan worden volstaan. Toch zullen de landbouwloonen steeds de neiging bezitten de industriele in hunne stijging te volgen en nabij te komen.

De conclusie, welke uit bovenstaande beschouwingen valt te trekken, moet dus deze zijn, dat niettegenstaande een geregelde toename van het aantal landarbeiders heeft plaats gehad, van een te veel tot nu toe slechts bij hooge uitzondering is gebleken. De levensstandaard onzer landarbeiders is integendeel den laatsten tijd in belangrijke mate gestegen. In verband met de minder gunstige bedrijfsresultaten belemmert dit arbeidsintensivering van het landbouwbedrijf.

Wij zullen thans moeten uiteenzetten op welke wijze de economische toestand van de andere groep der in het landbouwbedrijf werkzame personen, nl. de zelfstandige ondernemers, zich heeft ontwikkeld.

Tijdens den oorlog ging de stijging der prijzen van de voornaamste

landbouwproducten gepaard met eene verhooging der landprijzen, welke in bepaalde gevallen zelfs verdubbeld zijn. Toen na het sluiten van den vrede de productenprijzen zijn gaan dalen, in sommige gevallen tot het peil van voor den oorlog en daarbeneden, bleven de koop- en pachtprizen der landerijen onveranderd. Ondanks de waarschuwingen, die vooraanstaande deskundigen niet nalieten tot de gegadigden te richten, konden de landprijzen zich echter zonder moeite op het eenmaal bereikte hooge peil handhaven. Zooals bekend, zijn deze in verhouding tot de tegenwoordige financiële uitkomsten van de boerderij veel te hooge koop- en pachtprizen wel één van de voornaamste der minder gunstige omstandigheden, waaronder de Nederlandsche landbouwer zijn bedrijf uitoefent.

In 1927 zijn door de Directie van den Landbouw met medewerking van een aantal notarissen gegevens verzameld betreffende de in dat jaar in vergelijking tot voor den oorlog geldende koop- en pachtprizen van boerderijen en los land. Op den grondslag 1911—1914 = 100 zijn hieruit indexcijfers berekend. De uitkomsten zijn gegroepeerd al naar zij betrekking hadden op zandgronden of op zee- en kleigronden met akkerbouw- en gemengd bedrijf.

Uit de resultaten van dit onderzoek, welke op blz. LXII van het „Verslag over den Landbouw in Nederland over 1927” zijn te vinden, zou kunnen blijken, dat in het algemeen de stijging der grondprijzen de algemeene prijsstijging niet heeft overtroffen. Naar onze meening moet op deze in het Verslag voorkomende conclusie, — de betrouwbaarheid uit statistisch oogpunt van het verwerkte materiaal onbesproken latend, — een uitzondering worden gemaakt voor de pachtprizen op zee- en kleigronden, waarvoor de indexcijfers voor boerenplaatsen en voor los land respectievelijk 168 en 163 bedroegen. Deze overtreffen dus in belangrijke mate het algemeen indexcijfer der groothandelprijzen in Nederland. Vermelding verdient, dat gegevens betreffende de provincie Friesland, waar klachten nopens de stijging der grondprijzen veelvuldig zijn, te laat binnenkwamen om in het verslag te kunnen worden opgenomen.

Voor de overige categorieën waren de indexcijfers gelegen tusschen 134 en 148. Vergelijking ook van deze cijfers met de bovengeciteerde indexcijfers der prijzen van landbouwproducten, doet zien welk een wanverhouding tusschen de grondprijzen en de financiële uitkomsten van het landbouwbedrijf bestaat.

Intusschen mag niet worden voorbij gezien, dat niet voor ieder de

reden tot klagen evengroot of zelfs gegrond is. Zij, die hun bedrijf vóór de groote prijsstijging hebben gekocht of nog op een oude pacht zitten (met veel pachters zal dat niet meer het geval zijn) en niet tegen de hooge prijzen, die in het laatst van den oorlog en kort na den wapenstilstand daarvoor werden betaald, zich een inventaris hebben aangeschaft, ondervinden van de wanverhouding tusschen grond- en productenprijzen uiteraard weinig nadeelen. Het spreekt vanzelf, dat alle tusschenvormen tusschen beide uitersten worden aangetroffen. De groote categorie van personen, die sinds den oorlog een bedrijf zijn begonnen, bevindt zich ontegenzeggelijk in een moeilijke positie. Iedere grondgebruiker, die nu een bedrijf of een grooter of kleiner perceel land koopt of pacht, ontkomt daaraan niet.

Wat is de oorzaak van het verschijnsel, dat ondanks de algemeene prijsdaling de grondprijzen op de eenmaal bereikte hoogte blijven gehandhaafd? Voor velen levert de beantwoording dezer vraag geenerlei moeilijkheid op. Het is natuurlijk alleen de sterke toename van onze bevolking, zoo redeneeren zij, die dit heeft kunnen bewerken. De oppervlakte cultuurgrond is beperkt of in ieder geval slechts voor uiterst langzame uitbreiding vatbaar. Ook de verdeeling der bestaande bedrijven tot een aantal kleinere is een maatregel, die tijd vordert. Daartegenover staat de snelle toeneming van het aantal landbouwers, onder wie in het algemeen nog de groote gezinnen worden aangetroffen. Dit was althans het geval met de generatie, wier zonen na den oorlog op de grondmarkt zijn verschenen.

Sommigen zijn zelfs zoo ver gegaan, dat zij het aantal jonge boeren berekenden, die zich nu en in de naaste toekomst ieder jaar voor een bedrijf zullen komen aanmelden. Zoo b.v. een landbouwkundige medewerker van het „Handelsblad”, wiens uitzetting met instemming wordt aangehaald door G. J. HEYMEYER in het tweede hoofdstuk van zijn werkje over de emigratie van Nederlandsche boeren naar Frankrijk¹⁾. Deze landbouwkundige medewerker kwam tot de slotsom, dat naast 3000 landarbeiders, jaarlijks niet minder dan 2000 boerenzoons bij ons te lande de vraag naar grond zouden vermeerderen. Onder deze aantallen zouden niet zijn begrepen degenen, die naar de stad verhuizen of hun vader of een ander in het bedrijf opvolgen. Houdt men geen

¹⁾ G. J. HEYMEYER: „De emigratie van Nederlandsche landbouwers naar Frankrijk”. Nijmegen 1926, pag. 10.

rekening met een mogelijke intensivering, vergroting van het aantal bedrijven op de bestaande cultuurgronden en uitbreiding van den tuinbouw, dan is niets gemakkelijker dan te becijferen, welke oppervakte cultuurgrond jaarlijks door ontginning, droogmaking of anderszins zoude moeten worden verkregen om aan deze vraag te voldoen en aan te toonen, dat zulks niet mogelijk zal zijn.

Niet alleen komt ons een zoo sterke toeneming van het aantal landbouwers zeer onwaarschijnlijk voor, ook voor het overige schijnt de waarde van dergelijke berekeningen al zeer gering.

Een gansch ander geluid deed J. B. WESTERDIJK onlangs hooren in een artikel over „Loonen, Pachten en Landprijzen”¹⁾, waar hij ten stelligste ontkent, dat de hooge landprijzen iets te maken zouden hebben met de sterke toeneming onzer bevolking. De bevolking van Nederland is steeds in aantal toegenomen, terwijl er toch periodes zijn geweest, gedurende welke de grondprijzen zijn gedaald. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika neemt eveneens de bevolking snel toe, hetgeen niet heeft kunnen verhinderen, dat daar te lande de landprijzen den laatsten tijd sterk zijn gedaald. Op het oogenblik bestaat bij ons te lande inderdaad een wanverhouding tusschen den grondprijs en de grondopbrengst. Dit is een gevolg van de wijziging der conjunctuur. Het is zonder twijfel, aldus WESTERDIJK, dat de grondprijzen zich opnieuw naar de financiële resultaten van het landbouwbedrijf zullen richten, doch dit zal eerst op den duur het geval kunnen zijn, daar de daling der grondprijzen steeds achter die der productenprijzen aan komt. Dit laatste moge op zichzelf juist zijn, wij zijn van meening, dat de hooge koop- en pachtprijzen, die tegenwoordig bij ons te lande kunnen worden bedongen, op deze wijze slechts ten deele kunnen worden verklaard en dat wel degelijk de toegenomen vraag naar gronden daarbij een belangrijke rol speelt.

Ware het anders, dan zou toch zeker mogen worden verwacht, dat de grondprijzen, nu de bedrijfsresultaten reeds gedurende verscheiden jaren zooveel te wenschen overlaten, zouden zijn gaan dalen. Dit blijkt echter allerm minst het geval te zijn. Noch de pachtprijzen, noch de kooprijzen vertoonen ook maar de geringste neiging daartoe.

Deze meerdere vraag komt niet alleen van de zijde der grondgebruikers, ook dient gewezen op de toegenomen belangstelling van de zijde der stedelijke kapitalisten, die gedurende de roerige jaren,

¹⁾ Demeter-Eugeia-Almanak 1929. Groningen, pag. 126 e.v.

sinds den oorlog doorleefd, in den grond in versterkte mate het voorwerp der meest veilige geldbelegging hebben gezien. De kooprijzen zullen hierdoor zijn gestegen, doch wij achten onjuist de vaak geuite meening, dat ook de pachtrijzen, op deze wijze zouden zijn opgedreven. Eer het tegendeel schijnt ons het geval te zijn, daar door een toeneming van het aantal stedelijke landeigenaren het aanbod van pachthoeven en losse landerijen zal vermeerderen. Ook al moge het aannemelijk schijnen, dat bepaalde eigenaars, die tegen hoogen prijs hebben gekocht ook een hoogen pacht prijs zouden wenschen te ontvangen, om deze laatste in werkelijkheid te verkrijgen, is het noodig, dat het aantal liefhebbers zoo groot is, dat de concurrentiestrijd sommigen hunner ertoe kan doen besluiten de gevraagde hooge pachtsom te aanvaarden.

Van waar dan tegenwoordig, dat grootere aantal liefhebbers, zoodra een boerderij of perceel grond vacant is? In het laatste gedeelte van het tweede hoofdstuk ¹⁾, waarin het verband tusschen het bevolkingsvraagstuk en den landbouw in het algemeen is uiteengezet, bespraken wij een geval van abnormaal hooge grondprijzen ten gevolge van een toegenomen vraag naar vacante bedrijven. Het komt ons voor, dat het daargezegde op den huidigen toestand in Nederland van toepassing is.

Van het begin der 20e eeuw tot aan den oorlog waren in Nederland de financiële resultaten van het landbouwbedrijf gunstig. In de meeste oorlogsjaren zijn zij echter nog belangrijk overtroffen. Vooral geldt dit van de kleistreken, waar in sommige jaren groote winsten zijn gemaakt. Het is duidelijk, dat de landbouwers onder deze omstandigheden nog meer dan gewoonlijk hunne zoons gingen opleiden in het eigen bedrijf. Zij deden dit te gemakkelijker, waar in de kringen der ambtenaren, wier salarissen nog bij lange na niet in overeenstemming waren gebracht met de heerschende duurte en ook bij een aantal vrije beroepen de toestand verre van rooskleurig genoemd mocht worden. Vele boerenzoons, die onder meer normale omstandigheden mettertijd het leger der ambtenaren, doktoren, veeartsen, enz. zouden hebben versterkt, keerden na het bezoek aan de lagere- of een middelbare school naar het vaderlijk bedrijf terug. Het had zelfs plaats, dat zij, die aan een hoogeschool hunne studies hadden voltooid, tot den landbouwersstand terugkeerden. Daarbij komt nog, dat meer dan

¹⁾ Zie pag. 40.

gewoonlijk, stedelingen voor den landbouw zijn opgeleid.

Toen de kansen waren gekeerd, hadden deze toekomstige landbouwers den leeftijd bereikt, waarop zij zelfstandig een bedrijf wenschten uit te oefenen. Overgang naar een ander bedrijf was slechts in hoogst enkele gevallen mogelijk. De mogelijkheid tot emigratie naar het voornaamste immigratieland voor onze boeren was telfdertijd zeer beperkt geworden. Velen hebben thans een leeftijd bereikt, dat zij de aanvaarding van een eigen bedrijf en daarmede het sluiten van een huwelijk niet langer wenschen uit te stellen. Komt een bedrijf vrij, dan is het aantal liefhebbers legio, de verpachter is de sterkste partij en het eenige middel om ten slotte tot zijn doel te geraken, vindt de jonge landbouwer in het bieden van de hooge pacht-som, tot welker betaling ook een gedeelte zijner concurrenten bereid blijkt te zijn. Het staat geenszins vast, dat deze toestand ook in de toekomst zal blijven gehandhaafd. De landbouwerszonen zullen na het verlaten der lagere school weder in grooter aantal tot een ander beroep worden opgeleid. Naarmate de kansen op het verkrijgen van een functie buiten den landbouw weder zullen stijgen, zal dit steeds meer plaats hebben. De snelle toeneming onzer bevolking, waarmede de eerstkomende jaren nog rekening zal moeten worden gehouden, zal echter aan een verbetering in deze richting in den weg staan.

Wanneer wij ons tenslotte de vraag stellen of in de klasse der landbouwondernemers op dit oogenblik van relatieve overbevolking mag worden gesproken, dan moet naar onze meening het antwoord hierop bevestigend luiden. Dat de inkomsten van deze groep der bevolking in vergelijking tot vroeger in belangrijke mate zijn gedaald, is ontegenzeggelijk het geval, terwijl in het bovenstaande is aangetoond, dat de oorzaak van dezen ongunstigen toestand grootendeels moet worden gezocht in de toeneming van het aantal personen tot deze groep behoorend.

Dat de groep der landbouwers zoo snel overbevolkt kan zijn, is een gevolg van de omstandigheid, dat vermeerdering van het aantal bedrijven slechts langzaam kan plaats hebben, terwijl een jonge man, die eenmaal voor het exploiteeren van een landbouwbedrijf van eenigen behoorlijken omvang is opgeleid, practisch niet de mogelijkheid bezit op andere wijze in zijn onderhoud te voorzien, tenzij als landarbeider. Het spreekt echter van zelf, dat hij daartoe slechts in geval van werkelijken nood zal overgaan. Er is intusschen een belangrijk aantal personen, vnl. in de zandstreken gevestigd,

voor wie deze overgang van boer tot arbeider veel minder bezwaren zal opleveren.

Alvorens de mogelijkheid van emigratie te bespreken, willen wij niet nalaten een oogenblik bij de mogelijke ontwikkeling dezer vraagstukken in de toekomst stil te staan.

Ons land telt op dit oogenblik ruim 7.700.000 inwoners. Volgens de meest nauwkeurige berekening, welke tot heden is gemaakt, zou dit aantal over ongeveer 70 jaren, in het jaar 2000, tot circa 12 miljoen zijn gestegen. In 1920 waren, zooals wij voorts zagen, 22.9 % van de actieve bevolking in den landbouw werkzaam. In 11 jaar tijds was dit percentage gedaald van 27.3 % tot het bovengenoemde. In werkelijkheid zal, naar eveneens is aangetoond, de daling minder sterk zijn geweest, doch een feit is, dat een steeds geringer gedeelte van onze bevolking zijn bestaan in den landbouw vindt. Er is voorshands geen reden om te veronderstellen, dat dit in de toekomst anders zal zijn. Doch dan blijft de eisch bestaan, dat een belangrijk gedeelte van den aanwas onzer boerenbevolking in de steden en industrie zijn toekomstig arbeidsveld kan vinden. Het eenige ernstige bezwaar daaraan verbonden, is, dat deze voortgaande ontwikkeling van Nederland tot industrie- en handelsland de behoefte aan buitenlandsch afzetgebied voor onze producten voortdurend doet toenemen, in een tijd, dat de import onzer voortbrengselen in de meeste landen steeds meer wordt belemmerd. Ook onze toenemende landbouwproductie ondervindt dergelijke nadeelige invloeden. Aan de andere zijde zal echter de landbouw in verband met den achteruitgang van zijne relatieve betekenis voor onze volkswelvaart, tengevolge van de vermeerdering der niet-landbouwende bevolkingsgroepen, in het binnenland voor een aantal zijner producten toenemenden afzet kunnen vinden.

Welk deel van de toekomstige bevolking van Nederland in den landbouw werkzaam zal zijn, is zoo onzeker, dat het de voorkeur verdient dienaangaande geene veronderstellingen te maken. Dat het echter op vele wijzen mogelijk zal zijn bij voortduring aan een grooter aantal handen bij de bodemproductie werk te verschaffen, is bij onze uiteenzettingen herhaaldelijk gebleken. Of de betreffende maatregelen ook voldoende zullen zijn om steeds aan den geheelen aanwas onzer bevolking werk te verschaffen, zal alleen de tijd kunnen leeren. De toekomstige ontwikkeling van de industrie is ook voor de toestanden op ons platteland van het grootste gewicht. Bij de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven vinden thans reeds circa 22.000

personen arbeid, die kostwinners zullen zijn van 60 à 70.000 personen; hetgeen voldoende is om te doen zien in welke mate een geslaagde industriële onderneming ertoe kan bijdragen om ons volk binnen de landsgrenzen een bestaan te verzekeren. Houden wij echter rekening met de vele factoren van onzekerheid, die de toekomstige industriële ontwikkeling van ons land mede zullen beheerschen, dan is het niet moeilijk, aan de hand van de economische geschiedenis van ons land te voorspellen, dat gedurende de eerste tientallen jaren, de bodemproductie nog aan vele handen arbeid zal moeten bezorgen. De werkgelegenheid in den landbouw zal in verband met de afnemende beteekenis van dezen tak van volksbestaan, waarschijnlijk sneller afnemen dan in de andere bedrijven. Den eersten tijd zal de behoefte daaraan echter van zoodanigen omvang zijn, dat moeilijkheden allerminst denkbeeldig moeten worden geacht. Dat het tewerkstellen van onzen bevolkingsaanwas binnen de landsgrenzen de voorkeur verdient boven emigratie, is zoo voor de hand liggend, dat het overbodig is, de redenen daarvan op te sommen en nader toe te lichten.

Uit landbouw-technisch oogpunt levert een sterke vergrooting van de werkgelegenheid op de in Nederland beschikbare cultuurgrond weinig bezwaren op. De prijsverhoudingen zijn op het oogenblik echter allerminst geschikt om de ondernemers tot een zoodanige intensivering hunner bedrijven te bewegen. Wij hebben dit boven uiteengezet en behoeven daarop niet terug te komen. Dit geldt ten deele ook voor de ontginning van nog woestliggende zandgronden, wier omzetting tot bouw-en grasland in den laatsten tijd in vele gevallen een weinig winstgevend bedrijf is geweest. Anders staat het met de uitbreiding en intensivering van den tuinbouw, welke sedert den oorlog op ruime schaal zijn toegepast. Zoolang de mogelijkheden van afzet van tuinbouwproducten gunstig blijven, zal op deze wijze voor nog duizenden handen werk kunnen worden gevonden, daar de werkgelegenheid per ha. op die wijze gemakkelijk tot het vijf- en tienvoudige kan worden verhoogd. Wanneer men echter aandacht schenkt aan de moeilijkheden, welke de export van onze tuinbouwproducten nu reeds ondervindt, maar vooral indien men acht slaat op de protectionistische stroomingen, welke te dien aanzien in de voornaamste invoerende landen bestaan en voortdurend aan kracht winnen, is voor een onbeperkt optimisme geen plaats. Het groote voordeel van de nabijheid der voornaamste consumptiecentra ver-

dwijnt steeds meer, naarmate het transport en de koeltechniek verbeterd worden en het mogelijk maken aan bederf onderhevige voedingsmiddelen, w.o. fruit wel een der voornaamste plaatsen heeft ingenomen, uit verafgelegen landen op de Westeuropeesche markten aan te voeren. Deze afnemende beteekenis van de factor transport bij de distributie der goederen, heeft eveneens tot gevolg, dat onze veeteeltproducten, vleesch en zuivelproducten, steeds meer de concurrentie van overzeesche landen ondervinden.

Het gevaar is daarom geenszins denkbeeldig, dat een zich voortdurend uitbreidende tuinbouw op den duur voor zijne producten geen loonenden afzet zal kunnen vinden. Zoolang een niet al te zeer belemmerd ruilverkeer de economische betrekkingen der landen zal blijven beheerschen, zal een eventueele prijsdaling geleidelijk plaats hebben, en verdere uitbreiding der betrokken bedrijfstakken als het ware automatisch en zonder al te groote schokken tegenhouden. Zijn het echter invoerverboden, die onzen uitvoerhandel in de toekomst zullen treffen, dan zal een ernstige crisis het gevolg kunnen zijn. Dat hiermede inderdaad rekening moet worden gehouden, zal ieder moeten toegeven, die de economisch-politieke ontwikkeling in de ons omringende landen gedurende den laatsten tijd heeft gadegeslagen¹⁾.

Voor eene uitbreiding van onze landbouwproductie over de geheele lijn, welke door aanwinst van nieuwe cultuurgronden mogelijk wordt, gelden deze bezwaren in mindere mate. Zij vormt daarom voor eene vermeerdering der werkgelegenheid in onzen landbouw een meer zekere basis. In welke mate de oppervlakte bouw-, gras- en tuingrond gedurende de laatste jaren in Nederland is vermeerderd, blijkt uit onderstaande tabel ²⁾ op blz. 86:

De vermeerdering van cultuurgronden blijkt tot nu toe in belangrijke mate te hebben plaats gehad. Het aantal ha., dat ieder jaar voor den akkerbouw, de veeteelt, of den tuinbouw in gebruik kan worden genomen, loopt betrekkelijk weinig uiteen. Het is van belang vast te stellen, dat van eenige vermindering ook de laatste jaren niet in het minst blijkt. Wanneer bedacht wordt, dat in ons land nog meer dan 426.000 ha. woeste grond en 23.000 ha. kwelders, schorren, aan-

¹⁾ Vermelden wij volledigheidshalve het streven van den Volkenbond om te komen tot afschaffing der in- en uitvoerverboden en -beperkingen. Zie voor het desbetreffend verdrag de wet van 24 Juni 1929, Staatsblad No. 333.

²⁾ Samengesteld naar de gegevens, gepubliceerd in de diverse „Verslagen over den Landbouw in Nederland”.

Aantal ha. in Nederland:	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Dalgrond ontgonnen tot bouwland	657	573	415	352	357	454	419	438
Heidegrond ontgonnen tot bouwland	2820	2697	2362	2074	2485	2654	2916	3471
Heidegrond ontgonnen tot grasland	2716	1864	2319	2286	2723	2870	3945	4220
Ontgonnen boschgronden.....	887	873	833	776	913	820	849	838
Droog gemaakt of bedijkt land.....	274	51	1520	60	1100	134	232	78
Totaal.....	7354	6058	7449	5548	7578	6932	6381	9045

wassen en slikken, worden aangetroffen, dan is het zonder meer duidelijk, dat het niet in hoofdzaak technische bezwaren, maar economische omstandigheden zijn, die in de naaste toekomst een in dezelfde mate voortgaande uitbreiding van den Nederlandschen cultuurbodem zullen kunnen verhinderen. Het zijn echter de vruchtbaarste grondstukken of die, waarvan de aanwinst de geringste kosten veroorzaakt, die het eerst worden drooggelegd of ontgonnen. Landaanwinst op de bovengenoemde wijzen, zal daarom met steeds grooter wordende moeilijkheden gepaard moeten gaan. Bleef de landbouwende bevolking van Nederland even sterk toenemen als den laatsten tijd het geval is geweest, dan zou zeker een tijdstip komen, waarop de toeneming van werkgelegenheid door uitbreiding van onze bebouwbare oppervlakte, daarmede geen gelijken tred zou kunnen houden. Dan zou echter in intensivering en omzetting van landbouw- in tuinbouwbedrijven uitkomst kunnen worden gevonden. Doch wij zagen reeds, dat op eene zoodanige toeneming der landbouwbevolking van Nederland niet behoeft te worden gerekend.

Een maatregel van de grootste beteekenis, waarop ten slotte moet worden gewezen, is de drooglegging der Zuiderzeepolders, waardoor het Nederlandsche grondgebied met circa 225.000 ha. zal worden vermeerderd, zijnde ongeveer 10 % van de oppervlakte, welke thans door de Nederlandsche land- en tuinbouwers wordt geëxploiteerd. Hierdoor zal het dus mogelijk zijn, ongeacht de andere middelen tot uitbreiding van werkgelegenheid bij onze bodemcultuur, den landbouwersstand van ons land in dezelfde mate te ver-

grooten. Tezelfdertijd zal in andere bedrijven door deze vreedzame uitbreiding van ons nationaal grondgebied, een nieuw en uitgebreid arbeidsveld worden geschapen, al staat het vast, dat hierdoor niet aan alle 4 à 5 miljoen nieuwe Staatsburgers, met wier komst op den duur wel ernstig rekening moet worden gehouden, de noodige plaats zal worden verschaft. Of dit laatste inderdaad mogelijk zal zijn, hangt naast de mogelijkheid van verdere vergrooting van ons grondgebied door aanwinst van cultuurland, geheel af van de toekomstige economische toestanden in ons land, in West-Europa, ja in alle landen, waarmede wij economische betrekkingen onderhouden.

Wij hebben getracht in het vorenstaande dit vraagstuk van verschillende zijden te bezien en hebben in het bijzonder nagegaan in hoeverre onze landbouw, in verband met de ontwikkeling in het verleden, in den komende tijd het hem toevallende gedeelte van het te verwachten bevolkingsaccres, zal kunnen opnemen. Een vaste conclusie valt uit deze beschouwingen uiteraard niet te trekken. Wij gevoelen allerminst lust ons op grond van fictieve berekeningen aan het uiten van voorspellingen te wagen, doch hopen er echter wel in te zijn geslaagd aan te toonen, dat al moge voor directe ongerustheid geen grond zijn, met de mogelijkheid rekening moet worden gehouden, dat mettertijd een aantal Nederlanders, geboren ten plattelande, voor wie zonder een belangrijke daling van den daar heerschen den levensstandaard te veroorzaken, in den landbouw geen plaats zal zijn, evenmin in de industrie op gunstige voorwaarden tewerkgesteld zal kunnen worden. Dan dient te worden overwogen, of het niet verkieselijk ware hun wegtrekken naar het buitenland te bevorderen. Wij laten hier voor het oogenblik onbesproken, of in emigratie een deugdelijk middel tot verhooging van het welvaartspeil in het emigratiegebied mag worden gezien.

Tusschen den landbouw en de andere groote takken van volkswelvaart, nijverheid en handel, bestaat in dit opzicht een nauw verband. Slapte in laatstgenoemde bedrijven werkt belemmerend op de noodzakelijke trek naar de steden. De omstandigheid, dat de emigratie van personen, die niet tot de landbouwende bevolking behooren, practisch niet mogelijk is, verleent aan het vraagstuk van de emigratie van landbouwers en landarbeiders nog een bijzondere beteekenis. In de tegenwoordige immigratiegebieden worden inderdaad vrijwel zonder uitzondering uitsluitend landbouwers en land-

arbeiders toegelaten. Het is allerm minst waarschijnlijk, dat in dit opzigt in de politiek der betrokken landen wijziging zal komen.

Wordt daarom landverhuizing op belangrijke schaal noodzakelijk, dan zullen de emigranten zoo goed als allen onder de personen, die als ondernemer of als arbeider in den landbouw zijn opgeleid, moeten worden gevonden.

Voor het oogenblik bestaat bij ons te lande alleen een overschot aan ondernemers in den landbouw. Relatieve overbevolking komt onder de landarbeiders daarentegen niet voor, ondanks het feit, dat de emigratie is verminderd. In verband met de omstandigheid, dat naar veler oordeel alleen op die wijze zal kunnen worden vermeden, dat een eventueel bevolkingsteveel in de andere bedrijven ontstaat, verdient echter ook het vraagstuk van de buitenlandsche trek der landarbeiders, onze belangstelling. In een volgend hoofdstuk zal om die reden ook daarvan sprake moeten zijn.

HOOFDSTUK V.

EMIGRATIE EN BEVOLKINGSVRAAGSTUK.

Het zal velen in dezen tijd overbodig toeschijnen de vraag te bespreken, in hoeverre emigratie een middel kan zijn tot bestrijding van overbevolking. Vrijwel zonder uitzondering nemen de regeeringen der landen, waar overbevolking zoude bestaan of dreigen, middelen te baat om een gedeelte hunner inwoners naar het buitenland te doen verhuizen. Dat zij er zelfs niet tegen opzien zich daarvoor belangrijke geldelijke offers te getroosten, is bekend.

Waar het emigratievraagstuk thans in zoo ruime kringen belangstelling geniet, moet het intusschen wel eenige verwondering wekken, dat in den laatsten tijd aan den invloed, welke door het wegtrekken van een belangrijk aantal inwoners van een land op den toestand der achterblijvende bevolking wordt uitgeoefend, zoo weinig ernstig aandacht is geschonken. In de meeste landen koestert men hooge verwachtingen van de emigratie als middel tot bestrijding der moderne sociale kwalen: werkloosheid en overbevolking. Het is daarom van beteekenis na te gaan, in hoeverre deze verwachtingen door de vroeger opgedane ervaringen gegrond moeten worden geacht.

Tot het begin van de 19e eeuw zagen vele landen in het wegtrekken hunner bewoners naar vreemde landen, een ongunstig verschijnsel, hetwelk zooveel mogelijk voorkomen diende te worden; vandaar een vrij algemeen gehandhaafd emigratieverbod. De ontwikkeling van het verkeer leidde ook in dit opzicht tot andere opvattingen. Meer en meer werd de meening overheerschend, dat emigratie het aangewezen middel zoude zijn om de nadeelige gevolgen van een te dichte bevolking weg te nemen. De landen werden vergeleken met communiceerende vaten, waarin de vloeistof (in casu de bevolking) zich krachtens een natuurwet op éénzelfde peil tracht te verheffen. Bekend is ook de o.a. door J. DUVAL geciteerde uitspraak van BURKE:

„It is as natural for people to flock into a busy and wealthy coun-

try, that by any accident may be thin of people, as it is for the dense air to rush into the parts which are rarefied" ¹⁾).

Toen in het begin van de vorige eeuw in Groot-Britannië de arbeidersklasse tengevolge van de toepassing der stoomspinnmachine in uiterst ongunstige omstandigheden verkeerde, heeft de Engelsche regeering niet gearzeld emigratie naar de koloniën van een groot getal overbodig geachte werkkrachten op krachtige wijze te bevorderen. Terwijl in voorafgaande jaren ongeveer 24.000 personen Engeland verlaten hadden, besloot het parlement in 1827 jaarlijks 95.000 personen naar de koloniën te doen verhuizen. In 1832 bedroeg het aantal zelfs meer dan 100.000 om daarna weder tot de helft van dit getal te dalen. De industrie had zich inmiddels sterk uitgebreid en deed de vraag naar werkkrachten snel toenemen. Het grootste gedeelte dezer emigranten geraakte in hun nieuwe vaderland in ellendige omstandigheden.

In 1840, toen weder een crisis optrad, waren het particuliere verenigingen, die de emigratie bevorderden, doch korten tijd nadien trad voor de industriele bedrijven een nieuwe bloeiperiode in en betreurde men het vertrek van zooveel bekwame arbeidskrachten.

PAUL LEROY-BEAULIEU, aan wiens belangrijke werk over de moderne kolonisatie en emigratie deze bijzonderheden zijn ontleend, spreekt dan ook, mede op grond van ervaringen in Duitschland opgedaan, van een „*erreur funeste*” om in ieder geval van crisis door overheids- of particuliere bemoeiing de emigratie te willen bevorderen. „*L'expatriation, fait définitif, est un mauvais remède contre un mal passager*” ²⁾).

In het tweede deel van zijn bovenbedoeld standaardwerk, wijdt genoemde schrijver een uitvoerig en uitnemend gedocumenteerd hoofdstuk aan de gevolgen der moderne emigratie, bedoeld als middel tot bestrijding der verschijnselen van overbevolking, die optreedt, indien de bevolking van een land sneller toeneemt dan de productiemiddelen en de productiviteit van den arbeid als gevolg van industriele uitvindingen. Emigratie zou herstel van het verbroken evenwicht moeten brengen. LEROY-BEAULIEU komt echter op grond van historisch onderzoek tot de conclusie, dat emigratie in dit op-

¹⁾ JULES DUVAL: „*Histoire de l'Emigration européenne, asiatique et africaine au XIXe siècle.*” Paris 1862.

²⁾ PAUL LEROY-BEAULIEU: „*De la colonisation chez les peuples modernes*”. 6 ième édition. Paris 1908. Tome II, pag. 448.

zicht slechts een beperkten invloed kan uitoefenen. „Elle ne peut ni régler ni restreindre la population d'une manière permanente à moins qu'elle ne soit accompagnée ou suivie de modifications considérables dans le régime économique ou dans l'état moral des sociétés où elle a lieu" ¹⁾). Zij kan gunstig werken op den socialen gezondheidstoestand van een land, maar hare beteekenis mag slechts worden vergeleken bij de uitwerking van een neusbloeding op den gezondheidstoestand van den mensch. Hij spreekt verder van de „action toute superficielle et passagère de l'émigration". -

Waaraan moet deze beperkte invloed worden toegeschreven? Is het de beperktheid der mogelijkheden voor emigratie van een grooter aantal personen, die verhindert, dat zij belangrijke wijzigingen in den bevolkingstoestand van het emigratieland teweegbrengt? LEROY-BEAULIEU houdt hiermede, naar onze meening ten onrechte, niet voldoende rekening. Hij is aan den anderen kant van oordeel, dat de emigratie als stimulans van de bevolkingstoename optreedt en deelt daarin de meening van WILHELM ROSCHER, dat reeds de hoop op verbetering hunner positie, die bij de achterblijvenden zal bestaan, de bevolking zal doen vermeerderen. Theorie en practijk leeren dan ook volgens dezen schrijver, dat een regelmatige emigratie, waarop een volk rekent, de bevolking gewoonlijk doet toenemen. Emigratie zoude tot gevolg hebben, dat de economische toestand der achterblijvenden door vermindering van het aanbod van arbeidskrachten verbetert. Daardoor zal de drang tot geboortenbeperking, voorzooover die een gevolg is van materieelen nood en geringer welvaart, verzwakken en zal het aantal geboorten weder toenemen. Zoo zou in tijden van groote emigratie het aantal huwelijken zijn vermeerderd. „Man entsage also die Hoffnung, als wenn eine wirkliche Uebervölkerung durch blosze Auswanderung leicht zu heilen wäre" ²⁾).

Ook ADOLPH WAGNER huldigt de opvatting, dat na emigratie de open plaatsen door toenemende geboorten weder worden aangevuld, zoodat ten slotte het nuttig effect gering moet zijn. „Eine dauernde positieve Abnahme der Bevölkerung in nur etwas groszeren Gebieten ist selbst bei der heimischen und der über See gehenden Massenwanderung des 19 Jahrhunderts nur eine seltene Ausnahme, welche wie

¹⁾ T.a.p., Tome II, pag. 442.

²⁾ WILHELM ROSCHER und ROBERT JANNASCH: „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung", Leipzig 1885, pag. 332.

in Irland auf ganz besondere Verhältnisse zurückzuführen ist" ¹⁾).

Een meer recente uiting in dezelfde richting treffen wij aan bij CARR-SAUNDERS, waar hij de mogelijkheid van bestrijding der huidige werkloosheid in Groot-Brittannië, door middel van emigratie naar de dominions onderzoekt en opmerkt: „It is by no means certain that the effect of a regular movement of 100.000 or so yearly from this country would not tend to stimulate, at least in some degree, the birthrate in such a fashion as to counteract any beneficial effect which such a movement is often supposed to promote" ²⁾. De conclusie, waartoe ook deze schrijver komt, is dat bedoelde emigratie geen uitweg vormt voor de bevolkingsvraagstukken, waarvoor zijn land zich op het oogenblik ziet geplaatst.

Moet derhalve op grond van deze beschouwingen de slotsom zijn, dat emigratie onder alle omstandigheden als middel tot opruiming der bezwaren, die overbevolking met zich medebrengt, geen dienst kan doen? Hoezeer bij vele bekwame economen daaromtrent twijfel moge bestaan, wij meenen niettemin deze vraag, althans ten deele, ontkennend te moeten beantwoorden. Heerschte in eenig land chronische overbevolking, dan zou zeker emigratie niet blijvend uitkomst kunnen brengen. Niet alleen is het twijfelachtig, dat voortdurend voor een eenigszins belangrijk aantal emigranten van een bepaalde nationaliteit plaats ware te vinden, door het geregeld wegtrekken van een zoodanig aantal personen zou tevens de welstand in het emigratieland vermeerderen en daarmede, nog steeds in zekere mate, de toeneming der bevolking worden bevorderd.

Een andere vraag is, of emigratie in geval van tijdelijke moeilijkheden in het bedrijfsleven in een land, voorzoover die een gevolg zijn van de sterke toeneming der geheele bevolking of van bepaalde groepen daarvan, geen nuttig effect zou kunnen opleveren, afgezien van de vele andere voordeelen, die voor het moederland aan emigratie kunnen zijn verbonden. Wij blijven in een op het juiste tijdstip plaatsgrijpende emigratie van bepaalde categorieën van personen, wier aantal boven het wenschelijke schijnt te zijn gestegen, een middel zien om een land of bepaalde bedrijfstakken door een moeilijke periode heen te helpen.

MALTHUS, die overigens ook van meening bleek te zijn, dat „making

¹⁾ ADOLPH WAGNER, t.a.p., pag. 563.

²⁾ CARR-SAUNDERS, t.a.p., pag. 90.

room, for unrestricted increase of population emigration is perfectly inadequate" ¹⁾), hetgeen niemand zal kunnen ontkennen, was niettemin van oordeel, dat ingeval de bevolking door een aantal factoren toeneemt en de middelen om deze meerdere bevolking te werk te stellen op een gegeven oogenblik mochten gaan ontbreken, emigratie als tijdelijke maatregel zeer nuttig kan zijn. Gewoonlijk is de vraag naar arbeid in overeenstemming met de bevolking. Bij wijziging van die vraag, kan onder bepaalde bevolkingsgroepen tijdelijk armoede voorkomen. In een zoodanig geval is, volgens MALTHUS, emigratie het eenige werkzame middel tot verbetering en verdient dan ook de volle aandacht der regeering, „both as a matter of humanity and policy" ²⁾).

Aan het eind van zijn op het Wereldbevolkingscongres ingediend rapport inzake internationale migratie en hare contrôle, komt ook ALBERT THOMAS tot de conclusie dat „migration is not in itself a panacea for the world's population difficulties, but is nevertheless one of the chief remedies to be considered" ³⁾).

Onder de Europeesche landen was het in moderne tijden zeer zeker Italië, waar emigratie het meest geregeld en op de grootste schaal heeft plaats gehad. Van de noodzakelijkheid en de gunstige gevolgen van dit verschijnsel scheen men daar te lande algemeen overtuigd. In het bijzonder voor zoover Zuid-Italië betreft, meent GIACOMO BARONE RUSSO in een vóór den oorlog gepubliceerde studie te mogen vaststellen, dat de emigratie daar te lande onmiskenbaar een gunstigen invloed heeft uitgeoefend op den welstand der achterblijvende bevolking ⁴⁾). Op de gewijzigde inzichten, welke op het oogenblik hieromtrent bij de Italiaansche regeering bestaan, wezen wij reeds in het eerste hoofdstuk. Ongetwijfeld houden deze verband met de beperking der immigratie in de landen, naar welke de Italiaansche emigratie vnl. was gericht, zoomede met overwegingen van algemeene internationale politiek.

Doch ook in de meeste andere landen is emigratie sinds lange tijden een normaal verschijnsel geworden. Niet alle jaren was het aantal emigranten gelijk, maar steeds had een zekere trek naar het buiten-

¹⁾ T.a.p., Vol. II, pag. 36.

²⁾ T.a.p., Vol. II, pag. 37.

³⁾ „Proceedings of the World Population Conference 1927", pag. 264.

⁴⁾ GIACOMO BARONE RUSSO: „L'Emigration et ses Effets dans le Midi de l'Italie". Paris 1912.

land plaats. Op grond hiervan tot overbevolking in al deze landen te besluiten, zoude blijk geven van weinig inzicht in de werkelijke oorzaken van het verschijnsel. Waren het vroeger veelal politieke en godsdienstige overwegingen of de zucht naar avonturen, die een aantal personen naar vreemde landen dreef, meer en meer hebben zij plaats gemaakt voor economische motieven. Thans is het in hoofdzaak het verlangen den welstand van zich en zijn gezin te verbeteren, die de emigranten bij het nemen eener beslissing leidt. Er is dus gewoonlijk geen sprake van, dat voor de emigranten in het eigen land geen bestaan zoude zijn te vinden of dat zulks slechts mogelijk zoude zijn door de algemeene levensstandaard belangrijk te verlagen. Heeft de emigratie beperkten omvang zooals in verscheiden landen het geval is, dan behoeft daarvoor gewoonlijk geen vrees te worden gekoesterd. De emigrant heeft dan de keuze tusschen de vaak bescheiden vooruitzichten ten aanzien van zijn economisch bestaan in het eigen land en die in den vreemde, waar de kans op welvaart en opklimmen op den maatschappelijken ladder, grooter kan zijn. Zijn uitgestrekte gebieden in opkomst, zooals sinds het midden van de vorige eeuw in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het geval is geweest, dan doet deze vraag zich aan velen voor en valt dikwijls de beslissing in het voordeel van het immigratieland uit. Zoo zijn sinds langen tijd jaarlijks eenige duizenden Nederlanders den Atlantischen Oceaan overgestoken. Wordt deze trek op de een of andere wijze belemmerd, hetzij door wijziging der wetgeving van het betrokken land het aantal toe te laten emigranten wordt beperkt, of wel het bestaande verschil in vooruitzichten minder groot wordt, dan vermindert het aantal emigranten, zonder dat daarvan onmiddellijk nadeelige gevolgen worden ondervonden. Voor de thuisblijvers blijkt ook in het eigen land wel arbeid te vinden.

Hiermede is niet gezegd, dat bedoelde emigratie, welke niet in overbevolking haar oorzaak vindt, geen gunstigen invloed op den bevolkingstoestand in het betrokken land zoude uitoefenen. Afgezien van de gunstige werking, die emigratie overigens kan hebben, schijnt ons ook dit het geval te zijn, vooral als de bevolkingsgroepen afzonderlijk worden beschouwd en wordt nagegaan uit welke de meeste emigranten afkomstig zijn. Door het geregeld wegtrekken van een aantal personen wordt zonder twijfel voor de achterblijvenden de concurrentiestrijd minder zwaar. Vooral zal dit het geval zijn indien de emigranten afkomstig zijn uit bedrijfstakken, die slechts lang-

zaam kunnen worden uitgebreid. Verdwijnt in zoo'n geval de emigratiemogelijkheid, dan zullen niet het eerste jaar, maar wel op den duur, daarvan de lasten kunnen worden ondervonden, tenzij het mocht gelukken maatregelen te treffen, die in staat stellen aan de meerdere thuisblijvenden binnen de landsgrenzen op andere wijze een bestaan te verschaffen, dat hun in welstand bij hunne groepgenooten niet doet ten achter staan.

Tijdens den wereldoorlog stond de emigratie vrijwel stil en ook nadien heeft zij, in hoofdzaak tengevolge van de Amerikaansche immigratiewetgeving, in het algemeen niet den omvang verkregen, welke zij voor 1914 bezat. Uit vrees voor de nadeelige gevolgen, welke hieruit op den duur zouden moeten voortvloeien, sprak jhr. SANDBERG reeds in 1922 van een „brandend Europeesch vraagstuk”¹⁾. Weinig verandering is in dezen toestand gekomen, zonder dat dit reeds tot groote moeilijkheden in het economisch leven der volken heeft geleid. Dat deze gunstige toestand op den duur zal blijven gehandhaafd, is echter geenszins zeker.

Wanneer emigratie een normaal verschijnsel is en geheel wordt geleid door den vrijen wil der personen, die daaraan deelnemen, wanneer zij dus een spontaan en niet een gedwongen karakter bezit en buitengewone afmetingen niet aanneemt, behoeft aan hare nuttigheid niet te worden getwijfeld en zal hare verdwijning door oorzaken van buiten, in hoofdzaak slechts schade en nadeelen voor het emigratieland kunnen medebrengen.

Hoezeer emigratie thans algemeen onder bepaalde omstandigheden als nuttig moge worden beschouwd, in de practijk blijkt de landverhuizing op groote moeilijkheden te stuiten, die haar in sterke mate belemmeren. De op het eerste gezicht zoo aannemelijke vergelijking der communiceerende vaten blijkt dan ook weinig steekhoudend te zijn. De moeilijkheden zetelen zoowel in het emigratie- als in het immigratieland. Is men in eenig land overtuigd van de wenschelijkheid of noodzakelijkheid van emigratie onder één of meerdere bepaalde groepen der bevolking, dan blijkt in vele gevallen juist aan die personen in de immigratielanden geen behoefte te bestaan. Uitzonderingen daargelaten, wenschen zij als regel alleen personen toe te laten, die in den landbouw werkzaam zullen zijn. Aan industrieer-

¹⁾ Jhr. J. C. C. SANDBERG: „Emigratie, een brandend Europeesch vraagstuk”. „Economische Statistische Berichten” van 5 en 12 Juli 1922.

beiders en intellectueelen bestaat in de groote immigratiegebieden geen tekort, althans zoo oordeelen de regeeringen in die landen, zoodat het binnenkomen daarvan op zeer groote bezwaren stuit. Nu zijn het echter juist deze groepen, waarvan de landen, die in emigratie een uitweg meenen te zien, een overschot zouden bezitten. Met een teveel aan bekwame landbouwers en landarbeiders heeft men daar minder of in het geheel niet te kampen ¹⁾. Opleiding van deze intellectueelen en industriearbeiders voor den landbouw blijkt op eenigszins belangrijke schaal niet mogelijk te zijn. De tewerkstelling in 1928 van werklooze Engelsche industriearbeiders bij den oogst in Canada bleek allerm minst een succes te zijn. Pogingen om dergelijke personen vooraf door opleiding op speciale leerboerderijen voor landbouwwerk geschikt te maken, zullen in het algemeen weinig resultaat kunnen geven. Ook in verband met de kosten, die een zoodanige opleiding met zich medebrengt, zal men zich hierbij overigens tot een betrekkelijk gering aantal personen moeten beperken en daarvan zal steeds een groot gedeelte na aankomst in hun nieuwe vaderland zoo spoedig mogelijk den landbouw den rug weder toekeeren en trachten in de steden werk te vinden. Wie eenmaal den landbouw heeft verlaten, keert daarheen niet terug. De „retour à la terre” is in het algemeen een fictie. Ook bij de in 1927 in de Fransche industrie opgetreden crisis heeft men dit ervaren. De hoop, dat de werklooze industriearbeiders, die toch voor een groot gedeelte uit het landbouwbedrijf afkomstig waren, daarheen zouden terugkeeren, bleek volmaakt ijdel te zijn, zoodat al spoedig aan de landbouwers de gewone faciliteiten voor aanwerving van arbeidskrachten in het buitenland weder moesten worden verleend.

ROSCHER besprak reeds de moeilijkheid juist die personen te doen emigreeren, waaraan een overschot bestaat. Het is volgens hem voornamelijk de kleine middenstand uit den landbouw, die naar de overzeesche landbouwkoloniën trekt. „Die Ueberreichen wollen nicht, die Proletarier können nicht” ²⁾, luidde zijn veel geciteerde conclusie. Ook in onzen tijd is daarmede de toestand nog voor een groot gedeelte gekenschetst, voor zoover althans de overzeesche emigratie betreft, waarop ROSCHER blijkbaar uitsluitend het oog had. De reiskosten, vooral als een talrijk gezin moet worden vervoerd, leggen ook

¹⁾ Ook niet in Engeland, zie CARR-SAUNDERS, t.a.p., pag. 88.

²⁾ WILHELM ROSCHER, t.a.p., pag. 339.

nu nog veel gewicht in de schaal, terwijl bovendien vele landen, en niet de minste, een zekeren welstand bij de immigranten vereischen. In den laatsten tijd tracht de overheid in sommige landen deze bezwaren uit den weg te ruimen door aan onbemiddelde emigranten uit de staats- of gemeentekassen het noodige reisgeld te verschaffen. Naderhand zal gelegenheid zijn hierbij stil te staan. Wij wenschen echter hier alreeds op te merken, dat sommige landen bezwaar beginnen te maken tegen de toelating dezer zgn. gesteunde emigranten, zoodat het niet zeker is, dat op den duur op dezen weg zal kunnen worden voortgegaan.

Wij komen hiermede tot eene nadere bespreking van de vraag, welke personen het zijn, die den grooten stroom van emigranten vormen. Zijn het de minst door de fortuin bedeeden, de proletariers, voor wie in het vaderland geen plaats en toekomst schijnt te zijn? Hun ontbreken, zooals is opgemerkt, de middelen om de kosten, aan een lange zeereis verbonden, te kunnen dragen. Bovendien hebben de immigratielanden wettelijke regelingen getroffen om het binnenkomen van deze ongewenschte elementen te verhinderen, ook in de Europeesche immigratielanden, waarheen de reis betrekkelijk weinig kosten veroorzaakt. Aan de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling der immigranten worden thans hooge eischen gesteld. Hierdoor wordt dus aan de andere zijde een selectie toegepast. Worden deze eischen zoo hoog opgevoerd, dat zij boven het gemiddelde uitgaan, dan beteekent emigratie naar de betreffende landen een verarming voor het land, dat zijn staatsburgers ziet vertrekken. Het is duidelijk, dat dan tusschen de belangen van het emigratieland en van het immigratieland geen overeenstemming bestaat.

Boven werd reeds opgemerkt, dat de emigratie in moderne tijden in zooverre haar karakter heeft gewijzigd, dat economische motieven meer en meer de plaats van de lust naar avonturen en naar een vrij en ongebonden bestaan hebben ingenomen. Spelen deze laatste dan in het geheel geen rol meer? Het tegendeel is het geval.

In ieder land wordt nog steeds een aantal personen aangetroffen, wier karakter, ondernemingsgeest en avontuurlijkheid in strijd komen met den gang langs uitgetreden paden in het oude dichtbevolkte land, waar conventie en vormelijkheid hooge eischen stellen en de kansen op fortuin uiteraard meer beperkt zijn. Hun vertrek staat feitelijk reeds van te voren vast. Het is slechts de vraag, waarheen zij

hunne schreden zullen richten. Het zijn vooral de nieuwe immigratielanden, voor hunne aspiraties de grootste mogelijkheden biedend, welke hunne bijzondere aandacht genieten. Zoo is het te verklaren, dat bij een nieuw begonnen emigratiebeweging, ook al is deze naar van oudsher beschaafde landen als bv. Frankrijk gericht, in de voorhoede steeds een aantal personen wordt aangetroffen, die niet als de typische vertegenwoordigers van de klasse, waartoe zij krachtens hun beroep behooren, mogen gelden. Na korten tijd, de pioniers op den voet volgend, komen dan echter ook de meer normale elementen. Heeft de vestiging succes en krijgt de emigratie daardoor spoedig belangrijken omvang, dan verkrijgen laatstbedoelden vrij spoedig de overhand.

Dr. R. A. FOCKEMA, de vooruitzichten der emigratie naar Zuid-Afrika besprekend ¹⁾, komt tot de slotsom, dat het niet de besten zijn, die in den vreemde hun geluk gaan beproeven. Zij vinden in den regel in het eigen land wel een bevredigende plaats en worden daardoor van emigratie teruggehouden. Daarentegen neemt aan de emigratie een talrijke categorie van personen deel, die op die wijze sluimerende krachten tot ontplooiing weten te brengen, welke bij thuis blijven niet tot uiting zouden zijn gekomen.

Hoe groot de moeilijkheid ook moge zijn om hieromtrent een goed gefundeerde meening uit te spreken, zijn wij toch van oordeel, dat avontuurlijkheid bij emigratie niet de voornaamste rol speelt. Zware arbeid, dikwijls jarenlang in eenzaamheid te verrichten, heeft bij de moderne emigratie de plaats van avontuurlijke omzwervingen en de meer accidenteele ontplooiing van sluimerende krachten ingenomen. Het eentonig bestaan van den landbouwer in vreemde landen eischt andere kwaliteiten dan die, welke de „ruimte behoevende jongelieden” vnl. bezitten. De ervaringen, welke wij na den oorlog in Frankrijk opdeden, toonen dit wel duidelijk aan. Bekwaamheid, vakkennis en bereidheid tot zwaren, geregelden arbeid zijn eigenschappen, die niet kunnen worden ontbeerd. Zij, die deze naast aanpassingsvermogen in de hoogste mate bezitten, hebben de meeste kans op welslagen. Daarom blijft het bezwaar, dat emigratie uit een demografisch oogpunt verarming kan beteekenen, wel degelijk bestaan.

Een andere vraag is, of landverhuizing voor het land, waaruit zij

¹⁾ Dr. R. A. FOCKEMA: „Zuid-Afrika als Emigratiegebied voor Nederland”. De „Economist”, 1926, pag. 353 e.v.

plaats heeft, ook materieele schade beteekent. Bekend is in dit opzicht de uitspraak van J. B. SAY¹⁾, die de Duitsche emigratie, welke jaarlijks omtrent 100.000 personen omvatte, gelijkstelde met een verlies van een evengroot aantal weltoegeruste soldaten, die voor het land verloren zouden gaan. Het is juist, dat de kosten van opvoeding voor rekening van het emigratieland komen en dat in vele gevallen emigranten, voorzoover zij niet tot de arbeidersklasse behooren, niet onbelangrijke kapitaaltjes met zich medevoeren. Vooral doet dit zich als bezwaar gevoelen, indien het kapitaal, dat de emigranten uitvoeren, het gemiddeld vermogen der bevolking overtreft. Zal in zoo'n geval de emigratie bevordering verdienen, dan is het noodig, dat zij voordeelen kan opleveren, die de genoemde nadeelen overtreffen. Deze voordeelen zullen wel steeds in de eerste plaats van persoonlijken aard zijn. Het kan ook een volk, dat niet aan overbevolking lijdt, echter niet onverschillig zijn, dat aan een gedeelte van zijne leden, die binnen de landsgrenzen met groote moeilijkheden te kampen hebben en weinig kans op een ruim bestaan bezitten, in het buitenland de gelegenheid wordt geboden tot aanmerkelijk grootere welvaart te komen.

Daarnaast kunnen idiëele, politieke en commerciële belangen in het spel zijn. De vestiging van een groot aantal immigranten van een bepaalde nationaliteit, kan de politieke stemming ten opzichte van het emigratieland gunstig beïnvloeden. In dit verband valt te wijzen op de houding der Vereenigde Staten in het begin van den Wereldoorlog ten opzichte van Duitschland, in hoofdzaak een gevolg van de aanwezigheid van een groot aantal uit Duitschland afkomstige emigranten.

Voorts kunnen de emigranten ertoe bijdragen de handelsbetrekkingen tusschen hun nieuwe en oude vaderland te versterken. De vraag naar de nationale producten blijft in ieder geval in den beginne bestaan. De Italiaansche emigranten zijn ook in dit opzicht een uitnemend voorbeeld. Landbouwers kunnen de vraag naar bepaalde producten uit het moederland, als fokvee en zaaizaden, vergrooten en als propagandisten daarvan van beteekenis zijn.

Waar in dit hoofdstuk het verband tusschen het bevolkingsvraagstuk en de emigratie ter sprake is, is het van belang de onderscheiding

¹⁾ O.a. vermeld in boven geciteerd werk van W. ROSCHER.

te maken tusschen blijvende en tijdelijke trek naar het buitenland. In het eerste geval verlaten de emigranten hun vaderland voorgoed, „sans esprit de retour”. Daarnaast is voor vele landen van beteekenis de trek naar het buitenland met het doel daar tijdelijk arbeid te verrichten en na zekeren, niet te langen tijd, naar huis terug te keeren. Voorzoover gehuwden hieraan deelnemen, zijn het alleen de kostwinners, die de grenzen overschrijden en blijven de overige gezinsleden in de plaats hunner inwoning gevestigd. Vooral de Italiaansche emigratie, zelfs voorzoover zij vestiging in overzeesche landen ten doel had, bezat steeds voor een groot gedeelte dit tijdelijk karakter. De trek van Poolsche en Belgische seizoenarbeiders moet mede onder de tijdelijke emigratie worden gerangschikt.

De arbeiders, die tijdelijk werk in het buitenland zoeken, zijn afkomstig uit weinig welvarende streken, waar in sommige tijden van het jaar voor alle inwoners onvoldoende werkgelegenheid bestaat, althans de verdiensten zoo laag zijn, dat het jaarloon der betrokken gezinnen feitelijk niet voldoende is om in de behoeften te voorzien. Deze tijdelijke emigratie verschilt in wezen niet van den tijdelijken trek, die binnen de grenzen der meeste landen kan worden waargenomen naar streken, waar in bepaalde periodes van het jaar in den landbouw of in sommige industrieën ongewoon groote behoefte aan arbeidskrachten bestaat.

Op de belangrijke economische voordeelen van een zoodanige tijdelijke emigratie, welke o.a. bestaan in een vergrooting van het nationaal inkomen door het overzenden der in het buitenland vergaarde spaarpenningen, behoeft te dezer plaatste niet nader te worden ingegaan, noch op de moreele en materiële bezwaren, welke dit gedurende langeren tijd buitenslands vertoeven van huisvaders, met zich medebrengt en de bijzondere omstandigheden, waaronder deze arbeid gewoonlijk moet worden verricht, waardoor het slechts de bewoners der bovenbedoelde armere streken zijn, die daartoe bereid worden gevonden. Het is echter duidelijk dat om laatstgenoemde reden, een zoodanige trek voor landen, waar in het algemeen de welvaart op vrij hoogen trap staat en de eischen, die aan het leven worden gesteld niet gering zijn, steeds tot bepaalde klassen beperkt zal moeten blijven en de geneigdheid daartoe, bij eene stijging dier eischen voortdurend kleiner wordt. De hooge reiskosten, welke in betrekkelijk korten tijd moeten worden overgespaard, maken voorts dat het in den regel slechts nabijgelegen gebieden en landen zijn, die

voor deze tijdelijke emigratie in aanmerking kunnen komen. Waar bovendien op deze wijze de behoefte aan werkgelegenheid in het eigen land slechts ten deele kan worden verminderd, kan hierin voor bovenbedoelde beschaafde landen met een hoogen levensstandaard, indien zij inderdaad een belangrijk overschot aan arbeidskrachten zouden bezitten, geen oplossing van het bevolkingsvraagstuk worden gevonden.

Komt in dergelijke landen werkelijk relatieve overbevolking te heerschen, dan is het noodig, dat een andere oplossing wordt gevonden. Moet onder dusdanige omstandigheden emigratie als middel om uit de moeilijkheden te geraken, worden aangegrepen, dan zal zij van blijvenden aard moeten zijn. Slechts door het definitief wegtrekken van gezinnen zal de arbeidsmarkt in het heden en in de toekomst van een groot aantal handen kunnen worden ontlast. Voor blijvende emigratie staat de geheele wereld open. Haar mogelijke omvang hangt niet af van de tijdelijke vraag naar werkkrachten in nabijgelegen landen, maar wordt in feite slechts bepaald door het opnemingsvermogen der voornaamste immigratiegebieden, onverschillig of deze nabij, op het Europeesche vasteland, of wel in overzeesche landen worden aangetroffen.

Tenslotte dient te dezer plaatse te worden gewezen op het onderscheid tusschen gedwongen en vrije emigratie. De ervaring heeft geleerd, dat als regel slechts van de tweede, waarbij dus het initiatief en de beslissing geheel aan de belanghebbenden zelf worden overgelaten, blijvende resultaten mogen worden verwacht.

Bij de bestaande politieke vrijheid, is gedwongen emigratie niet meer van dezen tijd, doch het gevaar is allermint denkbeeldig, dat zij als gevolg van bepaalde overheidsmaatregelen, zij het dan ook in anderen vorm, in zekeren zin weer ten tooneele zoude kunnen verschijnen. Het kan namelijk voorkomen, dat een regeering hare bemoeiingen inzake emigratie zoover uitstrekt, dat door hare voorlichting en financiëlen steun, een zoodanigen drang wordt uitgeoefend, dat van een vrije beslissing nog slechts ten deele sprake kan zijn. Het is duidelijk, dat onder zulke omstandigheden elementen aan de landverhuizing kunnen deelnemen, die daarvoor niet het meest geschikt moeten worden geacht en iedere tegenslag, die in het nieuwe vaderland hun deel zal zijn, voor rekening zal komen van het lichaam, dat

tot de emigratiebeweging het initiatief heeft genomen en haar heeft geleid.

Overheidsbemoeiing inzake emigratie moet dus noodzakelijkerwijze beperkt zijn en de grenzen, die daarbij zullen worden getrokken, behooren voorwerp van nauwgezette overweging te zijn.

HOOFDSTUK VI.

EMIGRATIE IN NEDERLAND.

In Nederland, het klassieke land der burgerlijke vrijheden, is het steeds voorgekomen, dat een aantal personen zich in het buitenland is gaan vestigen met het doel zich daar een bestaan te verwerven. Was in den beginne het drijven van koophandel hun voornaamste bedrijf, later werd ook tot vestiging van landbouwkolonies in de nieuw verworven overzeesche bezittingen der Republiek overgegaan. Zoowel in tropische gewesten, in Oost- en West-Indië, als in streken met gematigd klimaat, Zuid-Afrika en Noord-Amerika, hebben vele onzer landgenooten sedert lange tijden in den landbouw een bestaan gevonden. Ook deden vreemde regeeringen wel een beroep op Nederlandsche landbouwers om leiding te geven bij het in cultuur brengen van onontgonnen gebieden. Bekend is o.m. de vestiging van een aantal landgenooten in de laaggelegen landen in de Vendée in Midden-Frankrijk, waartoe de staatsman SULLY in 1599 het initiatief nam¹⁾. Van een blijvende emigratiebeweging op eenigszins belangrijke schaal is in deze laatste gevallen echter geen sprake geweest.

Ook in het begin van de 19e eeuw had de emigratie in ons land nog weinig te beteekenen. Volgens JULES DUVAL, die in zijn bovenaangehaald werk een speciaal hoofdstuk aan Nederland heeft gewijd doch achterwege laat de daartoe geraadpleegde bronnen te vermelden ²⁾, hebben in de periode van 1831 tot 1847 8.052 emigranten, dus gemiddeld slechts ongeveer 500 per jaar, ons land metterwoon verlaten. Door bijzondere oorzaken, vnl. tengevolge van de in 1846 ook in ons land opgetreden aardappelziekte, welke groote armoede over het land heeft gebracht, is daarna de emigratie snel toegenomen. Van 1845 tot 1854 verlieten niet minder dan 20.407 Nederlanders, d.i. gemid-

¹⁾ Zie J. A. CAVALEAU: „Statistique ou description générale de la Vendée”, Paris, 1844, pag. 71.

²⁾ T.a.p., pag. 125 e.v.

deld 2041 's jaars, het vaderland met het doel zich in overzeesche landen te vestigen. Uit welke provinciën zij afkomstig waren, blijkt uit onderstaande tabel.

Provincie:	Aantal emigranten 1845—1854
Gelderland	5.192
Zeeland	4.745
Zuid-Holland	2.897
Noord-Brabant	1.585
Overijssel	1.418
Groningen	1.376
Friesland.....	1.175
Noord-Holland	989
Drente.....	594
Utrecht	367
Limburg	69
	20.407

Ook in de vorengenoemde periode van 1831—1847 waren de emigranten grootendeels uit Gelderland en Zeeland afkomstig. Van de 8.052 emigranten, kwamen toen volgens deze bron, 3.027 uit Gelderland, 1.621 uit Zeeland, te zamen dus meer dan de helft van het totale contingent vormend.

Reeds in die dagen waren de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het voornaamste land van bestemming. Van 1819 tot 1855 trokken daarheen 17.583 emigranten van Nederlandsche nationaliteit, als volgt over de verschillende perioden verdeeld:

Trek van Nederlandsche emigranten naar de Vereenigde Staten.

Perioden:	Totaal:	Gem. p. jaar
1820—1825	252	50
1826—1835	1505	150
1836—1845	2731	273
1846—1855	13195	1319

Hieruit blijkt de toenemende beteekenis van de Vereenigde Staten als immigratieland. In 1855 kwamen er 2.588 Nederlandsche emigranten binnen.

Tijdens den gouden tijd van onzen landbouw, die op de crisis-periode van het midden van de vorige eeuw volgde en welke tot het begin van de groote landbouwcrisis in 1878 duurde, verminderde de emigratie om daarna weder toe te nemen.

Betreffende de overzeesche emigratie sinds het einde van de 19e eeuw en de voornaamste landen van bestemming, bevatten onderstaande tabellen, ontleend aan de „Jaarcijfers voor Nederland,” gegevens.

Getal Nederlandsche Landverhuizers uit Nederlandsche havens vertrokken:

Jaar	Noord-Amerika	Zuid- en Midd.-Amerika	Afrika	Totaal, inclusief landverhuizers naar andere landen
1898	781	—	—	851
1899	1260	—	70	1347
1900	1893	—	87	1899
1901	1874	—	6	1874
1902	2298	—	—	2301
1903	—	—	3	2963
1904	2424	—	—	2440
1905	2281	—	16	2297
1906	2509	29	10	2548
1907	4331	59	3	4393
1908	1848	1176	6	3030
1909	1703	1223	13	2939
1910	2984	227	9	3220
1911	2364	257	7	2638
1912	1803	352	—	2155
1913	2100	226	4	2330
1914	1954	70	—	2174
1915	1009	48	—	1074
1916	869	33	—	911
1917	821	43	—	867
1918	1072	48	9	1160
1919	2159	237	—	2439
1920	5781	182	—	5978
1921	3099	165	20	3286
1922	1912	195	47	2158
1923	5373	207	59	5648
1924	2605	394	37	3137
1925	2688	318	—	3020
1926	2817	302	—	3156
1927	2991	256	—	3340
1928	2553	187	17	2804

Tot aan den oorlog is de overzeesche emigratie, die nog steeds bijna uitsluitend naar Noord-Amerika is gericht, geleidelijk toegenomen. Na de vermindering tijdens de oorlogsjaren zijn tijdelijk de vroegere cijfers overtroffen, om daarna weder op het oude peil te dalen.

Bij de behandeling van het bevolkingsvraagstuk in Nederland hebben wij reeds voldoende bij deze verschijnselen stilgestaan en tevens gewezen op de sterke achteruitgang van den zgn. Duitschen trek, de tijdelijke emigratie van seizoenarbeiders¹⁾. Hoewel, zooals ook reeds is medegedeeld, bovenstaande cijfers slechts een zeer onvolledig beeld van de Nederlandsche emigratie kunnen geven, toonen zij niettemin, dat emigratie bij ons te lande een normaal verschijnsel is geworden. In de opeenvolgende jaren loopt het aantal emigranten wel eenigermate uiteen, doch afgezien van den oorlogstijd geven de cijfers een geleidelijke toeneming te zien.

Het is van beteekenis te weten uit welke bevolkingsgroepen deze emigranten afkomstig zijn. Daaronder bevinden zich behalve een aantal „rusteloze” elementen, personen, die een vrij of industrieel beroep uitoefenen, maar de groote massa is toch van het platteland afkomstig. Dit is zelfs met het meerendeel der seizoenarbeiders, die in de Westduitsche industrie werk vonden, het geval. De meesten van deze kwamen uit de weinig welvarende zandstreken in het Noorden van ons land.

Het is niet het ontbreken van drang tot emigratie bij onze stedelijke en industriele bevolking, die heeft gemaakt, dat onze landverhuizing voor het allergrootste deel landbouwers en landarbeiders betrof. De reden daarvan moet worden gezocht in de omstandigheid, dat na den oorlog veel meer dan voorheen, slechts het binnenkomen van laatstgenoemde categorieën in de voornaamste immigratiegebieden mogelijk is. Daarmede is niet gezegd, dat voor andere arbeidskrachten in die landen geen goed betaalde arbeid te vinden zoude zijn, doch de regeeringen in die landen, rekening houdend met de wenschen der aanwezige industriele arbeidersbevolking, leggen aan het binnenkomen van personen, die buiten het landbouwbedrijf

¹⁾ De geringe belangstelling, welke ten onzent in landarbeiderskringen voor emigratie naar andere landen dan de Ver. Staten van Noord-Amerika bestaat, kwam onlangs weder aan het licht, toen vanwege het Ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid landarbeidersgezinnen werden gezocht, die op rijkskosten naar Zuid-West-Frankrijk zouden worden vervoerd ten einde daar na zekeren proeftijd, op zeer gunstige voorwaarden als deelpachters geplaatst te worden. Het aantal serieuze gegadigden, dat ten slotte op de aanbieding wenschte in te gaan, was aanvankelijk zoo gering, dat een herhaalde oproep noodig bleek te zijn.

werkzaam zouden moeten zijn, vrijwel onoverkomelijke moeilijkheden in den weg. Deze politiek is gedurende de laatste jaren met steeds toenemende scherpste toegepast. Kans, dat hierin wijziging zal komen, bestaat er niet. Bekend is, dat zelfs de regeeringen van dunbevolkte dominions als Canada en Australië bezwaar maken tegen de immigratie uit Groot-Brittannië van andere werkkrachten dan landarbeiders.

Frankrijk maakte hierop na den oorlog tijdelijk een uitzondering, doch zoodra in de grootste behoefte aan werkkrachten voor de industrie was voorzien, werd ook daar de landbouw-immigratie het voornaamste doelwit van de te dier zake gevolgde politiek.

Als middel om het aantal werklooze fabrieksarbeiders in ons land te doen verminderen, kan emigratie dus feitelijk geen dienst doen. Dat zulks evenwel nog niet algemeen wordt ingezien, althans wanneer daartoe aanleiding bestaat, niet steeds met voldoende duidelijkheid wordt gezegd, kan bv. blijken uit het boven aangehaald artikel van FOCKEMA betreffende de emigratie naar Zuid-Afrika.

Na een bespreking van de huidige en de toekomstige ontwikkeling der industrie in dat land, waarbij is aangetoond, dat daar voor Nederlandsche industrie-arbeiders in de naaste toekomst al evenmin plaats zal zijn als voor Westeuropeesche landarbeiders, stelt schrijver, aan het slot zijner beschouwingen gekomen, niettemin de vraag: „Kunt gij ontkennen, dat de emigratie ten zegen zal zijn van de duizenden, die hier werkloos rondloopen en demoraliseeren, terwijl zij door emigratie kunnen vinden een gelukkig bestaan en zedelijke verheffing; is het feit, dat deze duizenden worden geholpen geen factor van zelfstandige beteekenis, ook al wordt het werkloosheidsvraagstuk door hun vertrek niet opgelost? ¹⁾”

De lezer zal geneigd zijn haar te beantwoorden met de wedervraag, waarheen dan wel die duizende werklooze fabrieksarbeiders, — want van blijvende werkloosheid onder landarbeiders is, gelijk wij meenen te hebben aangetoond, geen sprake, — zullen moeten emigreeren. Ziet daar het groote vraagstuk, waarvoor ook in bedoeld artikel niet een oplossing te vinden is. De oplossing van het werkloosheidsvraagstuk in de nijverheid, zal langs anderen weg gevonden moeten worden. Emigratie biedt daarvoor geen uitkomst.

Vast staat, dat het aantal emigranten sinds 1914 geringer is geweest

¹⁾ T.a.p., pag. 365.

dan in de voorafgaande jaren. Hoe groot dit verschil is, valt niet bij benadering te zeggen.

De vraag of deze achteruitgang van invloed is geweest op de werkloosheid, is in 1922 in een bijeenkomst van den Nederlandschen Werkloosheidsraad behandeld. Geen der beide prae-adviseurs, jhr. J. C. C. SANDBERG en J. B. WESTERDIJK¹⁾, was in staat hierop een eenigszins stellig antwoord te geven.

Wij hebben in een vorig hoofdstuk aangetoond, dat tot nu toe van een toeneming der werkloosheid in het algemeen niets valt te bespeuren, evenmin van een achteruitgang van het levenspeil onzer arbeidersklassen. Op de vraag of bij grootere emigratie de werkloosheid geringer of de welstand groter geweest zoude zijn, kan door niemand bij den huidige stand onzer kennis omtrent deze sociale verschijnselen, een antwoord worden gegeven, hoewel men o.i. wel kan aannemen, dat vermindering van emigratie in het algemeen door grooter aanbod van werkkrachten de loonen zal doen dalen. In het bijzonder is onder de landarbeidersklasse, met uitzondering van enkele kleinere gedeelten van ons land, tot heden van een verhoogde werkloosheid of dalend levenspeil, niets gebleken. Zeer zeker is de trek naar de steden en industrie wel iets groter geweest dan voorheen en zal dit het geval blijven, indien geen middelen worden toegepast om de emigratiebeweging te versterken.

Of in de toekomst de tijd niet zal aanbreken, dat inderdaad nadelige gevolgen zullen optreden, kan, zooals wij zagen, ook niet met zekerheid worden gezegd.

Deze mogelijkheid dient echter niet geheel uit het oog te worden verloren.

Wordt eenmaal het aantal industrie-arbeiders zoo groot, dat het algemeen levenspeil in gevaar komt, dan kan emigratie geen uitkomst meer bieden. Het schijnt daarom gewenscht, ook reeds op dit oogenblik, nu daaraan overigens nog geen behoefte bestaat, aan de emigratiemogelijkheid voor landarbeiders eenige aandacht te schenken, in dien zin, dat wordt getracht de belemmeringen, die ook de emigranten van deze soort ontmoeten, zooveel mogelijk op te ruimen en omtrent de immigratievooruitzichten, ook in landen waarheen vanouds Nederlanders zijn getrokken, degelijke en onpartijdige

¹⁾ Zie voor de prae-adviezen en debatten het Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad, 1922, afl. 4 en 6.

voorlichting te verschaffen. Tot het verleenen van daadwerkelijken steun, bv. in den vorm van bijdragen in de reiskosten, achten wij evenwel den tijd nog niet gekomen.

Van veel meer directe beteekenis is het geven van voorlichting ten aanzien der vooruitzichten van hen, die als ondernemer in den landbouw moeten optreden, wier aantal reeds op dit oogenblik het meest wenschelijke cijfer overschreden schijnt te hebben. Emigratie van landbouwers kan hier onmiddellijk verbetering brengen, terwijl het bovendien allerminst onwaarschijnlijk moet worden geacht, dat de behoefte aan expansie ook onder deze bevolkingsgroep, in de komende jaren, — indien het opnemingsvermogen in de andere bedrijven te wenschen zal overlaten — zal stijgen, gelijk eveneens in onze vroegere beschouwingen is aangetoond. Onder de emigranten maakten zij steeds een belangrijk percentage uit. Waar de emigratie van deze elementen noodzakelijkerwijze export van kapitaal beteekent, is groote voorzichtigheid geboden en moeten de nevenvoordeelen in het bijzonder gewicht in de schaal leggen. Politieke voordeelen kunnen voor ons land, in verband met het geringe aantal emigranten en de beperkte internationale beteekenis van Nederland, gevoegelijk buiten beschouwing blijven. Wel is het van belang op de mogelijkheid van later volgende emigratie van loonarbeiders, die op door Nederlanders geleide bedrijven werk zullen kunnen vinden, en op de verspreiding onzer nationale landbouwproducten in het buitenland, te letten.

De emigratie van Nederlandsche landbouwers en landarbeiders had steeds een individueel karakter en zij zal dit, in verband met den aard en de levenseischen van onze plattelandsbevolking wel blijven behouden. Van massa-emigratie, zooals andere, minder ontwikkelde landen als Polen te zien geven, is hier nimmer sprake geweest. Iets anders is, wanneer vestiging van een grooter aantal Nederlanders in bepaalde gebieden, kan plaats hebben. Doch ook in dat geval, zal toch het initiatief tot emigreeren feitelijk aan de emigranten zelve moeten worden overgelaten.

Velen zien in emigratie slechts heil, indien zij in den vorm van zgn. kolonisatie kan plaats hebben ¹⁾. Het zijn veelal godsdienstige

¹⁾ Aldus: Mr. P. H. W. G. VAN DEN HELM in een artikel „Landverhuizing”, opgenomen in het „Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur”, van 18 en 25 Februari 1927.

overwegingen, die daarbij op den voorgrond treden. De meeste immigratielanden, in ieder geval de meest aanbevelenswaardige, maken echter, op grond van politieke en nationale motieven, tegen een zoodanige vestiging bezwaar, zoodat dergelijke plannen als regel practisch niet uitvoerbaar zijn. Slechts in minder ontwikkelde landen, die in hoofdzaak onder de Zuidamerikaansche republieken moeten worden gezocht, zal in deze richting iets kunnen worden bereikt. Tegen het bijeenwonen van immigranten van een bepaalde nationaliteit maken ook andere landen geen bezwaar, mits de organisatie van een eigen gemeenschap, waarin de vreemdelingen zelf voor hunne geestelijke en materiele belangen gaan zorgdragen, wordt achterwege gelaten. Zonder deze organisatie is de assimilatie met de inheemsche bevolking echter niet te vermijden. Zonder haar mag dan ook van kolonisatie niet worden gesproken.

De Nederlandsche emigratie is individueel. Uit alle deelen van het land zijn onze emigranten afkomstig. Ieder, die meent, dat voor hem in het buitenland de kansen gunstiger zijn, heeft in volle vrijheid aan zich de keuze tusschen thuisblijven en vertrek. Het zijn de goede berichten van reeds gevestigde landgenooten, die in vele gevallen tot emigratie doen besluiten. De nieuw-aangekomenen vinden dan in het nieuwe vaderland steunpunten, die van groote waarde kunnen zijn.

In het algemeen mag worden gezegd, dat de Nederlandsche emigratie, voorzoover zij was gericht naar landen, die inderdaad voor onze landbouwende bevolking geschikt zijn, geslaagd is.

In het laatst van de 19e eeuw zijn in Zuid-Amerika Nederlandsche emigranten in groote armoede geraakt. Het wil ons toeschijnen, dat deze afloop had kunnen worden voorzien.

De Zuidamerikaansche republieken bevinden zich nog in een zoodanig stadium van economische ontwikkeling, dat de levensstandaard der arbeidersklasse een grooten achterstand bij die in Europa vertoont. Deze bevolkingsgroep wordt in die landen in hoofdzaak gevormd door kleurlingen en immigranten uit Zuid-Europa, die met de lage loonen en verdere ongunstige levensvoorwaarden genoegen nemen en in den regel ook genoegen moeten nemen wegens de geringe productiviteit van den geleverden arbeid.

Een vreemdeling, ook al is hij werkzamer en bekwamer dan de aanwezige bevolking, zal zich naar de productie-organisatie, zooals die in het land bestaat, moeten voegen en dus ook, zeer zeker in den beginne, met den daar heerschenden levensstandaard tevreden moe-

ten zijn. Vandaar de eisch, dat emigratie, wil men van haar welslagen goede verwachtingen mogen koesteren, gericht moet zijn naar landen met een hooger, of in ieder geval op zijn minst gelijken levensstandaard als in het land van origine.

Wanneer wordt nagegaan om welke redenen de immigratie van werkkrachten voor de landbouw in Frankrijk uit bepaalde landen groote afmetingen heeft aangenomen en als geslaagd moet worden beschouwd, terwijl daartegenover, ondanks de krachtige bevordering, de blijvende of tijdelijke vestiging van die werkkrachten uit andere landen uiterst beperkt is gebleven, dan blijken deze zeer uiteenlopende resultaten door de bestaande verschillen in levensstandaard in die landen, te kunnen worden verklaard. Voor Poolsche en andere Oosteuropeesche werklieden beteekenen de toestanden en algemeene levensvoorwaarden, die zij in Frankrijk aantreffen, een onmiskenbaren vooruitgang. Voor degenen, die uit Noord-Europa komen geldt veeleer het tegendeel. Belgische arbeiders zouden naar het schijnt, hierop een uitzondering vormen. Zij zijn echter vnl. als seizoenarbeiders werkzaam ¹⁾. Op die wijze gelukt het hun, in korten tijd bij de uitvoering van dringende werkzaamheden in aangenomen werk (bietenbouw, vlasoogst) hooge dagloonen te verdienen. Dergelijke immigranten zijn uiteraard min of meer onafhankelijk van den levensstandaard in het land waar zij tijdelijk werk vinden.

De Nederlanders, die naar landen met hoogen levensstandaard zijn getrokken, w.o. de Vereenigde Staten van Noord-Amerika wel in de eerste plaats genoemd moeten worden, vonden in het algemeen een flink bestaan, sommigen zelfs belangrijken welstand. Ook de tijdelijke trek van melkknechten en fabrieksarbeiders naar Duitschland had over het geheel een gunstig verloop.

De Nederlandsche landverhuizers, die gedurende de laatste 30 jaar uit onze havens zijn vertrokken, waren naar leeftijd en geslacht, als volgt verdeeld ²⁾:

Periode:	Mannen:	Vrouwen:	Kind. bened. 10 jaar:	Totaal:
1898—1907	11.316	5.680	5.917	22.913
1908—1917	10.918	5.269	5.151	21.338
1918—1927	16.234	9.476	5.139	30.849
Totaal	38.468	20.425	16.207	75.100

¹⁾ Zie o.a. E. RONSE: „L'Emigration saisonnière belge en France", Gand, z.j.

²⁾ Berekend uit „Jaarcijfers voor Nederland".

Mannen en jongens boven 10 jaar vormden de helft (51 %), vrouwen en meisjes boven 10 jaar ruim een vierde gedeelte (27 %) en kinderen beneden 10 jaar iets minder dan een vierde gedeelte (21.5 %) van het totaal aantal dezer landverhuizers. Opvallend is het betrekkelijk groote percentage vrouwen. Daaronder zijn zeker vele kinderen van 10 jaar en ouder, die met hunne ouders medereizen, doch hetzelfde geldt van de eerste groep, die alle mannelijke personen, die den leeftijd van 10 jaar hebben bereikt, omvat.

Deze cijfers wijzen erop, dat onder de Nederlandsche emigranten vele gehuwden en gezinnen worden aangetroffen. Niet alleen betekent dit voor de emigranten zelf een gunstige omstandigheid, ook uit een oogpunt van algemeen belang moet aan het vertrek van gezinnen de voorkeur worden gegeven boven de emigratie van alleenstaande jonge mannen.

In het eerste geval beteekent emigratie door het vertrek der reeds aanwezige en toekomstige kinderen, ook in de toekomst een ontheffing van de binnenlandsche arbeidsmarkt. Een ander voordeel is, dat ook de minder productieve of onproductieve krachten, te weten de vrouwen en kinderen, eveneens in het vreemde land hun onderhoudsmiddelen zullen vinden.

Verlaat een ongehuwde man zijn vaderland, vooral als een verafgelegen land zijn bestemming is, dan zal hij in het meerendeel der gevallen daar zijn echtgenoot vinden. Op die wijze wordt het te onzent reeds bestaande vrouwenoverschot vergroot. Het is juist, dat tenzelfdertijd het aantal toekomstige geboorten vermindert, doch het nadeel blijft niettemin bestaan, dat ten onzent meerdere vrouwen ongehuwd zullen blijven en zelve in haar onderhoud zullen moeten voorzien, voorzoover zij niet ten laste van andere kostwinners kunnen komen. Zonder dit bezwaar te overschatten, schijnt het ons toch toe, dat daaraan nimmer voldoende aandacht is geschonken.

Bij emigratie naar nabijgelegen landen doet dit bezwaar, zooals blijkt, zich minder sterk gevoelen. In verband met den vrij geregelden terugkeer naar het moederland, ziet men vele jongelieden, zoodra hunne omstandigheden het sluiten van een huwelijk veroorloven, een echtgenoot onder de huwbare dochteren van het eigen land kiezen. Zonder twijfel ligt hierin een voordeel van emigratie in Europa boven den trek naar overzeesche landen, waarmede bij het vaststellen der richtlijnen onzer emigratiepolitiek rekening behoort te worden gehouden.

De beteekenis der emigratie wordt door de meeste onzer schrijvers over bevolkingsvraagstukken of onderschat, zoodat zij meenen daarmede geen rekening te moeten houden, of wel in die mate overschat, dat zij daarin het middel tot het doen verdwijnen van overbevolking zien. Wij hebben getracht haar tot hare ware proportiën terug te brengen.

Emigratie in beperkte mate is bij ons te lande een normaal verschijnsel geworden. Afgezien van de groote voordeelen, die zij aan de personen, die daaraan deelnemen, heeft opgeleverd, mag mede in verband met het bijzonder karakter der Nederlandsche emigratie worden aangenomen, dat ook het algemeen belang daarmede gebaat is geweest.

Ook met het oog op de sterke bevolkingstoeneming, waarmede wij nog de eerste jaren zullen moeten rekenen, is het dan ook waarschijnlijk, dat een blijvende vermindering der emigratie ongunstig zal kunnen werken. Het zal veel eerder gewenscht kunnen zijn haar in den eersten tijd te doen vermeederen. Het is evenwel de vraag, of de mogelijkheid daartoe zal bestaan. Door het gedeeltelijk sluiten van de Amerikaansche grenzen, waar niet de plaats ontbreekt, maar wel het behoud eener optimum-bevolking met groote consequentie wordt nagestreefd, is de mogelijkheid tot emigratie onder gunstige vooruitzichten aanmerkelijk kleiner geworden. Dat is naast de relatief gunstige economische toestand ten onzent, de ware oorzaak harer vermindering. Toenemende Jan Salie-geest, welke sommigen meenen waar te nemen, komt, indien zij bestaat, niet in de eerste plaats.

Andere landen worden nu aan onze treklustigen als geschikte immigratiegebieden aangeprezen. Zuid-Afrika heeft slechts behoefte aan kapitaalkrachtige landbouwers. Australië bezit het bezwaar van afgelegenheid, die een lange en dus dure zeereis noodzakelijk maakt. Bovendien is de immigratiewetgeving en -politiek van dit land weinig geschikt om een groot aantal emigranten te trekken. Zuid-Amerika biedt plaats voor een beperkt getal zeer kapitaalkrachtige ondernemers in den landbouw. In verband met den levensstandaard der arbeidersklasse heeft dit werelddeel, zooals wij zagen, voor loonarbeiders uit Noord-West-Europa weinig aantrekkelijks. Wat rest? Feitelijk alleen West-Canada en Frankrijk, waar zoowel aan ondernemers als arbeidskrachten voor den landbouw behoefte schijnt te zijn.

Canada is het nieuwe land in opkomst, waar nog pioniersarbeid moet worden verricht. De reis is lang, in ieder geval voor de meesten

te lang om zich vooraf op de hoogte te kunnen stellen. Het klimaat is in de beschikbare gebieden tamelijk ruw en schijnt oorzaak te zijn van misgewas in verscheiden jaren. Toch blijft de aantrekkelijkheid van het land in opkomst, dat gewoonlijk groote mogelijkheden in zich sluit.

Frankrijk is het oude cultuurland, dat met zijn stilstaande of afnemende bevolking behoefte zoude hebben aan toevloed van nieuwe krachten. Voor Nederland ligt het op zeer geringen afstand. Zijn mild klimaat en de veelbeschreven en veelbezongen rijkdommen van zijn bodem, plaatsten het na den oorlog, welke Frankrijk een groot deel van zijn jonge mannen deed verliezen, in het middelpunt van veler belangstelling.

De gelegenheid tot emigratie is verkleind. Er is eenige behoefte, die wellicht kan toenemen. Deskundig onderzoek in de weinige landen, die vooruitzichten bezitten als immigratiegebieden voor onze landbouwende bevolking, is daarom noodig. Aangaande Frankrijk zal in het volgend hoofdstuk het een en ander worden medegedeeld.

HOOFDSTUK VII.

ORGANISATIE DER LANDVERHUIZING IN NEDERLAND.

Wanneer men nagaat, welke lichamen in Nederland, officiële en andere, zich met het emigratie-vraagstuk in meer of minder concreten vorm bezighouden, dan blijkt hun aantal allerminst in overeenstemming te zijn met de geringe behoefte aan emigratie, die tot nu toe bij ons te lande bestaat.

J. A. SCHUURMAN, destijds consul-generaal der Nederlanden te Parijs, heeft in 1923 met behulp van de archieven van Hr. Ms. gezantschap te Parijs onderzocht, hoeveel officiële en particuliere bureaux zich met de emigratie van Nederlanders naar Frankrijk bezighielden.

Dit bleek met niet minder dan 16 groepen het geval te zijn. Op dit oogenblik zouden daaraan nog wel eenige kunnen worden toegevoegd.

Van eenheid bij de behandeling van het zoo belangrijke emigratie-vraagstuk is dan ook tot op heden niet in het minst sprake geweest. Evenmin is het vraagstuk bij ons te lande in zijn geheel in studie genomen ter vaststelling van een aantal weloverwogen conclusies, die tot richtsnoer bij de organisatie zouden hebben kunnen dienen.

Er is gewerkt naar ieders smaak en opvatting, waartoe de vrijheid, die t.a.v. het bemiddelingswerk bestaat, ruimschoots de gelegenheid bood. Behalve een aantal regeeringsorganen, houdt een groot getal particuliere personen of organisaties zich met emigratie bezig. Alvorens te bespreken of ook in de toekomst op dezen weg behoort te worden voortgegaan, is het gewenscht een kort overzicht te doen voorafgaan van de voornaamste bureaux, die op dit gebied werkzaam zijn, en van de resultaten, welke door ieder hunner zijn bereikt.

Bepalen wij ons in de eerste plaats tot de regeeringsorganen, dan blijkt ook inzake de overheidsbemoeiing, centralisatie niet te zijn bereikt. Van de departementen van algemeen bestuur is het in de eerste plaats dat van Buitenlandsche Zaken, hetwelk door de in het buitenland gevestigde gezantschappen en consulaten in het alge-

meen met emigratie bemoeiing heeft. Het Ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid, waarvan de afdeling Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling de rol van centrale arbeidsbeurs vervult, is belast met de landverhuizing van loonarbeiders, terwijl de afdeling Buitenlandsche Voorlichtingsdienst van het Departement van Binnenlandsche Zaken en Landbouw voorlichting geeft aan personen, die zich als ondernemer in den landbouw in het buitenland wenschen te vestigen. Als organisaties, die door de samenstelling harer besturen en door den belangrijken financiëelen steun, dien zij van overheidswege genieten, als officiëuse dienen te worden beschouwd, moeten hierbij worden genoemd de Nederlandsche Vereeniging „Landverhuizing” en de „Emigratie Centrale Holland”, beiden eveneens te 's-Gravenhage gevestigd.

Wat in de eerste plaats opvalt, is dat een omschrijving en beperking van de taak, die aan ieder dezer organen ten deel valt, tot op dit oogenblik ontbreekt. Dat niettemin bij de officiële organen in het algemeen redelijke werkverdeeling is verkregen, is toe te schrijven aan den goeden wil, die bij de personen, die aan het hoofd daarvan zijn geplaatst, wordt aangetroffen. Dat het intusschen toch zoo nu en dan voorkomt, dat dubbel werk wordt gedaan en dat door een orgaan werkzaamheden worden verricht, die daar feitelijk niet thuis behooren, is onvermijdelijk, mede doordat belanghebbenden niet steeds omtrent de bevoegdheid van iederen dienst voldoende zijn georiënteerd om te weten tot welk orgaan zij zich voor de bepaalde inlichtingen, die zij noodig hebben, behooren te richten.

Aan het Ministerie van Buitenlandsche Zaken is in het algemeen de bevordering der belangen van alle Nederlanders in het buitenland opgedragen. Daartoe behooren natuurlijk ook degenen, die zich tijdelijk of blijvend metterwoon in den vreemde wenschen te vestigen of reeds gevestigd hebben, met het doel zich daar een bestaan te verwerven. De diplomatieke en consulaire ambtenaren verstrekken inlichtingen en geven steun aan diegenen, die zich omtrent de vooruitzichten van vestiging in het land waar deze ambtenaren verblijf houden, op de hoogte wenschen te stellen of zich daar een plaats in ondergeschikte positie of als ondernemer willen trachten te verwerven. Het hangt in hoofdzaak van de activiteit en opvattingen van den betrokken vertegenwoordiger af, hoever zijn bemoeiingen in bepaalde gevallen zich zullen uitstrekken. In het algemeen kan worden gezegd, dat genoemde ambtenaren zich bepalen tot het geven van algemeene

inlichtingen, daar hun als regel de noodige vakkennis en de tijd ontbreken om den emigrant meer daadwerkelijken steun te verleen. Het schijnt overbodig hieraan toe te voegen, dat in landen, waar van wege onze regeering speciale ambtenaren zijn geplaatst met het oog op de emigratie naar die landen, de vertegenwoordigers van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken aan hen het eigenlijke bemiddelingswerk behooren over te laten. Wij willen niet nalaten hieraan toe te voegen, dat naar onze overtuiging door vele onzer diplomatieke en consulaire vertegenwoordigers ook met betrekking tot de emigratie uiterst nuttig werk is verricht. Tot het bevorderen en de aanmoediging van emigratie naar bepaalde landen hebben zij niet het initiatief genomen.

Een meer actieve werkzaamheid is na den oorlog te dezer zake ontplooid door den Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, welke zich tot taak heeft gesteld de emigratie van Nederlandsche arbeiders naar een aantal nabije landen, Duitschland, België en Frankrijk, aan te moedigen, door het gevraagd en ongevraagd geven van voorlichting omtrent de werkgelegenheid en arbeidsvoorwaarden in die landen. In enkele gevallen werd aan degenen, die voor plaatsing in het buitenland in aanmerking wenschten te komen, gedeeltelijke steun verleend.

Genoemde rijksdienst, die zooals boven reeds is opgemerkt als centraal orgaan der regionale en plaatselijke openbare arbeidsbeurzen optreedt en uiteraard voortdurend omtrent het aantal werkzoekenden in de verschillende deelen van ons land op de hoogte kan zijn, heeft zich in verbinding gesteld met de organen der openbare arbeidsbemiddeling en immigratie in de landen, waarheen hij een aantal arbeidskrachten meende te kunnen dirigeren, met het doel een nauwe samenwerking met die lichamen tot stand te brengen, waardoor het mogelijk zoude zijn op snelle wijze, zonder tusschenkomst van consulatie en diplomatieke ambtenaren, in de uit het buitenland binnengekomen aanvragen om werkkrachten te voorzien. Te dien einde werd reeds vóór den oorlog overgegaan tot de stichting van een Nederlandsche arbeidsbeurs te Oberhausen, in het Westduitsche industriegebied gelegen, en later tot de aanstelling van een vertegenwoordiger der Vereeniging van Nederlandsche Arbeidsbeurzen te Parijs, die aan het consulaat-generaal aldaar werd werkzaam gesteld.

Het meeste succes had de Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling met zijn bemiddelingswerk in West-Duitsland, waar zoowel in de nijverheid als in den landbouw een aantal Nederlandsche arbeidskrachten blijvend of tijdelijk werk konden vinden. Deze emigratie bleef echter van heel wat minder betekenis dan zij voor den oorlog naar die streken reeds was, hetgeen zeer zeker verband houdt met de minder gunstige economische toestanden, die sedert den oorlog in Duitschland hebben geheerscht en den over het algemeen geringen animo, die in Nederland voor emigratie blijkt te bestaan. Den laatsten tijd wordt met eenig succes beproefd Friesche melkers op de in die streken voorkomende groote melkerij-bedrijven te plaatsen. Nadat gedurende enkele maanden maandelijks een 30-tal alleenstaande melkers of melkersgezinnen zijn geplaatst, schijnt het evenwel al moeilijk te zijn voldoende vaklieden in Friesland te vinden en hen tot landverhuizing te bewegen.

Het is eveneens gelukt in België voor een, zij het ook gering aantal werkkrachten, arbeid te vinden, vnl. in de mijnindustrie en bij de uitvoering van sommige aannemerswerken. De plaatsing van Nederlandsche landarbeiders in België had daarentegen niets te beteekenen.

Met zijne pogingen ook in Frankrijk een aantal Nederlandsche werklieden onderdak te brengen, had meergenoemde rijksdienst over het geheel genomen weinig succes. Belangrijke moeilijkheden moesten worden overwonnen, alvorens de medewerking der Fransche autoriteiten kon worden verkregen, doch ook nadien bleef de trek van Nederlandsche arbeidskrachten naar Frankrijk uiterst beperkt en was hij allerminst in overeenstemming met de groote behoefte aan buitenlandsche werkkrachten, die daar na den oorlog in bepaalde industrieën en in den landbouw heeft bestaan. Volgens de gegevens, die in Januari 1927 door het Fransche Ministerie van Landbouw met medewerking der burgemeesters zijn verzameld ¹⁾ bedroeg het aantal Nederlandsche arbeiders in Frankrijk in land- en boschbouwbedrijven werkzaam in totaal 537 personen, waarbij de vrouwen en kinderen boven 13 jaar zijn medegerekend. In de industrie werkten er op dat tijdstip 1816 Nederlandsche mannen, vrouwen en kinderen boven 13 jaar. Deze aantallen zijn, vooral wat de landarbeiders betreft, veel lager dan de cijfers, die gewoonlijk van Nederlandsche zijde zijn genoemd. Vermoedelijk hebben dan ook reeds vele uit Nederland af-

¹⁾ „Enquête sur les Etrangers”, Ministère de l'Agriculture. Paris, 1929.

komstige landarbeiders aan den trek naar de stad deelgenomen.

Het is niet alleen het geringe aanbod van arbeidskrachten ten onzent, dat oorzaak is geweest van het gedeeltelijk mislukken der talrijke pogingen, die zijn ondernomen om de emigratie van Nederlandsche arbeidskrachten naar Frankrijk te versterken. Belangstelling voor emigratie naar de Vereenigde Staten toch bestaat er nog steeds in belangrijke mate.

Het zijn de arbeidsvoorwaarden in Frankrijk, die daartoe het hunne hebben bijgedragen. Een allereerste eisch voor welslagen van emigratie van loonarbeiders is, zooals wij zagen, dat het land van vestiging op zijn minst een even hoog levenspeil bezit als het land, dat de emigranten levert. Men emigreert om het beter te krijgen.

Wat zijn economische en sociale organisatie betreft, bevindt Nederland zich op een hooger peil dan Frankrijk, uitzonderingen daargelaten. Dit geldt zoowel van de industrie als van den landbouw. Dit hangt samen met het verschil in raseigenschappen der bevolking, die zoowel op de organisatie der productie, die naar onze begrippen gewoonlijk ouderwetsch is, als op de productiviteit van de arbeiders invloed uitoefent. Ook het verschil in algemeene conjunctuur is aanzienlijk.

Kortom de levensvoorwaarden der arbeidersklasse in Frankrijk zijn nog van dien aard, dat deze voor de Nederlandsche arbeiders uit de meer welvarende streken van ons land een achteruitgang zouden beteekenen. Alleen voor bepaalde soorten specialisten, bv. voor de goedonderlegde melkers, zijn in Noord-Frankrijk de vooruitzichten gunstig, doch het blijkt dat ook aan hen ten onzent niet een groot overschot bestaat; aan bepaalde aanvragen kan althans veelal na maanden lang zoeken niet worden voldaan.

Deze minder gunstige levensvoorwaarden voor den arbeider heerschen niet alleen in den landbouw. Ook in de Fransche industrie, waarin eveneens op bepaalde tijdstippen Nederlandsche arbeiders geplaatst konden worden, bleken de plaatsingen slechts in enkele gevallen tot voldoening bij werkgever en werknemer aanleiding te kunnen geven. Gewoonlijk waren de woningtoestanden en de loonen zoodanig, dat vrij spoedig de emigranten naar hunne haardsteden zijn teruggekeerd.

Waar ook de tewerkstelling van Nederlandsche seizoenarbeiders in den landbouw in hoofdzaak wegens de lange arbeidsdagen en vrij primitieve levenswijze, die zij zich moeten getroosten, niet wel

mogelijk bleek te zijn, heeft de vertegenwoordiger te Parijs zijne werkzaamheden betreffende de emigratie dan ook meer en meer zien beperken tot het verleenen van financiëlen steun aan minder geslaagde emigranten en armlastige landgenooten, die zich in hun nood bij één der Nederlandsche consulaten komen aanmelden ter verkrijging van onderstand of repatriatie.

De vraag moge ten slotte worden gesteld, of bij een eenvoudiger bemiddelingsstechniek, dus door vermindering van het aantal tusschenschakels, welke bestaan tusschen den Franschen werkgever, die een arbeider noodig heeft, en den Nederlandschen werknemer, die buitenslands werk zoekt, niet een meer succesvolle bemiddeling te verkrijgen ware geweest. Bedoelde werkgever zendt zijn aanvraag naar het Ministerie van Landbouw of van Arbeid te Parijs of aan één der immigratiebureaux, die hem de noodige formulieren doen toekomen. In bepaalde tijden werd nog het advies van den Directeur des Services agricoles in het betreffende departement ingewonnen, t.a.v. de vraag of in die streek behoefte aan buitenlandsche landbouwwerkrachten bestond. Het Ministerie zendt ten slotte de aanvraag door naar den Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, die haar opneemt in zijn wekelijksche overzichten aan de arbeidsbeurzen. Meldt zich dan de gevraagde arbeider aan, dan wordt zulks langs denzelfden weg ter kennis van den Franschen werkgever gebracht, die intusschen reeds lang in zijn omgeving een geschikte candidaat kan hebben gevonden. Is ten slotte de arbeider in het bezit gesteld van het vanwege het Fransche Ministerie geviseerde arbeidscontract, dan kan hij na zich aan het medisch onderzoek te hebben onderworpen, en diverse stukken te hebben doen legaliseeren, de reis naar zijn nieuwe woonplaats aanvaarden.

Naar het ons voorkomt, is deze omslachtige werkwijze, die voor een collectieve emigratie, zooals zij vanuit Polen en Tsjecho-Slowakije plaats heeft, zonder overwegende bezwaren is, voor individueele plaatsingen, die voor ons land alleen van beteekenis waren en dat zullen blijven, volmaakt ongeschikt. Het is dan ook niet te verwonderen, dat naast deze ambtelijke bemiddeling hier en daar particulieren zich met de plaatsing van Nederlandsche werkrachten zijn gaan bezighouden, en niet zonder succes werkzaam schijnen te zijn.

Mocht dan ook de emigratie van Nederlandsche arbeidskrachten naar Frankrijk opnieuw gewenscht zijn, dan ware zeer zeker te trachten de bestaande regeling te doen vervangen door een eenvoudiger

er echter prijs op stellen te verklaren, dat onze verwachtingen omtrent hare uitkomsten niet hooggespannen waren, dan vond dat in hoofdzaak zijn grond in de volgende overwegingen¹⁾:

- 1°. De levensstandaard en het loonpeil zijn in Zuid-Frankrijk nog aanmerkelijk ongunstiger dan in Noord-Frankrijk. Hetzelfde geldt van de woningtoestanden.
- 2°. De productiviteit van het landbouwbedrijf in het betreffende gebied is gering. De gemiddelde opbrengsten zijn er buitengewoon laag.
- 3°. Goede bedrijven op vruchtbaren bodem gelegen, met behoorlijke woningen en bedrijfsgebouwen, in goeden cultuurtoestand verkeerend en voorzien van een voldoende inventaris, schijnen in die streken niet of in zeer geringe mate beschikbaar te zijn.
- 4°. Hetzelfde geldt van de betrouwbare, vakkundige en kapitaalkrachtige eigenaars, die weinig moeite schijnen te hebben Fransch personeel te vinden.
- 5°. De métayage heeft groote bezwaren voor vreemdelingen, die de taal, de gewoonten van het land en de plaatselijke van de onze zeer verschillende landbouwmethoden niet kennen.
- 6°. Voor de proefneming zijn bijna zonder uitzondering gezeten landarbeidersgezinnen met groote inwonende kinderen gekozen, die in Nederland een vrij hoog peil van welvaart hadden bereikt. In enkele gevallen zijn gezinnen gezonden, die niet voldoende vakkundig waren.

Moet derhalve het nemen van een dergelijke proef, reeds met het oog op de vooruitzichten alsmede in verband met het feit, dat daarvoor gezinnen noodig zijn, voor wie de behoefte aan emigratie al zeer gering moet worden geacht, als vrijwel overbodig worden beschouwd, te minder aanleiding kan daartoe bestaan, indien kennis wordt genomen van de vrij aanzienlijke bedragen, die daarvoor aan de schatkist moeten worden onttrokken.

Behalve de vervoerkosten van personen en meubilair en de bovenbesproken risicopremie à 15 %, leverde onze regeering een bijdrage à fonds perdu in den vorm van een toeslag op het loon, hetwelk de gezinnen verdienden gedurende den tijd, dat zij in loondienst werkzaam waren. De verdienste bleek nl. naar Nederlandsche be-

¹⁾ Zie A. SEVENSTER: „Landverhuizing naar Frankrijk”, „De Boerderij”. Doetinchem 1929.

grippen totaal onvoldoende te zijn om in de eerste levensbehoeften te kunnen voorzien. Voor de eerste gezinnen zouden naar schatting deze uitgaven te samen ongeveer f 800.- à f 850.- per gezin hebben bedragen. De verwachting, dat hierna, dus nadat zij den eersten oogst als deelpachter zouden hebben binnengehaald en te gelde gemaakt, onze landgenooten op eigen wieken zouden kunnen drijven, is niet in vervulling gegaan.

De uitkomsten van het eerste jaar „boeren” blijken van dien aard te zijn, dat niet alleen niet kan worden gedacht aan terugbetaling van de schuld aan de Société Générale d'Immigration, doch het bedrag, dat dezen herfst bij de afrekening met den eigenaar in handen van de deelpachters is gekomen, blijkt zelfs volmaakt onvoldoende te zijn om de gezinnen in staat te stellen tot de volgende afrekening, die eind September 1930 zal moeten plaats hebben, in hun onderhoud te voorzien. Daarom is besloten aan de betrokkenen opnieuw naar behoefte rijkssteun te verleen tot bedragen van f 500.- en f 800.- per gezin. Terugbetaling ook van deze gelden zal niet worden geëischt.

Het is ook niet waarschijnlijk, dat de personen, die aan de proef deelnemen en wier schuldenlast wegens de gedurende het eerste jaar van de Société Générale d'Immigration ontvangen voorschotten, van f 1400.- tot f 1700.- per gezin bedraagt, daartoe wel ooit in staat zullen zijn. Drie gezinnen zijn dit najaar op hun verlangen voor rijksrekening naar Nederland teruggezonden.

Om tot het totaal bedrag der kosten van deze proefneming te komen, zoude nog rekening moeten worden gehouden met de kosten van den Nederlandschen tolk en de reis-en verblijfkosten der Nederlandsche ambtenaren wier aanwezigheid in Zuid-West-Frankrijk herhaaldelijk noodig was.

Het medegedeelde schijnt wel voldoende om aan te toonen, dat het ook op deze wijze niet mogelijk zal zijn een belangrijk aantal Nederlandsche landarbeidersgezinnen naar Frankrijk te doen verhuizen.

Het is, zooals wij zagen, de Buitenlandsche Landbouwvoorlichtingsdienst van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken en Landbouw, die tot taak heeft voorlichting te geven aan de personen, die voornemens zijn zich als ondernemer in den landbouw in het buitenland te vestigen. Hiertoe waren in bepaalde gevallen, naast de pachters en eigenaars, ook de deelpachters te rekenen, die een evenredig

gedeelte van de opbrengst als belooning voor hun arbeid ontvangen en dus ook als ondernemers het allergrootste belang hebben te worden ingelicht omtrent de kwaliteit van den bodem en de verdere hoedanigheden van het bedrijf, waarop zij geplaatst kunnen worden.

Tot nu toe heeft de Buitenlandsche Landbouwvoorlichtingsdienst zijne werkzaamheden in dezen vrijwel uitsluitend bepaald tot de emigratie naar Frankrijk. Mede met het oog op de belangstelling, die in Nederlandsche landbouwkringen voor die aangelegenheid bleek te bestaan, was na den oorlog bijna zonder onderbreking een Rijkslandbouwconsulent in dat land gedetacheerd, die zoowel zijn medewerking heeft verleend bij het huren en koopen van bedrijven als ook bij het plaatsen van toekomstige landbouwers op bedrijven in Frankrijk, waar zij de noodige kennis omtrent de Fransche taal en gebruiken kunnen verwerven.

Ter verkrijging van een vast centrum, waar jongelieden tijdelijk een onderkomen zouden kunnen vinden, werd met een in Frankrijk gevestigd Nederlandsch landbouwer een contract afgesloten, waarbij deze zich verbond een bepaald aantal jongelieden op zijn bedrijf te werk te stellen en in ruil daarvoor van de Nederlandsche regeering in den vorm van een renteloos voorschot, een bijdrage ontving in de bouwkosten van een houten woning, welke tot verblijfplaats der leerlingen diende.

Hoewel aan het werken op een dergelijke leerboerderij steeds een aantal bezwaren zijn verbonden, zijn over het geheel de verkregen resultaten toch gunstig geweest. Toen echter deze overeenkomst na betrekkelijk korten tijd wegens vertrek van den betrokken landbouwer moest worden verbroken, is voorloopig niet tot oprichting van een nieuwe leerboerderij overgegaan, daar sindsdien steeds wel op andere wijze voor het verkrijgen van de noodige praktijkplaatsen gezorgd kon worden. Jaarlijks is op die wijze voor een belangrijk aantal jongelieden plaatsing gevonden op landbouwbedrijven in Noord-Frankrijk. Een aantal hunner heeft zich na de noodige voorbereiding thans voor eigen rekening als pachter gevestigd.

Van de groote belangstelling, die sinds den oorlog voor de emigratie van landbouwers naar Frankrijk bij ons te lande heeft bestaan, leggen de archieven van den Rijkslandbouwconsulent te Parijs ruimschoots getuigenis af. Na korten tijd werden de voorwaarden van vestiging echter steeds minder gunstig. De goede bedrijven werden schaarsch, de huur- en koopprijzen stegen, terwijl de uitkomsten

van het landbouwbedrijf ook in Frankrijk te wenschen overlieten. Vele gegadigden beschikten niet over de kapitalen, die voor een winstgevende exploitatie van een Fransche boerderij in vruchtbare gebieden, noodig zijn. Ten slotte schijnt ook hier de werkelijke behoefte aan emigratie niet geheel in overeenstemming te zijn met de getoonde belangstelling.

Hoewel het aantal Nederlandsche landbouwers in Frankrijk geleidelijk is toegenomen, is ook thans het totaal aantal nog niet groot te noemen. Volgens de reeds bovengeciteerde „Enquête sur les Etrangers” bedroeg het aantal Nederlandsche eigenaar-exploitanten (vrouw en kinderen boven 13 jaar inbegrepen) 139 personen. Zij bebouwden 2.457 ha. De pachters en deelpachters (deelpachters zijn er hoogst enkele) waren 393 in aantal. Zij bewerken 6.046 ha. In totaal bevond in Januari 1927 dus ruim 8.500 ha. zich in handen van Nederlandsche landbouwers. Op den loop der boerenbevolking van ons land, kan hun vertrek niet van beteekenis zijn geweest.

De resultaten der officiële enquête vertoonen ook in détails groote overeenstemming met de gegevens, die t.a.v. de aanwezigheid van Nederlandsche landbouwers in Frankrijk door het Rijkslandbouw-consulentschap te Parijs zijn verzameld. In de daar bijgehouden registers staan thans een 165-tal landbouwers ingeschreven, met wie zooveel mogelijk door persoonlijk bezoek en op andere wijze contact wordt onderhouden. Dit laatste wordt o.a. verkregen door de toezending van een maandoverzicht, waarin de voornaamste gebeurtenissen, die op landbouwgebied in Frankrijk plaats hebben, worden behandeld, waaraan van tijd tot tijd inlichtingen betreffende belastingwetgeving e.d. die voor de Nederlandsche boeren in Frankrijk van bijzondere beteekenis zijn, worden toegevoegd. Het Rijkslandbouw-consulentschap is voor een groot aantal Nederlandsche landbouwers de algemeene vraagbaak. Het is niet zonder beteekenis, dat op die wijze een nauwe band met het moederland wordt onderhouden. In die richting was het consulentschap eveneens werkzaam door zijne medewerking te verleen bij de oprichting van een „Vereeniging van Nederlandsche Landbouwers in Frankrijk,” welke in 1927 tot stand kwam en sindsdien niet alleen ten nutte harer leden is werkzaam geweest, maar ook het contact tusschen de Nederlandsche boeren onderling heeft versterkt.

Hierbij zij nog aangeteekend, dat naast de voorlichting en medewerking, die hierboven is besproken, Nederlandsche landbouwers,

die zich in Frankrijk willen vestigen, in geen enkel opzicht van de zijde onzer overheid geldelijken steun ontvangen. Er bestaan voor het oogenblik geen gegronde redenen om in deze tot nu toe gevolgde werkwijze verandering te brengen.

Bijzondere aandacht vereischten voortdurend de talrijke bemiddelingsbureaux, die in Frankrijk en Nederland zijn gevestigd. Het bleek spoedig, dat sommige dezer ondernemingen, die met het doel winst te maken waren opgericht, niet het minste vertrouwen verdien- den. In talrijke gevallen waren bedrieglijke handelingen dezer bureaux de oorzaak van het gedeeltelijk of zelfs geheel mislukken der emigran- ten. Het was beschamend te moeten constateeren, dat ook landge- nooten, aan wier zorgen de candidaat-landverhuizers zich meenden te mogen toevertrouwen, zich dit vertrouwen onwaardig toonden. In sommige gevallen werd van de zijde van de Directie van den Land- bouw overgegaan tot plaatsing van een of meer waarschuwingen in de Nederlandsche vak- en dagbladen. Het mag een verblijdend ver- schijnsel heeten, dat in die gevallen aan de werkzaamheid van het betreffend bemiddelingsbureau onmiddellijk wegens gebrek aan clientèle een einde kwam.

Om misbruiken te voorkomen is ook steeds nauwkeurig toezicht uitgeoefend op de aanbiedingen van bedrijven in Frankrijk, die in de advertentiekolommen der Nederlandsche dagbladen en vakpers werden aangetroffen. In alle gevallen, dat aanleiding daartoe bestond, werd ten spoedigste overgegaan tot rectificatie van daarin voor- komende onjuistheden, welke de treklustigen op een dwaalspoor zouden kunnen brengen. De rubriek „Ingezonden stukken” werd met eenzelfde doel in het oog gehouden.

In verband met het optreden der talrijke bemiddelingskantoren en de slechte ervaringen, die met een gedeelte daarvan zijn opgedaan, is eenige malen de wenschelijkheid betoogd, van overheidswege of van de zijde der Nederlandsche landbouworganisaties over te gaan tot de oprichting van een plaatsingsbureau voor Nederlandsche land- bouwers in Frankrijk, hetwelk zich met het opzoeken van vacante bedrijven, het begeleiden der gegadigden en het afsluiten der con- tracten zoude moeten belasten.

Het wil ons voorkomen, dat de voordeelen van een dergelijke orga- nisatie door de voorstanders gewoonlijk zijn overschat. In de eerste plaats zal het totstandkomen daarvan natuurlijk in geen enkel opzicht wijziging kunnen brengen in het geringe aanbod van werkelijk goede

bedrijven, dat de laatste jaren ook in Frankrijk te constateeren valt. Het is voorgekomen, dat Nederlandsche landbouwers in Frankrijk, die om de een of andere reden een nieuw bedrijf noodig hadden, ook na maandenlang, soms jarenlang, ijverig zoeken niet tot hun doel konden geraken.

Het aantal liefhebbers voor goede, niet te dure en niet al te groote bedrijven, is zoo aanzienlijk, dat dergelijke vacante plaatsen als regel weder heel snel bezet zijn, mede in verband met de groote vraag, die ook van de Fransche zijde daarnaar bestaat. Het zal een plaatsingsbureau dan ook als regel niet mogelijk blijken te zijn over zulke bedrijven gedurende den tijd, benoodigd voor het doen overkomen uit Nederland van de landbouwers voor wie zij in aanmerking zouden kunnen komen, de beschikking te verkrijgen.

Ook al zoude de candidaat-emigrant van den steun van een vertrouwd en onder toezicht van onze regeering werkend plaatsingsbureau verzekerd zijn, zoo blijft onverminderd de wenschelijkheid bestaan, eenigen tijd in ondergeschikte positie te gaan werken alvorens men voor eigen rekening een bedrijf gaat beginnen. In het algemeen toch is dit de eenige weg om het te betalen „leergeld” binnen redelijke perken te houden. Is men reeds eenigen tijd in Frankrijk gevestigd, dan is het gemakkelijk zich geregeld op de hoogte te houden van de aangeboden bedrijven en men kan deze onmiddellijk zelf gaan bezoeken. Zoodra iemand zijn doel bereikt meent te hebben, staat het consulentschap ten zijnen dienste om over het bedrijf een deskundig oordeel te geven en toe te zien op het in orde brengen van contracten, e.d.

Het is om deze redenen en mede op grond van de ervaringen, die wij opdeden gedurende den tijd, dat wij het consulentschap als „bureau voor pachthoeven” deden fungeeren, dat ons de oprichting van een afzonderlijk pachtbureau voorshands minder noodig toeschijnt. Komt in de algemeene voorwaarden, waaronder de emigratie van Nederlandsche landbouwers naar Frankrijk plaats heeft geen wijziging, te weten in de thans betrekkelijk geringe effectieve belangstelling eenerzijds en in de vrij matige vooruitzichten anderzijds, dan zouden de resultaten van een zoodanige inrichting naar onze meening in hooge mate teleurstellend kunnen zijn.

Een ander middel tot vergrooting van de emigratie van Nederlandsche boeren naar Frankrijk zoude volgens anderen zijn gelegen in de oprichting van landbouwmaatschappijen, welke onder gebruik-

making van Nederlandsch kapitaal en Nederlandsche werkkrachten groote complexen grond in eigen exploitatie zouden moeten nemen. Het spreekt vanzelf, dat de leiding van dergelijke financiële ondernemingen niet bij onze regeering kan berusten en zij het verleenen van financiële steun moet laten afhangen van de behoefte die ten onzent aan emigratie onder de betreffende volksklassen bestaat alsmede van de nevenvoordeelen, die de vestiging van dergelijke kolonies in het buitenland uit een meer algemeen oogpunt voor Nederland zoude kunnen opleveren. Behoort dus de leiding te berusten bij particulieren, dan kan dit toch niet verhinderen, dat de regeering het zich tot haar plicht zal moeten rekenen zich nauwkeurig omtrent het verloop van dergelijke plannen op de hoogte te houden en evenmin de propaganda, die daarvoor wordt gemaakt, uit het oog zal mogen verliezen. Het zijn in dit geval zoowel persoonlijke als zakelijke belangen, die daarbij betrokken zijn.

Voor eenige jaren is in Frankrijk van Nederlandsche zijde een zoodanige emigratiemaatschappij opgericht, de Holland-Frankrijk Landbouwwaatschappij, welke na eenige jaren van geringe werkzaamheid als plaatsingsbureau, welke niet of zoo goed als niet tot eenig practisch resultaat heeft geleid, door den onlangs verkregen steun van een aantal Friesche handelaren en landbouwers, met het kolonisatiewerk is begonnen. Door koop en pacht heeft deze onderneming reeds de beschikking over enkele flinke bedrijven kunnen verkrijgen. Wanneer het mag gelukken op goede boerderijen de hand te leggen, voor deskundige leiding wordt zorggedragen en ook in de toekomst kapitaalgebrek haar geen parten zal spelen, dan mag aan deze maatschappij, welke in de eerste plaats commerciële doeleinden nastreeft, zeer zeker een goede kans worden gegeven. Of steeds aan de hier gestelde eischen is voldaan, zal na zekeren tijd wel blijken.

Het verdient ten slotte vermelding, dat een eveneens door mr. VAN RAPPARD gepresideerde commissie den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw inzake de emigratie van Nederlandsche landbouwers naar Frankrijk van advies dient. De vele „emigratieplannen”, die in den loop der jaren aan deze commissie zijn voorgelegd, bleken na nauwgezette overweging als regel niet uitvoerbaar te zijn.

Bij de min of meer scherp doorgevoerde arbeidsverdeeling, die ten onzent t.a.v. de bemoeiingen inzake de emigratie is tot stand gebracht

valt der Nederlandsche Vereeniging „Landverhuizing” in hoofdzaak toe het geven van inlichtingen omtrent de vooruitzichten van vestiging in overzeesche landen. De vereeniging werd in 1913 opgericht met het doel den emigranten een onpartijdige voorlichting te waarborgen en de bestaande misstanden uit den weg te ruimen. De vereeniging is een particuliere, doch zij bestrijdt hare onkosten zoo goed als geheel uit het rijkssubsidie, dat haar sinds de oprichting is toegekend. Een regeeringscommissie oefent op de werkzaamheid der vereeniging toezicht uit.

De vereeniging heeft zich door middel van haar informatiebureau beijverd omtrent de landen, die voor emigratie van Nederlanders in aanmerking kunnen komen, voortdurend zoo volledig mogelijk te worden ingelicht, waartoe zij o.a. verbinding heeft gezocht met in die landen gevestigde Nederlanders, die tot het geven van betrouwbare en zaakkundige inlichtingen in staat zijn.

Sinds haar oprichting, heeft de vereeniging „Landverhuizing”, niettegenstaande zij slechts over geringe geldmiddelen de beschikking had, een groote activiteit ontwikkeld. Een zeer groot aantal Nederlanders, is met haar uitvoerige inlichtingen en raadgevingen, in enkele gevallen ook met daadwerkelijken steun, in hooge mate gebaat geweest. Ook bij het tegengaan van verkeerde praktijken in het emigratiewezen ten onzent, heeft zij belangrijk werk verricht.

De opmerking is vaak gehoord, als zoude de vereeniging „Landverhuizing” door den aard harer adviezen meer als een vereeniging tégen landverhuizing dan als een vereeniging vóór landverhuizing moeten worden beschouwd. Gegronde kritiek kan hierin niet gelegen zijn. Ook al zou deze uitlating ten deele door de feiten gerechtvaardigd zijn, dan heeft de vereeniging daarmede naar onze zienswijze, slechts het bewijs geleverd, dat zij omtrent de toestanden in de aan Nederlanders aanbevolen immigratiegebieden degelijk was ingelicht en bij hare adviezen uitsluitend rekening heeft gehouden met de belangen der personen, die tot haar om raad kwamen.

In 1923 verkreeg de vereeniging „Landverhuizing” van de Regeering de beschikking over een bedrag van f 30.000, bestemd om aan een 100-tal treklustigen steun te verleen en bij hun vestiging in Canada. Na een nauwkeurige selectie werden echter slechts 44 man voor deze gesteunde emigratie aangewezen.

Na de oprichting van de „Emigratie Centrale Holland”, werd aan dit nieuwe lichaam de behandeling van deze bijzondere bemoeiingen

opgedragen. Vermeldenswaard is intusschen, dat einde 1927 van de verleende voorschotten ruim 21 %, zijnde f 2896.02 door de 44 naar Canada gezonden emigranten, aan wie belangrijke financiële steun was verleend, was terugbetaald.

De „Emigratie Centrale Holland” is een stichting, die door samenwerking van regeering en particulieren op 1 November 1923 tot stand kwam met het doel een goede emigratie te bevorderen om daarmede de economische belangen van Nederland en zijne bevolking te dienen. De oprichters waren overtuigd, dat binnen afzienbaren tijd de behoefte aan emigratie bij ons te lande zoo groot zou zijn geworden, dat daardoor uiterst ongewenschte economische toestanden zouden optreden, indien niet tijdig daartegen maatregelen zouden zijn getroffen. Zij meenden daarom, dat de tijd gekomen was de emigratie krachtig te bevorderen, niet slechts door het geven van doelmatige voorlichting, maar ook door het verschaffen van daadwerkelijken steun bij het zoeken van werk in den vreemde, terwijl in bepaalde gevallen eveneens financiële bijdragen aan treklustigen ter bestrijding van de hoge reiskosten, die nog steeds aan de vestiging in overzeesche landen verbonden zijn, zouden moeten worden verleend.

Er bestaat een nauwe band met de regeering, die één der leden van het curatorium aanwijst, terwijl de jaarlijksche begrooting slechts kan worden vastgesteld, nadat de Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw het ontwerp daarvoor heeft goedgekeurd. In het oprichtingskapitaal van f 200.000.-, hetwelk werd bijeengebracht door regeering, provinciale besturen, gemeentebesturen, kamers van koophandel, transportmaatschappijen, hypotheekbanken, e.d., droeg de regeering bij met een bedrag van f 75.000.

Als land van bestemming voor de emigranten, die van hare diensten gebruik maakten, koos de „Emigratie Centrale Holland” vooral West-Canada, waar een aantal gebieden voor de vestiging van Nederlandsche landbouwers en landarbeiders bijzonder geschikt schenen te zijn. Ter plaatse werden vertegenwoordigers aangesteld, die zich in samenwerking met de Canadeesche overheid met de plaatsing der emigranten zouden moeten belasten en hen ook naderhand nog zoo veel mogelijk van dienst zouden moeten zijn. Een bezoldigd inspecteur werd te Winnipeg geplaatst.

Door de directie der „Emigratie Centrale Holland” zijn stelselmatig op een groot aantal plaatsen in ons land vergaderingen georga-

niseerd en zittingen gehouden met het doel belanghebbenden tot landverhuizing op te wekken. Provinciale- en gemeentelijke emigratie-commissies werden met hare medewerking in het leven geroepen. Met de vereeniging „Landverhuizing” werd samenwerking verkregen in dien zin, dat deze zich belastte met het selecteren der trekklustigen, hetgeen vooral van beteekenis was bij de zgn. gesteunde emigranten, wier geldmiddelen ontoereikend waren om de verre reis naar het nieuwe vaderland te bekostigen. Het aantal personen, dat met den steun der „Emigratie Centrale Holland” naar Canada is verhuisd, gaat tot nu toe eenige honderdtallen niet te boven. Hieronder volgt een volledig overzicht van het aantal en de bestemming der personen (mannen, vrouwen en kinderen te samen), die sinds 1924 door bemiddeling van de „Emigratie Centrale Holland” zijn vertrokken:

Jaar	Canada	Ver. Staten	Brazilië	Argentinië	Z.-Afrika	Australië	Ned.-Indië	Totaal
1924	196	—	4	—	—	—	—	200
1925	171	3	—	—	—	—	—	174
1926	220	—	—	—	—	—	—	224
1927	292	6	—	—	4	—	4	306
1928	276	—	—	2	—	4	1	283
1929	239	—	—	—	—	4	—	243
Totaal..	1394	9	4	2	8	8	5	1430

In verband met de uitgebreide propaganda, die daarvoor is gevoerd en de bijzonder gunstige voorwaarden onder welke in vele gevallen emigratie kon plaats hebben, moet ook dit resultaat zeer gering worden genoemd. Het moge waar zijn, dat bovendien een aantal personen zonder tusschenkomst der „Emigratie Centrale Holland” met behulp van buitenlandsche transportmaatschappijen naar Canada is verhuisd, wij achten niettemin opnieuw een duidelijk bewijs geleverd, dat onder de landarbeiders, die feitelijk weer de eenige arbeidskrachten zijn, die ook voor plaatsing in Canada in aanmerking komen, de belangstelling voor emigratie en de behoefte daaraan nog zeer gering is ¹⁾. Wij hebben dit reeds in een voorafgaand hoofdstuk

¹⁾ De „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 14 Januari 1930, Ochtendblad A bevatte het volgend bericht: „Met medewerking van den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw was de Emigratie Centrale Holland in de gelegen-

uitvoerig uiteengezet en behoeven daarop te dezer plaatse niet terug te komen. Terecht schrijft dan ook Jhr. SANDBERG in een recent artikel over „Vermindering van Werkloosheid door Emigratie”¹⁾: „...ook de pogingen sinds 1922 in ons land gedaan om door propaganda en hulp — zelfs geldelijke — het aantal treklustigen te doen toenemen zijn volkomen mislukt”.

De vraag of een doelmatige propaganda op uitgebreide schaal tot een grootere emigratie zou kunnen leiden, meent deze schrijver, mede op grond van de ervaring gedurende de laatste jaren in Engeland opgedaan, zonder voorbehoud ontkennend te moeten beantwoorden.

Ter voorbereiding van emigranten heeft de „Emigratie Centrale Holland” op verschillende plaatsen cursussen in de Engelsche taal doen houden, terwijl zij tevens de oprichting van een aantal opleidingsboerderijen in Nederland heeft overwogen, waar stedelingen voor hun vertrek naar den vreemde, de eerste beginselen van den landbouwarbeid zouden kunnen worden bijgebracht. Het heeft geen betoog, dat een dergelijke voorbereiding niet anders dan op zeer beperkte schaal kan plaats hebben.

Door de vrijwel absolute vrijheid, welke door het ontbreken van een behoorlijke wetgeving inzake de emigratie ten onzent tot op dit oogenblik bestaat, — de wet van 1 Juni 1861, Staatsblad No. 53, houdende bepalingen omtrent den doortocht en het vervoer van landverhuizers, is geheel onvoldoende en verouderd, — is steeds door particulieren getracht van de bevordering der emigratie een winstgevend bedrijf te maken. Deze pogingen hadden vnl. succes voorzover zij overzeesche emigratie betroffen. Vooral de transportmaatschappijen hebben een groote werkzaamheid ontwikkeld. Voor de continentale emigratie had het emigratiebedrijf veel minder te be tekenen.

Het ligt voor de hand, dat door personen, die een dergelijk bedrijf uitoefenen, niet steeds aan de treklustigen volkomen juiste en onpar-

heid gesteld uit ongeveer 20 gemeenten in de Noordelijke provinciën een aantal jonge landarbeiders te doen plaatsen in de werkverschaffing Het Witteveen in Drente, met de bedoeling hen in het a.s. voorjaar financieel in staat te stellen naar Canada te emigreeren. Deze proef kan echter wegens gebrek aan belangstelling niet doorgaan. Slechts twee jonge landarbeiders uit Friesland hadden zich aangemeld.”

¹⁾ Zie „Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad”, 1929, afl. 7—8, pag. 302.

van de opvattingen, die door zijne leiders worden gehuldigd. Deze toestand wordt verergerd, doordat gelijk wij zagen een omschrijving van de taak van ieder orgaan ontbreekt, hetgeen kan leiden tot dubbel en zelfs tegenstrijdig werk. Het contact is niet steeds voldoende. Voor het publiek heeft deze toestand het nadeel, dat het niet weet bij wien te rade moet worden gegaan en aan wiens advies ten slotte de grootste waarde moet worden toegekend.

Een en ander heeft mede tot gevolg, dat van een emigratiepolitiek, die het resultaat zoude moeten zijn van ernstige studie van al de verschijnselen, die in dat verband van beteekenis zijn, niet mag worden gesproken. Zoo schijnt het van overheidswege geven van aanzienlijken financiëlen steun aan emigranten ons niet geboden in een tijdperk, dat van algemeene overbevolking in Nederland en bijzondere behoefte aan versterking der emigratie nog geen duidelijke verschijnselen vallen waar te nemen. Het is naar onze meening nog minder verdedigbaar met zoodanige middelen niet door werkloosheid getroffen personen, wier bestaansvoorwaarden niet in het bijzonder te wenschen overlaten, tot emigratie op te wekken.

Doch ook in verband met onze positie tegenover het buitenland heeft de geconstateerde versnippering van krachten hare bezwaren. Sinds den oorlog is de behandeling van het immigratievraagstuk in de meeste landen meer en meer een belangrijk onderwerp geworden van buitenlandsche politiek, waarmede de hoogste autoriteiten in den lande zich bezighouden. In alle immigratielanden wordt thans de groote beteekenis van de migratie met het oog op de toekomst van het volk en de volkswelvaart ingezien en worden maatregelen genomen haar op zoodanige wijze te doen geschieden, dat daaruit het grootst mogelijk nuttig effect wordt verkregen.

Op vele punten zijn de belangen van het land, dat menschen te kort komt en het land, dat een overschot aan bewoners bezit, tegenstrijdig. De selectie der emigranten, maar vooral de netelige kwestie der assimilatie der vreemde elementen, geven herhaaldelijk aanleiding tot wrijving.

De tijd is voorbij, dat emigranten werden beschouwd als mislukten, voor wie het moederland, dat feitelijk blijde was hen kwijt te zijn, na hun vertrek geen belangstelling meer had. Het geschiedde wel in de eerste plaats in Italië, dat de regeering zich rekenschap gaf van de internationale beteekenis van emigratie, ook voor het emigratieland en van de waarde, die naast het kapitaal de menschelijke arbeidskracht als

ruilobject tusschen de verschillende volken bezit. Bij het regelen der emigratie zal ook het emigratieland stem in het kapittel behooren te hebben en ten aanzien van de bestaansvoorwaarden in het nieuwe vaderland van een gedeelte zijner onderdanen, moet het eischen kunnen stellen. Om van deze voordeelen ten volle partij te kunnen trekken, is het natuurlijk onontbeerlijk, dat tegenover de immigratie-politiek van het eene land een weloverwogen emigratiepolitiek in in het andere land aanwezig is. Vaste leiding mag daar niet ontbreken. Het is noodig, dat aan een autoriteit van gelijken rang en bevoegdheid de leiding aan die zijde en het voeren der onderhandelingen wordt opgedragen. Staat het dus vast, dat centralisatie voor het verkrijgen van een meer uniforme en beter gefundeerde behandeling van het emigratievraagstuk ten onzent, een eerste vereischte is, dan blijft te beslissen, of het te stichten centrale orgaan een rijksinstelling dan wel een particuliere organisatie met overheidssteun, zal moeten zijn. Doch ook in laatstgenoemd geval is het noodzakelijk, dat de regeering de hoofdleiding behoudt, terwijl aan de particuliere organisatie het bemiddelingswerk en het geven van inlichtingen geheel of ten deele zou kunnen worden overgelaten, zooals thans reeds ten aanzien van het inlichtingbureau der vereeniging „Landverhuizing” en de „Emigratie Centrale Holland” geschiedt.

Door tegenstanders van directe overheidsbemoeiing inzake de emigratie wordt dikwijls gewezen op de groote verantwoordelijkheid, die de Regeering op die wijze op hare schouders laadt, daar het eventueel mislukken van emigranten haar in groote moeilijkheden zoude kunnen brengen. Naar het ons voorkomt, is dit argument weinig steekhoudend. De overheid bemoeit zich met de emigratie of zij doet dat niet. Er is slechts keuze tusschen deze twee mogelijkheden. In het eerste geval doet het er niet toe, of de regeering een meer of minder groot deel van het practische werk overlaat aan een onder haar toezicht staande organisatie. Hare verantwoordelijkheid wordt daardoor niet geringer. De landverhuizing is voor de daarbij betrokkenen een te gewichtige zaak, om dienaangaande twijfel te laten bestaan.

In de meeste landen is het een overheidsorgaan, dat met de bemoeiingen inzake de emigratie is belast. Italië strekte den meesten emigratielanden ook in dezen tot voorbeeld.

Ook in Nederland berust, zij het ook slechts ten deele, die bemoeiing bij een aantal ministeriële bureaux, die echter niet uitsluitend met dat doel in het leven zijn geroepen. Naar onze meening, verdient

ook bij ons te lande, indien tot de gewenschte centralisatie mocht worden besloten, het instellen van een officiëlen emigratiedienst de voorkeur. Bestaande vereenigingen zouden daaraan ondergeschikt moeten worden gemaakt. Deze voorkeur is v.n.l. gebaseerd op de navolgende overwegingen:

- 1°. Staatszorg voor de emigratie is een vereischte, daar van haar wel-slagen de toekomst van een gedeelte der eigen bevolking afhan-kelijk is. Wordt emigratie om de een of andere reden ten behoeve der achterblijvenden aangemoedigd, dan behoort de overheid zorg te dragen, dat de bestaansvoorwaarden voor hare onder-danen in den vreemde zoo gunstig mogelijk zijn.
- 2°. Door de bemoeiing inzake de emigratie niet uit handen der overheid te geven, wordt de grootst mogelijke kans verkregen, dat bij de maatregelen, die te dien aanzien zullen worden geno-men steeds zoo volledig mogelijk het algemeen belang zal voorop staan. Ten einde aan dezen eisch te kunnen voldoen, zoude met de behandeling van het emigratievraagstuk behooren te worden belast de minister, aan wien in het algemeen de bevordering der volkswelvaart is toevertrouwd. Zooals wij herhaaldelijk hebben kunnen aantoonen, is een juist inzicht in dit vraagstuk niet moge-lijk, zonder dat daarbij ook aan de toekomstige voorwaarden der binnenlandsche productie en aan de mogelijkheid van uitbreiding der werkgelegenheid in het land zelf, de meest volledige aan-dacht wordt geschonken. Bevordering van emigratie is niet een middel, dat in de eerste plaats dient te worden aangegrepen zoo-dra de economische toestanden in een land minder gunstig worden.
- 3°. De leider van een officiëlen emigratiedienst kan gemakkelijk over het aanzien en de autoriteit beschikken, welke onmisbaar zijn om onderhandelingen met het buitenland met voldoende kans op succes te kunnen voeren.

Het aanstellen van speciale emigratie-attachés, zooals o.a. door Italië, Polen en Tsjecho-Slowakije aan hunne gezantschappen in de voornaamste immigratielanden zijn verbonden, schijnt voor ons land voor het oogenblik minder noodig te zijn. Waar de Nederland-sche emigratie zoo goed als uitsluitend landbouwers en landarbeiders betreft, kan voorshands worden volstaan met van de medewerking der in het buitenland gevestigde Rijkslandbouwconsulenten gebruik te maken, die door den aard hunner opleiding en overige werkzaam-heden, wel het best in staat moeten worden geacht om over de land-

bouwtoestanden in het land hunner vestiging en de vooruitzichten voor Nederlandsche boeren en arbeidskrachten in dat land de meest volledige en betrouwbare inlichtingen te geven. Het is om dezelfde reden, dat de leider van den emigratiedienst omtrent de landbouwtoestanden in ons land en de omstandigheden, waaronder daar door de landarbeiders in de verschillende deelen des lands wordt gewerkt, grondig op de hoogte zal moeten zijn.

Waar Nederland o.i. een centrale organisatie noodig heeft, aan welke de volledige behandeling van het emigratievraagstuk moet worden opgedragen, ligt het voor de hand, dat de werkzaamheid van particulieren, die van de bevordering van emigratie een winstgevend bedrijf maken, dient te worden beperkt en onder toezicht van den officiëelen dienst moet worden geplaatst. De uitoefening van dit bedrijf zou gebonden moeten zijn aan een voorafgaande toestemming der regeering, die niet zal moeten nalaten daaraan voorwaarden te verbinden, waardoor het uitblijven van misbruiken zoude zijn gewaarborgd. De totstandkoming van een nieuwe emigratiewet, waarbij ook de grondslagen dezer regelingen zouden moeten worden gelegd, behoort dan ook niet langer te worden uitgesteld.

Bepaalde aanmoediging van emigratie zal in het algemeen de eerste jaren bij ons te lande wel evenmin noodig zijn als op dit oogenblik. Er bestaat echter een zekere, zij het ook niet zeer talrijke emigratie, die in de toekomst grooter zou kunnen worden. Onmogelijk is dat geenszins. Het is in ieder geval van beteekenis, dat de emigratie voorzoover die plaats heeft, een zoo gunstig mogelijk verloop heeft. De met dat doel te stichten centrale organisatie zou daarom o.a. met de volgende bemoeiingen moeten worden belast:

- 1°. Het vaststellen van de behoefte aan emigratie in de verschillende deelen van ons land en bij de verschillende groepen der bevolking, mede in verband met de mogelijkheid van tewerkstelling in het land zelf.
- 2°. Het bestudeeren der vooruitzichten van vestiging in de verschillende landen, die voor immigratie van Nederlanders in aanmerking komen.
- 3°. Het verschaffen van zoo volledig mogelijke inlichtingen aan belanghebbenden.
- 4°. Het verleenen van steun (niet financiëelen) bij de vestiging in het buitenland, indien de emigratie van de betrokken persoon gewenscht schijnt.

- 5°. De selectie, het vervoer en de plaatsing van Nederlandsche arbeidskrachten in het buitenland.
- 6°. Het voeren van onderhandelingen met de autoriteiten in de daarvoor in aanmerking komende immigratielanden, ter verkrijging van zoo gunstig mogelijke voorwaarden voor Nederlandsche immigranten: algemeene arbeidsvoorwaarden, sociale wetgeving, landbouwcrediet, enz.
- 7°. Het voorbereiden der emigratiewetgeving en het uitoefenen van toezicht op de particuliere emigratiebureaux.
- 8°. Het onderhouden van den band tusschen Nederlandsche emigranten en het moederland en het behartigen hunner belangen in samenwerking met onze diplomatieke en consulaire vertegenwoordigers.

Naar onze overtuiging zal slechts op deze wijze kunnen worden bereikt, dat in Nederland omtrent het nu reeds belangrijke, maar wellicht in de toekomst meer urgente vraagstuk der landverhuizing het noodige inzicht zal worden verkregen en de behandeling daarvan zal geschieden op een wijze, waarbij zoowel met het belang van de Nederlandsche volksgemeenschap als met dat van den landverhuizer zelf, zoo ruimschoots mogelijk wordt rekening gehouden.

Niettegenstaande het emigratievraagstuk allerminst uitsluitend of zelfs in hoofdzaak als een arbeidsvraagstuk moet worden beschouwd, is het Internationaal Arbeidsbureau reeds kort na zijn oprichting, zich daarmede gaan bezighouden met het doel in het belang der landverhuizers internationale overeenkomsten tot stand te brengen, welke tot nu toe in hoofdzaak het vervoer der landverhuizers betreffen.

Het wil ons voorkomen, dat Nederland van de werkzaamheid van het Internationaal Arbeidsbureau in dezen niet vele voordeelen zal mogen verwachten.

In de eerste plaats maakt het voor ons belangrijkste immigratieland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, van het Internationaal Arbeidsbureau geen deel uit. Het emigratievraagstuk is, zooals wij reeds deden opmerken, geen arbeidsvraagstuk. Doel is herstel van het bevolkingspeil in de betrokken landen. Het is dus veel meer een kwestie van bevolkingspolitiek. Het vraagstuk is zoo ingrijpend in de belangen der volken, dat multilaterale regelingen steeds van weinig diepgaanden aard zullen blijven. De immigratielanden zullen

de souvereiniteit op hun grondgebied in dit opzicht ten volle wenschen te behouden.

De Nederlandsche emigranten behooren tot de elite der landverhuizers en het is noodig, dat voor hen gunstiger voorwaarden worden verkregen, dan die welke in veelzijdige internationale verdragen worden neergelegd en welke dus ook voor personen afkomstig uit minder ontwikkelde landen zullen gelden. Dit zal mogelijk blijken te zijn. De Vereenigde Staten leverden daarvan onlangs het bewijs toen zij het jaarlijksch quotum der Nederlandsche immigranten verdubelden.

Aan het slot van onze beschouwingen gekomen, is het wellicht van belang enkele der voornaamste conclusies, welke daaruit konden worden getrokken, hier in het kort te resumeeren.

Algemeene overbevolking komt tot nu toe in Nederland niet voor. Ware dit wel het geval dan zou emigratie niet veel heil kunnen verschaffen.

Wat de landbouwbevolking betreft, schijnt ons slechts de groep der landbouwondernemers te dicht bezet. Landverhuizing zou daarvoor onmiddellijk uitkomst kunnen brengen, zonder dat een aantal landbouwers verplicht zou zijn tot een ander beroep over te gaan, hetgeen, in het bijzonder voor deze klasse, gewoonlijk op groote bezwaren stuit.

Indien evenwel de emigreerende boeren kapitalen medenemen, die grooter zijn dan het gemiddeld kapitaal per hoofd onzer bevolking, zal de algemeene welvaart door hun vertrek ongunstig worden beïnvloed. Daartegenover staan in sommige gevallen indirecte voordeelen voor de nationale welvaart, doch een ongunstig gevolg der emigratie kan weder hierin zijn gelegen, dat het vaak de meest energieke elementen der bevolking zijn, die tot landverhuizing overgaan.

Onder deze omstandigheden behoort de overheid zich van het voeren van propaganda voor emigratie en het bevorderen der landverhuizing, in het algemeen te onthouden. Zij heeft echter tot taak zorg te dragen, dat de bestaande emigratie, zoowel voor de betrokkenen zelf als voor de achterblijvenden, zoo gunstig mogelijk verloopt. Ook met het oog op een eventueel versterkte behoefte aan emigratie, die in de toekomst zou kunnen optreden, is het van beteekenis, dat ten opzichte der overheidsbemoeiing inzake de landverhuizing wordt gecentraliseerd.